

891.99

28953.

F-24 Белый морской конек, Ур.

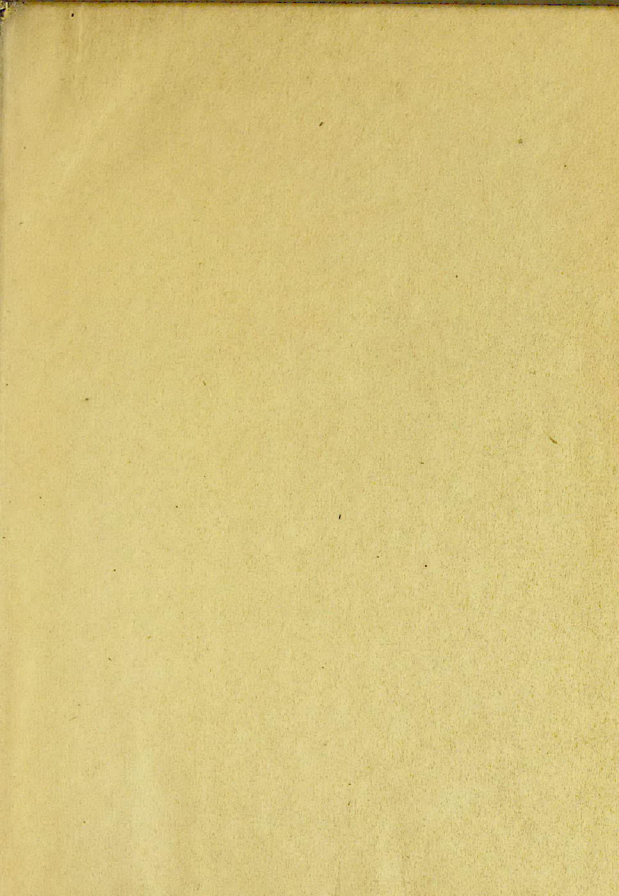
Dispersal of the unborn hairs!

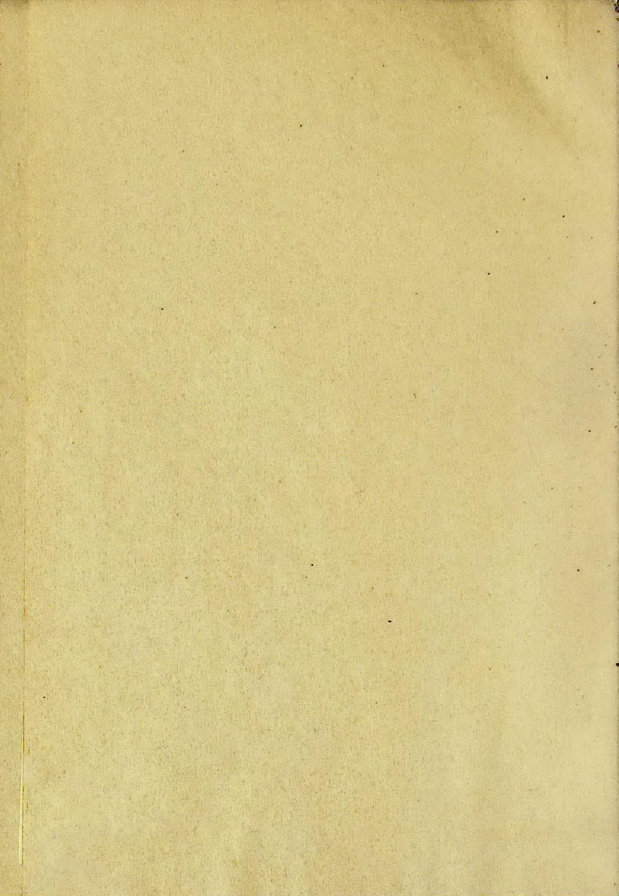
21.504.

59

၁၇၆

604

Տ. Բ ԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

Վ. 1562

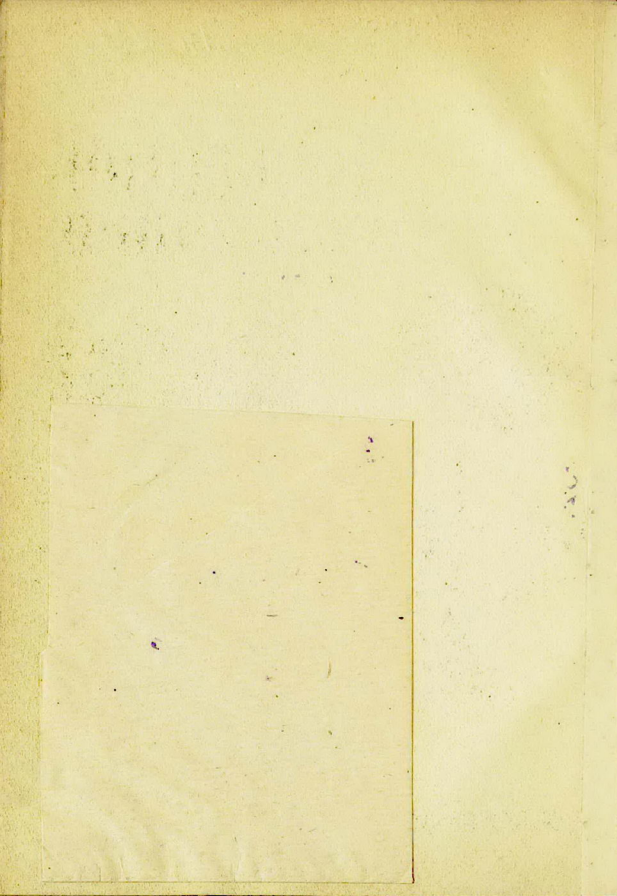
399

90

Օ ԱՐԱՎՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

ՊԵՏՅՐԱՏ

Am-1562 ✓

ՊԱՏԱՆԵԿԱԿԱՆ ՍԵՐԻԱ

Գրեթե 70000 թ. պատճառ

39.93

89199-93 ՍՏ. ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

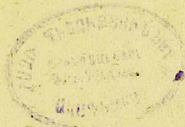
Բ-24

ՊՅՈՒՆԵԿԱԿԱՆ Ե 1981 թ.

ԺԱՐԱՎՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

28933

1/127102

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1933

Պատ. խմբագիր՝ Յե. Չաքեմց
Տեխ. խմբագիր՝ Տ. Խաչվանճյան
Մրբ. Սոս Հակոբյան յեվ Վ. Մանուկյան
Հրատ. № 2402, Գլավիլիտ № 7971(բ)
Պետերասի տպարան
Գտավեր № 3219, Տիրած 2600
Փարմատ 62X84, 1 Թնքքում 58400 տպ. նշ.

Հանձնված է արտադրության 16 հոկտ. 1932 թ.
Պատրաստված է տպագրելու 30 հունիսի 1933 թ.

Հոկտեմբերյան հեղափոխութեան ժամանակ մակեդոնական ճակատում կռիւղ ռուսական եքսպեդիցիոն բանակն ապստամբեց դաշնակից պետութիւնների դեմ և միացաւ Պետրոգրադի Բանվորական և Զինվորական Պատգամավորների խորհրդի որդան Ռազմահեղափոխական Կոմիտեյին:

Փրանսիական զինվորական նախարարութիւնը, վոր ղեկավարում եր ամբողջ դաշնակից բանակները, արյան մեջ խեղդեց ռուս եքսպեդիցիոն բանակի ապստամբութիւնը: Բալթիզարը, վոր Փրանսիական զինվորական նախարարութեան կողմից կցված եր ռուսական բանակին, անմիջապէս յետ կանչվեց:

Յերկու շաբաթը դեռ չեր լրացել, ինչ Բալթիզարը վերադարձել եր արևելյան ճակատից, յերբ մի գիշեր, ուշ վերադառնալով իր բնակարանը, սեղանի վրա գտավ մի դեղին ծրար: Անմիջապէս բանալով ծրարը, Բալթիզարը կարդաց հետեյալը՝ «Հայտնում ենք ձեզ, վոր դուք ուղարկվում եք Աֆրիկայի ճակատում գործող զինվորական ուժերի ընդհանուր հրամանատարի տրամադրութեան տակ. ամսույս 20-ին կլինեք Թուլոն՝ «Ժան-Ժակ Ռուսո» զրահակիրով մեկնելու համար: Զեր սպասովորը կուղեկցի ձեզ: Հետևապէս, անհապաղ անցեք զինվորական նախարարութիւն, ստանալու անհրաժեշտ թղթերը»:

Ստորագրված՝

Զինվորական նախարար Ժորժ Կլեմանսո:

Սույն պաշտոնական հրահանգը մահու չափ ծանր ազդեց Բալթիզարի վրա. նա հազիվհազ կարողացաւ

իրեն դցել լապկաթոռի մեջ և կրկին ու կրկին կարողալ
դեղին ծրարով ստացած դրությունը: Ամեն ինչ պարզ
եք, վորոշ և, մեռական, ոտորագրված գինավորական նա-
խարարի կողմից: Ուրեմն մի քանի սրից պետք և չվել
դեպի արարական աշխարհը: Բայց ինչո՞ւ:

Բալթաղաբը վոչ մի կերպ չեք կարողանում հաշտ-
վել նախարարի վորոշման հետ. նրան թվում եք, վոր իբ
վերաբերմամբ կատարվում և մի զգվելի անարդարու-
թյուն:

«Յես կրողոքեմ», — մտածեց Բալթաղաբը և վերց-
նելով գլխարկը, համարյա վաղելով դուրս յեկավ բնա-
կարանից ու իրեն նետելով առաջին հանդիպած սաքսիի
մեջ, տվեց գինավորական կլուբի հասցեն:

«Նախքան բողոքելը անհրաժեշտ է խորհրդակցել
ընկերներիս հետ», — այս մտքով Բալթաղաբը մտավ
Շանդելիգեյի գինավորական ակումբի վոսկեզոծ դահ-
լիճը:

Թեև կես դիշերը վաղուց անցել եք, բայց կայազորի
բոլոր սպաները դեռ այդտեղ եյին:

Համաշխարհային պատերազմը, վոր արևելքից մին-
չև արևմուտք դերեզմանոցների յեր վերածել աշխարհը
և ծածկել սև քողով, կարծես այդ բոլորը վոչ մի նշա-
նակութուն չեք ունեցել շիտցած ու դոռոզ սպաների
համար: Նրանք, հարբած իրենց «հաղթությամբ», ա-
վելի և ավելի անբարտապան եյին դառել:

Բալթաղաբն այդ խառնիճաղանճ միջավայրում
զբաղված եք իր ծանոթներին փնտռելով, յերբ հանկարծ
ականջին հասավ մի ծախող ձայն, վոր բարձրագույն ա-
սում եք.

— Մենք թույլ չենք տա վորևե մեկին վիրավորելու
մեր նվիրական յեռազույնը: Յեթե յերեկ մենք մեր
վոտքերի տակ ջախջախեցինք դերմանական յերկդլխա-
նի արծիվը, այսօր պատրաստ ենք ամբողջ Աֆրիկան
հրի ու սրի ճարակ դարձնելու, յեթե այդ վայրենի բի-
կոները հանդգնեն ապստամբել մեր դեմ:

Բալթաղաբն ակամայից ավելի և ավելի մոտեցավ

«Հայրենասեր» ճառախոսին և նրանք հանկարծ դեմ առ
դեմ կանգնեցին:

Ճառախոսը չփութւեց. կարճ կտրեց ճառը, մոտե-
ցավ դարեձրի սեղանին, դատարկեց հաստափոր զա-
վաթը, մի քանի անկապ խոսքեր փոխանակեց Բալթա-
դարի հետ ու հեռացավ:

Բալթադարն իմացավ ամեն ինչ. — Աֆրիկան ապրս-
տամբել է, Փրանսիական կառավարությունն շատազ
դորձեր և փոխադրում ապստամբությունը ճնշելու: Խո-
սում են Ոմարի աշխրաթները մասին, վոր արդեն դրա-
վել են մի շարք ռազմագիտական նշանակություն ունե-
ցող կետեր և սպառնում են գրավել Որանը:

«Ուրեմն բողոքելն ավելորդ է», — մտածեց Բալ-
թադարը և դուրս յեկավ դինվորական ակումբից, վոր-
տեղ վխտում եյին միայն ալիոհոլի հերոսները:

Վերադառնալով կրկին իր բնակարանը, Բալթադա-
րի բոլոր ջանքերը դուր անցան քնելու. մի տարորինակ
անհանգստություն եր գլուժ նա: Ծխախոտի առաջին
տուփն արդեն դատարկվել եր, բայց նա վոչ մի կերպ
չեր կարողանում հանգստացնել իր բորբոքված նյարդե-
րը: Նրա մտքերը թռչում եյին ավելի արագ, քան յեր-
բեկցե: Բալթադարը մերթ իրեն յերեակայում եր ար-
դեն Աֆրիկայում, չըջապատված հազարավոր անմեղ
գիւհիներով, մերթ անդրադառնում եր Վերդենի կար-
միր սպանդանոցը, արեւելյան ճակատը, և հիմա Շան-
գլիլիզեյի դինվորական ակումբը, վորտեղ «հերոսը»
անողոք սպառնալիքներ եր տեղում բերբերների, մավ-
րերի և տուարեզների հասցեյին, վոր հանդգնել են խան-
դարել Փրանսիական բուրժուազիայի բորսայի աշխա-
տանքները:

Բայց ո՞վ եր այդ գաճաճը, վոր ողի մեջ շարունակ
ճոճեցնում եր իր վիրավորված ձեռքը, վորը նա «գո-
հել» եր հայրենիքի փրկության համար:

Բալթադարն եր միակ կենդանի վկան, վոր տեսել
եր, թե ինչպես է վիրավորվել նրա ձեռքը: Ավուրյան
անտառում «հերոս» Դյուպոնի գունդը պետք է հարձակ-

ման դիմեր. այդ դուր չեր գալիս «հայրենասերին», վորովհետև մահն անխուսափելի չեր, հետևապես, առանց տպտանվելու, նա ձախ ձեռքը յաթաթում և թաց շորերով և աջով կրակում ու վիրավորում և ձեռքը, վորպեսզի չմասնակցի պատերազմին և հիմա զանազան մուրհակներ և ներկայացնում Փրանսիական կառավարութեան իր «անձնազուհ» աշխատանքների համար:

Հետևյալ առափուռյան, յերբ Բալթազարի արար պատժովոր Մուսան թեյի բաժակը ձեռքին ննջարան մտալ, նա գտալ Բալթազարին նիրհած ըսկաթուի մեջ:

Յերկու խոսքով Բալթազարը պատմեց Մուսային յեղելութեանը և պատվիրեց պատրաստվել վաղը չե մյուս որը մեկնելու համար:

— Եուիս, — ասաց Մուսան ժպտալով:

Նախաճաշից հետո Բալթազարի տաղին դործը յեղալ զինվորական նախարարութեան դնալ՝ ճանրորդութեան համար անհրաժեշտ թղթերն ստանալու:

Իսկ Մուսան, մանկական ժպիտը թուխ դեմքին, արաքական մեղդիաներ մզմզալով, ճանապարհորդութեան պատրաստութեան եր տեսնում: Նրա ուրախութեանն անսահման եր. յերկար տարիներից հետո վերջապես նրան հաջողվում և կրկին վնասը դնել իր ծննդավայրը, վերանդ համիտենական օրեն և թաղավորում:

Զինվորական նախարարութեան մեջ Բալթազարը հանդիպեց իր հին ընկերներից մեկին, վոր նախարարութեան մեջ յուղոտ պաշտոն ունեց. Բալթազարն ուղեց իմանալ, թե ինչպես յեղալ, վոր իրեն նշանակեցին Աֆրիկա:

Պաշտոնյան ժպտաց:

Բալթազարը պնդեց:

— Յեկ ոպերայի սրճարանը, կընթրենք միասին և կխոսենք: Ժամը 8-ին քեզ կոպասեմ, — ասաց Բալթազարի ընկերը և մտալ հարեան սենյակը:

Ինչ վերջը պաշտոնյան դուրս յեկալ, ձեռքին բռնած մի կապոց զանգան թղթեր:

— Սրանք բոլորն ել Աֆրիկա յեն մեկնում, —ասաց պաշտոնյան Բալթազարին:

— Բայց այնուամենայնիմ ասա խնդրեմ, ինչպե՞ս յեղով, վոր ինձ ել նշանակեցին, —կրկին հարցապնդեց Բալթազարը:

— Կապիտան Դյուպոնն անշարկեց ըո թեկնածու-
թյունը:

— Կապիտան Դյուպոնը, —բացականչեց Բալթա-
զարը:

— Այո, կապիտան Դյուպոնը, ի՞նչ կա վոր, —ասաց միանգամայն միամիտ տոնով պաշտոնյան:

— Յերեկոյան ավելի ընդարձակ կխոսենք, —ավե-
լացրեց նա և անհայտացավ:

Բալթազարը սրբեց ճակատի քրտինքը և համբ-
քայլերով թողեց նախարարությունը:

Վորջան ժամանակ եր, վոր Բալթազարը դուրս եր յեկել զինվորական նախարարությունից, չեր հիշում, բայց վրադով, մասամբոր նա արդեն անցել եր բուլվար Սենթերմենը, Մոնպարնասը, կրկին վերադարձել եր Սեն-Միշել, անցել Բիվոլի, Համաձայնության հրապարակը, և վերջապես, արդեն մեծ բուլվարների վրա յեր:

Աննկարադրելի անհամբերությամբ նա անընդհատ նայում եր իր ժամացույցի սլաքին՝ ստուգելու, թե ժա-
մի ծ-ը յե՞րբ պետք ե լինի: Ինքնաբերաբար նա մտով մի սրճարան, պատվիրեց մի բաժակ սուրճ, վառեց ծխախոտը և թաղվեց մտքերի փոթորկալից ծովի մեջ:

«Հաղարապետ Դյուպոնը միջոցների մեջ խարու-
թյուն չի դնում ասպարեղից հեռացնելու ինձ», — մտա-
ծում եր Բալթազարը: — Աֆրիկան ասպտամբել ե. նա
այլևս չի ուզում տանել ավազակ տերերի ծանր ու ժան-
դոտ լուծը: Յեկ փարիզը չափազանց անհանդիստ ե.
Ալժիրի և Ուանի հանքերի ակցիաներն ընկել են, բար-
սայում տիրում ե մեծ շփոթ, Փրանսիական բուրժու-
ազիան չտապով զորաբանակներ ե տեղափոխում Աֆրի-
կա, արյան մեջ խեղդելու ապստամբությունը:

Ծանր վերքերը դեռ կապոտած, անքում եր Փարի-

զը, որսրվելով: Հետզհետե ավելի և ավելի եյին դալի դառնում Ֆրանսիական իմպերիալիզմի «փառահեղ հաղթանակի» հետևանքները:

Նոր հարուստները, վոր կապիտալ եյին դիրքել միլիոնավոր զոհերի ջախջախված վտակներին դնով, Շնայդեր ավառների մեջ սլանում եյին աջ ու ձախ, խոկ քայքայված ու հյուծված ժողովուրդը ախուր ու տրտում՝ մտածում եր, թե ինչպես ձեռք բերի իր որվա պարենը:

Յերեկոյան ժամը Յին Բալթաղարը մտավ ոսկերայի սրճարանը: Նախարարության պաշտոնյան արդեն սպասում եր: Անցնելով մի քանի դահլիճ, նրանք վերջապես առանձնացան մի անկյուն:

Բալթաղարն իմացավ, վոր կապիտան Դյուպոնն այժմ պաշտոնավարում ե դինվորական նախարարության մեջ գաղութային բաժնում և նա պահանջել ե, վոր Բալթաղարը գնա Աֆրիկա:

— Դիտես, շատ մեծ դիրք ունի կապիտան Դյուպոնը. դինվորական նախարարը լուրջ հաշիվի յե առնում նրա կարծիքը: Նրան եր հանձնարարված կաղմել Աֆրիկա մեկնող սպանների ցանկը: Իհարկե, այդ բոլորի մեջ մեծ դեր ե խաղում և կապիտան Դյուպոնի կինը, վոր դասված ե Փարիզի առաջնակարգ գեղեցիկուհիներին շարքը:

Ընթրիքը վերջացրել, հավանյան սիգար եյին ծխում, վոր Բալթաղարը դառնալով, հարցրեց սեղանակցին.

— Ուրիշ ովքե՞ր են մեկնում Աֆրիկա «Ժան-Ժակ Ռուսսո» զրահակիրով:

— Մի խումբ ոսպաներ և գեներալը՝ իրենց ընտանիքով և տիրահաճակ Մորիսը:

— Ո՞վ ե Մորիսը, — հարցրեց Բալթաղարը զարմացած:

— Չե՞ս ճանաչում, նրա մասին շատ են գրել մայրաքաղաքի որաթերթերը:

— Վոչ, չեմ ճանաչում:

— Նրա պատմությունը յերկար ե. նա մեղադրվում

ե իրրեւ բայլչեիկ. ուսական հեղափոխութեան ժամանակ նա մտածում եր ապստամբեցնել բանակը և արշալիկ փարիզի վրա: Թեև մի քանի անգամ դատաւարութեան տեղի ունեցավ, բայց չկարողացան հաստատել: Նույնպէս ասում են, վոր պատերազմի ժամանակ կուպեր եր պահպանել մի գերմանուհու հետ: Բայց և այնպէս նախարարութեան կարծիքն այն է, վոր նա բայլչեիկ ե և դավաճան:

— Բայց ինչու այդպիսի մի վտանգավոր բայլչեիկի ուղարկում են Աֆրիկա:

— Նրա անհատական գործի վրա կարծիք թանաքով յերեք խաչ ե գրված:

— Ի՞նչ են նշանակում այդ խաչերը:

— Մահ,—ամենայն անտարբերութեամբ պատասխանեց զինվորական նախարարութեան պաշտոնյան:

— Այստեղ դժվար ե նրան մնատել, ուժեղ փաստեր չկան, իսկ այնտեղ, Աֆրիկայի մի անկյունում, կգնդակահարեն և մայրաքաղաքի թերթերում ել կհայտարարեն, վոր Մորիսը հերոսաբար ընկավ հայրենիքի համար: Յեւ դա նրա համար կլինի ամենից պատվարեր մահը:

Շամպայնի ազդեցութան տակ զինվորական նախարարութեան պաշտոնյան սկսեց մի առ մի նկարագրել Աֆրիկայի ապստամբութեան մանրամասնութիւնները:

— Ապստամբութեանը բռնկվել ե նույնիսկ արաբական գորարանակներում, վորի պատճառով արդեն գնդակահարված են մի քանի աչքի ընկնող սպաներ,—ասաց պաշտոնյան և ավելացրեց.—պէտք ե ղգույն լինել, ամեն տեղ բազմաթիւ լրտեսներ են վխտում:

Ուշ գիշեր եր: Բալթաղարը, սեղմելով բարեկամի ձեռքը, բաժանվեց նրանից և մտախոհ վերադարձավ իր բնակարանը: Բալթաղարն արդեն մոռացել եր Աֆրիկա մեկնելու կարգադրութիւնը, այժմ նրա ուղեղում պտտվում եր միայն Մորիսը: Ո՞վ ե այդ խիղախ սպան,—մտածում եր նա և կարծես ուրախ եր, վոր կապիտան Ռյուպոնն իրեն Աֆրիկա յե ուղարկում, վորովհետեւ նա

սուրբ կուսենա տեսնելու մահվան դատապարտված բայլէիկին:

Տուն վերադառնալով, Բալթազարը դտավ ծառային սաստիկ զրաղված ճանապարհորդական պայուսակները լցնելով:

— Դու պատրաստ ես, Մուսա,—հարցրեց Բալթազարը ծիամորճը վառելով:

— Պատրաստ եմ,—պատասխանեց Մուսան ժղպտալով:—Բայց ինչպես յերևում ե, դուք շատ ել գոհ չեք Աֆրիկա գնալու համար:

— Վոչ, Մուսա, յես վոչ մի ցանկություն չունեմ Աֆրիկա գնալու:

— Աֆրիկան դեղեցիկ է:

— Բայց շատ տաք է:

— Այո, տաք է, բայց Աֆրիկայի արեւը հավասար կերպով տաքացնում է բոլորին՝ թե դժբախտին և թե յերջանիկին:

— Դու դժբախտ ես, Մուսա,—հարցրեց Բալթազարը, նստելով բազկաթոռի վրա:

— Դժբախտ եմ:

— Ինչո՞ւ:

— Ինչպես կարող եմ յերջանիկ լինել. մենք յերջանիկ լինելու իրավունքից զրկված ենք, վորովհետեւ մեր թշվառութեան շնորհիվ միայն հարուստները կարող են յերջանիկ լինել,—ասաց Մուսան և բաժակը ձեռքին դուրս յեկավ:

Մուսան շատ լավ ծանոթ էր Բալթազարին և առաջին անգամը չէր, վոր նա այդպիսի արտահայտութեաներ էր անում: Մուսան Սահարայի «ազատ» քաղաքացի յէ: Արդեն լրացել էր 10 տարի այն ուրից, յերբ Քրանսիական հրամանատարութեանը նրան բռնի «կամուրջով» արձանագրեց յերկրորդ Միլոյիսերների գնդում: Մուսան 10 տարի շարունակ պատերազմներում էր յեղել. նա մասնակցել էր Մարոկկոյի, Թունիսի, Սենեգալի և հետո համաշխարհային պատերազմին, վիրամորվել էր մի քանի անգամ, և գրեթե հաշմանդամ դա-

սել: 10 տարի յեր, վոր Մուսան Ալֆայի անապատում թողել եր իր կնոջն ու յերեխաներին և գնացել պաշտպանելու տիրողների ու շահագործողների հայրենիքը: Չնայած նրա բազմաթիվ դիմումներին՝ իրեն լազատելու զինվորական ծառայությունից, վորպեսզի հնարավորություն ունենա վերադառնալու իր ընտանիքի մոտ, կառավարությունը նրան չեր ազատում: Յերկար տարիներ շարունակ չիում ունենալով Ֆրանսիացի կուլված բանվորների հետ, Մուսան բաժանական յուրացրել եր դասակարգային պայքարի իմաստը: Յերբ նա իմացավ Հոկտեմբերյան հեղափոխության մասին, ամեն որ խնդրում եր Բալթագարին իրեն պատմել, ինչ վոր կար լրագրերում այդ ուղղությամբ, և ամեն որ ամենայն համբերությամբ Բալթագարը կարդում և թարգմանում, եր նրան խորհուրդներ յերկրում կատարված անց ու դարձի մասին: Մուսան հաղիվ 45 տարեկան կլիներ, բայց թունավոր դազերը, չրապնելից ստացած բազմաթիվ վերքերը և 10 տարվա տաժանակիր, չարքաշ կյանքը խորը կերպով ծերության դրոշմ էյին դրել նրա թուխ դեմքին:

Մուսայի գնալուց հետո Բալթագարը կրկին անդրադարձավ Մորիսին. վոչ մի կերպ չեր կարողանում մտքից հեռացնել այդ խիզախ սպային: Մորիսը նրա համար դառել եր մի պահանջ. նա զգում եր, վոր կլանվում է Մորիսով, նա նույնիսկ միջանի անդամ վորձ արեց մուսանալ նրան, բայց անհնար յեղավ:

— Մորիսն անպայման արտակարգ մարդ է, նա սովորական մահականացու չէ, նա մեկը չէ այն բազմաթիւներից, վոր ապրում են սողալով, մուրալով կամ խընդրելով, — խոսում եր ինքն իրեն հետ Բալթագարը և ծխում ծխամորձը: Նա մի աներեւակայելի ցանկություն եր զգում որ առաջ տեսնել Մորիսին, վորին խաչելով Սահարայի անապատն են ուղարկում դնդակահարելու և ապա «հերոսացնելու» նպատակով: «Այստեղ դժվար է նրան վնասել, վորովհետեւ բացակայում են փաստերը», — հիշեց իր բարեկամի խոսքերը, վոր ասել

Եր նա այնքան պաղարշուն, անտարրեր կերպով, կար-
ծես խնդրի առարկան մի մարդ չեր, այլ մի խլուրդ,
կամ նույնիսկ մի աննշան ու չնչին անշունչ տուարկա,
վորին կարելի չե ազդակույտի մեջ գցել առանց խղճի
խայթի:

Այս բոլորը Բալթապարին թվում էր անբնական,
անարդար և նույնիսկ զարհուրելի:

Զինվորական առյալան առհասարակ մեղավորին
արդարացնելու սովորութիւն չունի, և այդ առյալանը,
յեթե չի կարողացել Մորիսին չարդարացնել, դա նշա-
նակում է, վոր Մորիսը մաքուր է, ինչպես ձյունը: Յեւ
այդ անմեղ մարդու գործի վրա արդեն մահման կնիքն
և դրված: Նա վոչ մի հանցանք չի գործել, հեռեւապես
ինչո՞ւ Փրանսիական հանրապետական «դեմոկրատիկ»
կառավարութիւնն այդքան անողոք և այդ սպալի
նկատմամբ:

Հետեյալ որը առաւօտայան ժամը 7-ին, Բալթա-
ղարը Մուսայի հետ արդեն կայարանում եր:

Յերբ նրանք դրավեցին իրենց տեղերը ճեպընթա-
ցում, Բալթաղարը կրկին թաղվեց իր մտքերի մեջ:

«Կապիտան Դյուպոնն ինձ քչում և ծարավների աշ-
խարհը, վորովհետեւ յես միայն դիտեմ, թե ինչպես նա
«գոհեց» իր ձեռքը հանրապետական Ֆրանսիան փրկելու
պերմանական յունկերներից»,—դայրացած, դառնա-
ցած ու վշտացած մտածում եր Բալթաղարը և միջոցներ
եր փնտռում անպայման վրեժխնդիր լինելու Դյուպոնից
և հասարակության սեփականություն դարձնելու Դյու-
պոնի կատարած կեղծիքը:

Բայց Մորիսը, Մորիսի անունը հաղթում եր ամեն
ինչ: Կրկին Բալթաղարը հափշտակվեց Մորիսով. նա
անհամբեր եր շուտ թուլոն հասնելու, վոր ժամ առաջ
տեսնի այդ իսկական հերոսին:

«Յես կմտերմանամ նրա հետ, հետո՝ կհայտնեմ
նրան Ֆրանսիական կառավարության ստոր վորոշումը
և կաջակցեմ նրան մի կերպ ազատվելու դրանից»,—այս
մտքերի մեջ եր Բալթաղարը, վոր հետզհետե մի տարո-
ւինակ հոգնածություն զգալով, հենվեց վագոնի կար-
միր թավապատին և փակեց աչքերը:

Լիոնը վաղուց եյին անցել, բայց Բալթաղարը դեռ
չեր արթնացել:

— Տարասկոն, Տարասկոն, Իսպանիա մեկնողները
թող իջնեն,—հոգնած ձայնով յերգելով, մի վագոնից
մյուսն եր անցնում յերկաթուղու պաշտոնյան: Այդ ձայ-
նից Բալթաղարը բացեց իր աչքերը, և սաստիկ ծարավ
զգալով, վորոշեց ցած իջնել մի բան խմելու:

Ռուլոնի կայսրանն եր:

Ճանապարհորդներն արադ-արադ իջնում եյին և կտրելով քաղաքի յերկար փողոցները, ցրվում եյին աջ ու ձախ:

Բալթաղարը Մուսայի հետ անմիջապես ուղեւորոյեց զինվորական նաւահանգիստ, վորի մուտքը խիստ կերպով պահպանվում եր:

Նաւահանգուտում Բալթաղարը հանդիպեց բազմաթիւ ծանոթների և ընկերների: Այնտեղ եր և զեներալ Ժերվեն իր յերկու աղջիկների՝ Ալիսայի և Ժյուլիայի հետ, և բոլոր այն սպաները, վորոնք մեկնում եյին Աֆրիկա «քաղաքակրթելու, վայրենիներին»:

Բայց Մորիսը չկար:

Հասուկ նավերով պարոնայք սպաները տեղափոխվեցին զրահակիրը, վոր զարդարված եր զանազան մեծությամբ դրոշակներով. յերաժշտախումբն անընդհատ նվագում եր զանազան մարշեր ի պատիւ սպաների:

Ետո չանցած, յերկաթե ամրոցը քաչեց խաբխախ, բարձրացրեց ծովակալի դրոշակը և թնդանոթների յոթ հարվածներով նաւահանգիստը դղրդացրեց ու կատաղի վիշաղի պես մոնչալով, դուրս սողաց նաւահանգուտի նեղ անցքից, բռնելով Աֆրիկայի ուղղությունը:

Բոլորը հավաքված եյին զրահակիրի ընդարձակ և վռակեղոծ դահլիճում: Նաւապետը պաշտոնական համազօհեցողով և զանազան ձևակերպությամբ, պարոնայք սպաներին ներկայացնում եր զրահակիրի սպայական կազմը:

Գններալ Ժերվեն իր կողմից ներկայացրեց Աֆրիկա մեկնող սպաներին: Այդ ձևակերպությունն ավարտելուց հետո, սպաներին առաջնորդեցին իրենց կայուստները, վոր նախորոք արդեն համարակալված եյին յուրաքանչյուր սպայի համար առանձին: Ծովակալը վոչինչ չեք խնայել, վոր ճամփորդող սպաները վայելեն ամեն տեղակի հարմարություններ:

Սպանների առաջին դարձը յեղալ հանել իրենց խակի համազգեստները և հագնել սպիտակ համազգեստներ, ինչպէս պահանջում և զրահակրի օրենքը: Այդ բոլոր ձևակերպութիւնները չափազանց ճանճրալի եյին Բալթազարի համար: Նա հայացքով ափէն տեղ փնտռում եր Մարիսին, բայց նա չկար:

Բալթազարը բարձրացալ նալի տախտակամածի վրա և աչդտեղից դիտում եր ծովը:

Ծովն անհանգիստ եր և կտտաղած. ալիքները, զարնվելով ամբողջ պողպատե պատերին, փռչխանում եյին: Զրահակիրը սլանում եր արագընթաց և նրա չորս ծինելույդներից քուլա-քուլա դուրս ժայթքող բարձր ծուխը փութում եր Միջերկրականի վրա: Զրահակրի ղեկավար անխմբ պտտում եր իր ամբողջ թափով և փրփուրե ճանալար հաղմում զրահակրի համար: Պողպատե ամբողջը, կարծես արհամարհական հայացք դցելով ծովի զայրացած ալիքների վրա, անխռով և առանց տատան-վելու շարունակում եր իր ճանապարհը:

Բալթազարը խորասուզված եր իր մտքերի մեջ, հենված ճաղերին, դիտում եր Միջերկրականի անսահման տարածութիւնը, յերբ հանկարծ նրան մոտեցալ մի դեղեցկատեսիլ յերիտասարդ սպա, բանքեց և ասաց.

— Դուք ինձ չե՞ք հիշում, մենք հին ծանոթներ ենք:

Բալթազարը զարմացած նայեց խոսակցին, պրպտեց հուշերը և հիշեց այդ սպային, վոր սպիտակ ու վոսկե-գոծ համազգեստի մեջ ամբողջ քան գեղեցիկ եր:

— Այո, այո, մենք ձեզ հետ հանդիպել ենք Վերդենի ճակատում, — ասաց Բալթազարը, ամուր սեղմելով գեղեցիկ սպայի ձեռքը:

— Դուք 132-րդ բանակումն եյիք, մեզ միացաք 304 համար բլուրի վրա հարձակման ժամանակ, — ավելացրեց Բալթազարը:

— 17 հազար հոգով խրամատներ մտանք, միայն մի քանի հազար վիրավորներով կարողացանք այնտեղից

դուրս դաւ, — վրա բերեց սպան տարորինակ տոնով, վորի մեջ կար է՛ զայրույթ, է՛ զզմանք, է՛ հառաչանք:

Սպան և Բալթազարը տեղավորվեցին յերկար նստաբանի վրա, կողք-կողքի և սկսեցին վերհիշել համաշխարհային սպանդի դրվագները:

Բալթազարը վողիվորված սկսեց վերհիշել Ավուրյան անտառում տեղի ունեցած ճակատամարտերը:

— Հիշո՞ւմ ես արյունոտ անտառը, վորի յուրաքանչյուր ծառն իր վրա բազմաթիւ մարդկային գիակաների մասնիկներ եր կրում, կարծես ամբողջ անտառը մի գիվային տոնածառի յեր վերածվել, միայն այն տարբերութեամբ, վոր նրանք փոխանակ գույնդույն իրերով զարդարվելու, զարդարված եյին հազարավոր յերիտասարդների ջախջախված գանգերով: Տեսարանը քսամենէի յեր, սարսափելի և դժոխային... Յեւ այդ դիակազարդ ծառերի շուրջը բազմաթիւ վարձկան դահիճներ դարան մտած, իրար եյին հոշտում, կարծես նրանք պար եյին բռնել մահաշունչ կաղնիներ շուրջը, — ասաց գեղեցիկ սպան, վեր կենալով: — Ներքի ինձ, խոնավ ե, յես ուզում եմ ցած իջնել, — ավելացրեց նա և գնաց:

Բալթազարը դիտում եր հեռացող սպային, վոր մտեցավ մեծ կամարին, վորի վրա վոսկեղոծ տառերով գրված էր. «Հարգանք հայրենիքին»: Ըստ որենքի, յուրաքանչյուր գինվորական, յերբ անցնում ե այդ կամարի տակից, պետք ե գինվորական բարե տու և անցնի: Բայց Բալթազարը շատ պարզ նկատեց, վոր գեղեցիկատեսիլ սպան անցավ կամարի տակից և հարգանք չմատուցեց: Այդ նկատեցին և մյուս սպանները, նրանցից մի քանիսը զայրացած, նույնիսկ մի յերկու քայլ առաջ անցան ու խիստ նայեցին «անդիսցիպլին» սպայի հետեւից, վոր գնում եր առաջ:

Բալթազարը գիշերը շատ անհանգիստ եր. նա փնտռում եր Մորիսին:

— Յերեւի այս նաւով չալիտի դա, — մտածում եր

Բալթաղաքը և շատ եր ցալում, վոր այդ տարորինակ մարդուն տեսնելու բախտը չպիտի ունենա: Պառկած մահճակալի վրա, նա անընդհատ մտածում եր այն հանգուզն բայլչեիկի մասին, վոր ծրագրել եր ապստամբեցնել բանակը և արշավել Փարիզի վրա:

Այլևս ահհնար եր Բալթաղաքի համար իր խցում յերկար մնալ, ուստի դուրս յեկավ տախտակամած առաւիտայան արշալույսը դիտելու:

Ծովը խաղաղ, հարթ, ինչպես ապակի, կարծես յերկար և անհավասար մենամարտից հետո նիրհում եր անվրդով. վոչ մի ալիք, վոչ մի շարժում, միայն հսկա զրահակիրը մոնչալով, իր սուր ծայրով ճեղքում եր հողնած և անգործովի կուրծքը:

Հնչեց նախաճաշի զանդը. սպաները հավաքվեցին ընդարձակ սեղանատունը: Բոլորը դրավել էին իրենց տեղերը, յերբ հանկարծ ծանր քայլերով ներս մտավ գեղեցկատեսիլ սպան: Նրա մուտքը հաղթական եր, և մի տեսակ ծանր ու ճնշիչ տպավորութիւն գործեց բոլոր սպաների վրա:

Սպաները թեթեւ չփոթից հետո, սկսեցին հեգնական միմիկաներով իրար նայել:

Բալթաղաքը զարմացած դիտում եր այդ բոլորը, իսկ գեղեցիկ սպան անվրդով և հանգիստ նախաճաշում եր:

Բալթաղաքը հիացած նայում եր գեղեցիկ սպային, բայց վոչ մի կերպ չեր կարողանում հիշել նրա անունը, ուստի և դիմելով իր մոտ նստած սպային, հարցրեց.

— Ինչպե՞ս ե այս սպայի անունը:

— Չգիտե՞ս:

— Վոչ:

— Համենայն դեպս մեծ բան չես կորցնում:

— Ինչո՞ւ:

— Բայլչեիկ ե, դավաճան, ռուսական ագենտ:

— Անո՞ւնը:

— Մորիս:

— Մորիս, — բացականչեց Բալթազարը շփոթված.
Նա հազիվ կարողացավ իրեն զսպել:

«Մորիս, Մորիս, Մորիս», — կրկնում եր մտքի մեջ
Բալթազարը: Նրա սիրտն սկսեց ուժգին բարախել:
Ակամայից ձեռքը սեղմեց սրտին, չփեց ճակատը և
սկսեց կրկին դիտել Մորիսին: Նա ավելի քան գեղեցիկ
էր, վարդագույն աչտերով, մաքուր սպիւրված դեմքով:
Նա իր ինքնավստահ և իր վրա համարում ունեցող մար-
դու հատուկ ձևերով պատկառանք եր ազդում:

Մորիսն ամենայն հանդարտությամբ վերջացրեց
նախաճաշը, բարձրացավ տեղից և մի արհամարհական
խիստ հայացք դրելով շուրջը, դանդաղ քայլերով թո-
ղեց սեղանատունը:

Մորիսի դուրս գնալուց հետո տիկեց մի տեսակ
ծանր լուռթյուն:

Բալթազարը վորոշեց անմիջապես դուրս գալ Մորի-
սի հետևից, բայց նրա մոտ նստած եր գեներալ Ժերմեյի
տղթիկ Ժյուլետտան և նա ստիպված եր նրան դբադեցնել:
Ժյուլետտան և Բալթազարը հին ծանոթներ եյին, նրանք
յերկար տարիներ միասին դրոսնել եյին Փարիզի սա-
ղարթախիտ սլարտեզներում, նույնիսկ նրանց մեջ յեղել
եր մի անցողակի ուժման, վորը հետզհետե սառել ու հայ-
վել եր: Բայց մտերմական կապի հետքերը դեռ վերջնա-
կանապես ջնջված չեյին վոչ մեկի և վոչ ել մյուսի մեջ:
Ժյուլետտան նկատել եր, վոր Բալթազարի ամբողջ ու-
շադրությունը գբավել և Մորիսը: Դառնալով Բալթա-
զարին, ասաց.

— Շատ գեղեցիկ յերիտասարդ ե այդ պարոնը:

— Ո՞վ, — հարցրեց Բալթազարը շփոթված:

— Լեյտենանտ Մորիսը:

— Այո, Ժյուլետտա, չափազանց գեղեցիկ ե:

— Բայց ավստոս վոր այդ յերիտասարդը համառ ե

և ինչպես ասում են, անմիտ դադափառներով ե տա-
ված:

— Ինչպե՞ս, — հարցրեց Բալթազարը և շատ գոհ եր,
վոր խոսակցության նյութը Մորիսն եր. նա մեծ ցան-
կություն ուներ մանրամասն իմանալու Մորիսի ամ-
բողջ կյանքը:

— Հայրս շատ ե խոսում նրա մասին և չափազանց
վրդոված ե, վոր Ֆրանսիական բանակում այդպիսի
մտայնությամբ սպաներ կան:

— Իսկ ի՞նչ ե նրա հանցանքը, ի՞նչի մեջ են մե-
ղադրում նրան:

— Բայլէիկ ե և պատերազմի ժամանակ մտերմա-
կան հարաբերության մեջ ե յեղել մի դերմանուհու հետ,
հակառակ ե կառավարության և այլն և այլն:

— Ինձ վրէժնչ հայտնի չե, — ասաց Բալթազարն ան-
փուլթ կերպով:

— Իսկ յեա այդ բոլոր խոսակցությանը մի սենթի
արժեք չեմ տալիս և հորս հետ միշտ վիճում եմ լեյտե-
նանտ Մորիսի համար:

Քիչ վերջը անցան դահլիճ: Սպաները խումբ-խումբ
նստած բամբասում և վատարանում եյին լեյտենանտ
Մորիսին, վոր կամարի տակից անցնելիս զինվորական
հարգանք չմատուցեց հայրենիքին: Հաղարապետ Մար-
տանն աշխատում եր հանգստացնել «հայրենասեր» սպա-
ներին, գտնելով, վոր զինվորական ետիկային հակառակ
ե այդպես անողոք լինել մի յերիտասարդ սպայի վերա-
բերմամբ:

— Նա իր անտակտ վարմունքի համար կենթարկվի
նկատողության, — ասաց Մարտանը և դուրս գնաց:

Բայց պարոնայք սպաները չբավարարվեցին գենե-
րալի տված բացատրությամբ և սկսեցին զանազան ածա-
կաններ չալտել լեյտենանտ Մորիսի հարցեյին:

— Բայլէիկ, դավաճան, — ասաց գնդապետ Հեր-
մոնը:

Հենց այդ վայրկյանին վարագույրը յերկու մասի բաժանվեց և դռների մեջ յերևաց լեյտենանտ Մորիսը:

Տպավորութունը ցնցող էր, բորբոքված սպաները ցրվեցին:

Իսկ Մորիսը հաստատ քայլերով ու մեղմ ժպիտը յերեսին, մոտեցավ Բալթազարին և ժյուլետային:

— Կարելի՞ յե նստել:

— Խնդրում ենք, — պատասխանեց ժյուլետան, մեղմ և սիրալիք ժպտալով:

— Բայց մի՞թե դուք բայլչեիկից չե՞ք վախենում, — ուսաց Մորիսը հեգնական ակնարկ նետելով սպարների կողմը և տեղավորվելով բազկաթոռի մեջ:

— Մենք բոլորս ել բայլչեիկ ենք, — ասաց ժյուլետան ծիծաղելով:

— Բայց դավաճա՞ն:

— Դրանք խոսքեր են, վոր մասնավորապես պատերազմի ժամանակ շատ եժան են ծախվում: Յեթե դուք պատիվ ունեք կրելու այդ գեղեցիկ համազգեստը, դա սպացույց ե, վոր դուք դավաճան չեք, — պատասխանեց ժյուլետան, հովհարը շարժելով:

— Դուք կարծո՞ւմ եք, որիորդ:

— Յես համոզված եմ:

Բալթազարը լուռ եր. նա կուղեր մենակ լինել Մորիսի հետ: Բայց թե ինչ պիտի ասեր, ինչպես պիտի սկսեր խոսակցությունը, այդ մասին դժվարանում եր վորևէ վորոշում տալու:

Քիչ ավերջը ժյուլետայի մայրը խնդրեց ժյուլետային իրեն ընկերանալ և նա գնաց: Բալթազարը մնաց յերես առ յերես Մորիսի հետ: Յերկուսն ել լուռ ծխում եյին: Ո՞վ պետք ե խզեր այդ տաղտկալի լուությունը:

Մորիսը ջղային էր, այդ յերևում եր պարզ: Բալթազարը վորոշեց խզել լուությունը:

— Մորիս, հոգնա՞ծ ես:

— Վոչ:

— Բայց ջղային ես:

— Կենդանի մարդը ջղեր ունի, նրանք չեն կարող չաշխատել մանվանդ յերբ զգում ես, կամ մտածում:

— Ինչո՞ւ յես մտածում:

— Ինչո՞ւ յեմ մտածում, — հարցրեց Մորիսը զարմացած: — Մարդ եմ, ապրում եմ, բանականություն ունեմ, տեսնում եմ, տրամաբանում եմ, գտնվում եմ մի թունավոր ճահճում, ուր վխտում են միայն կոկոս-ցող դորտեր. կարելի՞ յե չմտածել, — սպառասխանեց Մորիսը և արագ քայլերով դուրս գնաց:

Բալթազարը մնաց մենակ դահլիճում: Ծխում եր հանդարտ և դիտում բերանից դուրս թողած բաց-կապտադուլին ծուխը: Նա հանկարծ հիշեց զինվորական նախարարության մեջ յուզոտ պաշտոն ունեցող բարեկամի խոսքերը. «Այնտեղ նրան կարժանացնեն ղնդակի և մայրաքաղաքի թերթերը կհայտարարեն, վոր լեյտենանտ Մորիսը հերոսաբար ընկավ հայրենիքի համար»: Բալթազարը ցատկեց բազկաթուղի, անմիջապես դուրս յեկավ դահլիճից և բարձրացավ տախտակամածի վրա: Այնտեղ վոչվոք չկար, բացի լեյտենանտ Մորիսից: Բալթազարը վճռական քայլերով մոտեցավ Մորիսին, վոր հենված ճաղերին, լուռ ու մտախոհ դիտում եր ծովը: Բալթազարին թվում եր, վոր նա խոսում է ծովի հետ, կամ աշխատում է թափանցել նրա առասպելական գաղտնիքները:

Բալթազարը մոտեցավ նրան:

— Ի՞նչ ես անում, Մորիս:

— Դիտում եմ ծովը և...

— Յեվ ի՞նչ:

— Յեվ այստեղ խորտակված յեղբորս դիակը...

— Յե՞րբ և ինչպես...

— Պատերազմի ժամանակ, — ասաց Մորիսը, կրկին հայացքը հառեց այն կետին, ուր խորտակվել եր նավը 1500 զինվորներով, վորոնց մեջ եր և Մորիսի յեղբայրը:

Բալթագարը լուռ եր: Մի քանի րոպե յերկուսն ել,
հենված ճաղերին, լուռ դիտում եյին ծովը: Հանկարծ
Մորիսը դառնալով Բալթագարին, ասաց.

— Դու վոչինչ չե՞ս տեսնում ծովի մեջ:

— Վոչ:

— Ինչպես, ասաց Մորիսը, — դու չե՞ս տեսնում այն
հազարավոր դիակները, վոր ծովի հատակում թաղված
են տղմի մեջ և անիծում են մեզ ու այս զզվելի աշ-
խարհը:

— Մե՞ղ ինչու:

— Ավելի մեզ, — պատասխանեց Մորիսը ջղային: —
Աշխարհը կերտողը, տնորինողը և կազմակերպողը մենք
ենք, ուրիշ խոսքով ամբողջ չարիքի արմատը մենք ենք:
Մենք կույր ենք, տգետ և անգիտակից, մենք անձնասեր
ենք և դերի մեր հաճույքներին. յերբ մեզ տալիս են ինչ
վոր անհրաժեշտ է մեր Ֆիզիկական գոյությունը պահ-
պանելու համար, այն ժամանակ մենք գոհ ենք և այդ-
աննշան վարձատրութեան համար մենք պատրաստ ենք
գործելու աշխարհիս ամենասոսկալի վոճիւրները: Յեւ
մեր գործած յեղեռնի համար փոխանակ մեր ձեռքերը
չլթաներ անցնելու, դարդարում են մեր կուրծքը զանա-
զան գույնի ժապավեններով, մեզ հագցնում են վոսկե-
զոծ համազգեստներ և տալիս «հերոս» տիտղոսը: Այս
բոլորը կա, բայց մենք չենք տեսնում, չենք զգում և շա-
րունակում ենք մնալ կույր գործիք մեզ վարձողների
ձեռքերում: Տիրողները որն ի բուն հոլովում են «հայ-
րենիք» բառը, և այդ բառի համար ստիպում են մեզ մեր
մաքուր ձեռքերը թաթախել մեր հարազատ յեղբայրների
արյան մեջ: Արդյոք այդ վո՞ր ազատությունն է պահան-
ջում, վոր Փրանսիացի բանվորն իր դաշույնը խրի գեր-
մանացի բանվորի կուրծքը: Ինչո՞ւ, ինչի՞ համար, ի՞նչ
հայրենիք է այդ, ո՞վ է այդ հայրենիքի տերը, ո՞վ է
յերջանիկ այդ հայրենիքում: Յեւ ո՞վ է կողոպտում,
տրբում, հղիանում հայրենիքի բարիքներից և ո՞վ է

քաղցած և ծարավ թափառում մի կտոր հաց դնելու համար: Յեվ վերջապես այդ «հայրենիք» կոչված վայրերում ո՞վ է աշխատում և ով է ուտում, ո՞վ է կուլում և ով է հավաքում կուլի արդյունքները:

Բալթաղարը լուռ եր և մտախոհ, իսկ Մորիսը ջղախին շրթունքներով արագությամբ ներս եր ծծում ծխամորձի թանձր և առատ ծուխը:

— Մորիս, գնանք կայուտա, այնտեղ յերկար կխոսենք, այստեղ անհարմար ե, նավաստիները կարող են մեզ լսել, — ասաց Բալթաղարը:

— Թող լսեն, — բացականչեց Մորիսը, յես արդեն նրանց համար եմ խոսում: Յեվ վերջապես ժամանակ ե, վոր այդ մարդիկ հասկանան, վոր իրենք վարձված դահլիճներ են և ուրիշ վոչինչ:

Քիչ անց Ժյուլետտան մոտեցավ Մորիսին: Բալթաղարն ողտվելով Ժյուլետտայի ներկայությունից, ներողություն խնդրեց և իջավ իր խուցը, պառկեց անկողնի վրա և սկսեց մտածել: Բալթաղարն իրեն չափազանց հոգնած եր զգում: Մորիսի արտահայտած մտքերը միանգամայն ջարդ ու փշուր եյին արել Բալթաղարին:

— Ավելի լավ ե քնեմ, — մտածեց Բալթաղարը և փակեց աչքերը:

Մութ և ամպամած գիշեր եր: Պարոնայք սպաները վաղուց եյին առանձնացել իրենց խուցերը և քնել հանգիստ: Ամեն ինչ խաղաղ եր նավի վրա, բացի ահարկում մեքենաներից, վոր գղրղոցով պտտում և առաջ եյին մղում շարժական ամրոցը: Քնած եյին բոլորը, բացի հնոցասպաններից, վորոնք աղամային մերկության մեջ, գոթիսային կրակի տուփ անընդհատ ածուխ եյին շարժում բորբոքված հնոցների շիկացած վորովայնը և իրար հետևից պարպում ջրի շէերը:

Բոլորովին ապարդյուն անցան Բալթազարի ջանքերը՝ քնելու: Ամբողջ յերեք ժամ եր, վոր նա գալարվում եր անկողնում, բայց քնել չեր կարողանում: Մորիսը ինչպես մի արձան, ցցված եր նրա առաջ ու խանդարում եր նրա անդորրը:

Բալթազարը մի աննկարագրելի ցանկություն ուներ կրկին տեսնելու Մորիսին. նա չեր կարողանում հեռանալ նրանից: Անմիջապես հաղնվելով, բարձրացավ տախտակամած: Այնտեղ վուչվոք չկար, բացի գիշերապահ նախաստիներից, վոր հրացանները ձեռքներին, անընդհատ յետ ու առաջ եյին դնում:

Մի ժամ կար, վոր Բալթազարը մենակ, հենված նավի ճաղերին, հայացքը հառել եր անորոշության մեջ և հանդարտ ծխում եր իր ծխամորճը:

— Գնամ Մորիսի մոտ, — մտածեց Բալթազարը և ուղեվորվեց լեյտենանտի խուցը:

Բալթազարը գտավ Մորիսին ջղային և մտախոհ: Նա նստած եր բաղմոցի մեջ և ծխում եր:

Բալթազարի այցելությունը լեյտենանտ Մորիսի համար անսպասելի յեր: Նա քիչ չփութվեց, բայց անմիջապես իրեն իշխելով, հայտնեց իր ուրախությունը Բալթազարի այցելության համար:

— Ձեմ կարողանում քնել և վորոչեցի քեզ մոտ գալ,—ասաց Բալթազարը նստելով:

— Շատ ուրախ եմ, յես կարծում եյի, վոր դու յել ինձանից խորշում ես, իբրև դավաճանից, բայց ուրախ եմ, վոր իմ կասկածներն իրականության չեն համապատասխանում:

— Գիտե՞ս, սիրելիս, ինձ համար վոչ մի նշանակություն չունի, թե ինչ են մտածում իմ մասին: Առհասարակ իմ շրջապատն ինձ չի հասկանում, կամ ավելի շուտ՝ յես չեմ կարողանում նրանց հետ հաշտվել. իմ մեջ քանականությունն է ղեկավար հանդիսացողը, իսկ ինձ ատողների մեջ՝ ստամոքսը: Բնական է, վոր այս յերկու տեսակետները յերբեք չեն կարող հաշտվել իրար հետ: Միթե մեր ամբողջ գերը կայանում է նրանում, վոր կորորեն պաշտենք մի փալասի կտոր, վոր կոչվում է յեռագույն: Ել բավական է, վորքան մեզ խաբեցին և մեր արյունից բաղանիքներ կազմեցին,—ասաց Մորիսը վճռական և շարունակեց ավելի բորբոքված:

— Ասա խնդրեմ, ո՞ւր եք դուք գնում, ո՞ւր են գնում պարոնայք սպաները: Կողոպտելու, սպանելու, բռնաբարելու և արյան մեջ խեղդելու Ռեֆների ապստամբությունը, կամ թե կախաղան բարձրացնելու Ոմարին, վոր մերժում է ճանաչել Փրանսիական կառավարության զաւրելի որենքները...

Մի բոպե տիրեց լռություն:

Բալթազարը մտածում եր հեռանալ, վոր Մորիսը ցատկելով անկողնու վրայից, կանգնեց որորվող սենյակի մեջտեղը և ասաց.

— Ինձ դավաճան են անվանում: Ինչո՞ւմն է կայանում իմ դավաճանությունը, նրանում, վոր «Հայրենիք»

կոչված արյունարբու գազանը լալեց իմ մետաղադործ բանվոր հորս, յերեք յեղբայրներեւ, և նույնիսկ մորս, հասկանո՞ւմ ես, նույնիսկ մորս,—ասաց Մորիսը հաղիվ զսպելով իր՞ արցունքները:

— Ինձ դալաման են անվանում, վոր պատերազմի ժամանակ յես նամակադրություն եմ ունեցել մի գերմանուհու հետ: Սպասեք մի ըսպե, —ասաց Մորիսը, արագութեամբ մոտեցաւ պայուսակին, հանեց գրքի ձեով մի շրջանակ, վորի մեջ կար յերկու նկար՝ մեկը մի ալեզարդ և պատկառելի կին եր, իսկ մյուսը՝ մի չքնաղ ու գեղեցիկ օրիորդ: Վերցնելով ալեզարդ կնոջ նկարը, ջերմադին համբուրեց:

— Մայրդ յե՞րբ ե մեռել, —հարցրեց Բալթազարը:

— Մայրս, կորցնելով իր հարազատներին, այլևս չկարողացաւ տանել այդ ծանր վիշտը և խելագարվեց, հասկանո՞ւմ ես, խելագարվեց և յես ստիպված եյի նրան փոխադրել խելագարանոց: Ֆրանսիան խլեց ինձնից ամեն ինչ և այսօր ել, ինչպես մի թունավոր ոճ, աշխատում ե ինձ խայթել:

Բալթազարը լուռ եր և մտախոհ: Կայուսում տիրում եր խորը լուռություն, լսվում եր միայն ահարկու մեքենաների խուլ դղրդոցը:

Մորիսն իր գանգրահեր գլուխը հենած առողջ ձեռքերին, լուռ և անընդհատ ծխում եր: Մորիսի յերիտասարդ կրծքի տակ տեղի յեր ունենում արդեն այն ապրտամբությունը, վորը նա նախատեսում եր Ֆրանսիայի ներկա կարգերի դեմ:

— Վո՛չ, այլևս լուել և հանդուրժել, —դա նշանակում ե հանցանք գործել:

Հանկարծ Մորիսը վոտքի կանգնելով, ամբողջ ուժով աղաղակեց.

— Ռօբեսպիերի և Դանտոնի ժամանակվա դելյուտինը կրկին պետք ե տեղափոխել պլաս լա Կոնկորդում. մաշտմերձ բուրժուազիան այլևս իրավունք չունի ապրե-

լու. նրան պետք է փաթաթել իր յեռագույնի մեջ, վորպէս պատան, և իջեցնել խորը գերեզման:

Ընկճված և համարյա ուժասպառ, Մորիսը նկարը ձեռքին մոտեցաւ Բալթազարին.

— Նայիր այս յերիտասարդ կնոջ նկարին. սա այն գերմանուհին է, վորին յես սիրել եմ և վորին խոսք եմ տվել ամուսնանալ: Պատերազմից առաջ յես գնացել եյի Մյունխեն գեմաներեն սովորելու, ապրում եյի սրանց տանը: Ամբողջ ընտանիքով բանվորներ են. պարզ և համեստ. մենք սիրեցինք իրար, սիրեցինք անկեղծ, առանց հետին մտքերի և խոսք տվինք ամուսնանալ: Մի քանի շաբաթ հետո ստացա մի նամակ իմ մորից. մայրս գրում էր, վոր «քաղաքական կյանքը խանգարւած է, վերադարձիր անմիջապէս, յես վախենում եմ, վոր հանկարծ պատերազմ հայտարարվի և դու չկարողանաս վերադառնալ ու քեզ այդտեղ գերի պահեն»: Յերկու որ եր ստացել եյի մորս նամակը, վոր պատերազմի ուրվականը իր հրեշային կմախքացած դեմքով արդեն սավառնում էր մարդկության գլխին: Յես թողի Մյունխենը, խոստանալով իմ սիրածին, վոր միայն մահը կարող է մեզ բաժանել: Շվեցարիայի սահմանը նոր եյի անցել, վոր ընդհանուր զորակոչը հայտարարվեց. և ճիշտ ժամին ներկայանալու համար փոխանակ Փարիզ գնալու, անմիջապէս անցա Նիմ, վորտեղ էր իմ կայազորը: Այդ ժամանակ յես քաղաքական բոլոր խնդիրներն ընդունում և կրկնում եյի այնպէս, ինչպէս պատվաստում և մեզ յուրացնել եր տալիս բուրժուազիան:

Յերկու որից իմ բանակն արդեն սահմանի վրա յեր և յես իմ ամբողջ ուժով կռւում եյի իմ սիրածի յեղբայրների դեմ: Յես ծանրապէս վիրավորվեցի կրծքից. արյունհոսութիւնը չեր դադարում, բժշկական գերագույն խորհուրդն ինձ նշանակեց Շվեցարիա բուժվելու: Մի շաբաթից յես արդեն Լոզան եյի և առաջին գործս յեղաւ հայտնել իմ նշանածին, վոր յես վիրավոր-

ված եմ և այժմ գտնվում եմ Լոզան քաղաքում համար։ Տաս որ չանցած, հանկարծ ինձ տեսնելու համար Լոզան յեկավ նշանածս։ Մենք յերջանիկ եյինք. մենք միանգամայն մոռացել եյինք, թե նույնիսկ պատերազմ կա։ Բայց մեր յերջանկությունը յերկար չտեւեց. մի գեղեցիկ որ ինձ ձերբակալում և բերում են Փարիզ ու բանտարկում։ Զինվորական ատյան. մեղապարտի աթոռին նստած եմ յես. մեղադրում են ինձ, վոր յես հարարբուծական մեջ եմ յեղել գերմանական լրտեսների հետ և վորոնց հայտնել եմ մեր հայրենիքի զինվորական գաղտնիքները։ Դատաւարապանս վերջապես կարողացավ հաստատել, վոր յես վոչ մի գաղաճանական քայլ չեմ արել. յեղածը սոսկ յերկտասարդական մի ուժման է, վոր սկսվել և պատերազմից առաջ։ Յերկար և տանջալից հարցաքննություններից հետո, վերջապես ինձ ազատեցին։ Վերադարձա բանակս, բայց բանակում «հայրենասեր» սպաներն արդեն ինձ նայում եյին, վորպես հայրենիքը ծախողի վրա։

Շվեյցարիա յեղած ժամանակ յես ծանոթացա Լենինի գաղափարակիցներին հետ։ Դատաւարության ժամանակ այդ մասին յեղան ակնարկներ, բայց դատաւարապանս կարողացավ այդ կետն աննշան թողնել, մանավանդ, վոր Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը դեռ տեղի չէր ունեցել։ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը ցնցեց աշխարհը. բնական է, վոր առաջին հերթին այդ հեղափոխության արձագանգներն ավելի ուժեղ պետք է հնչեյին խրամատներում։ Միլիոնավոր զինվորներ, վորոնք իրենց մորթու վրա արդեն զգացել եյին տիրող դասակարգի դաժան լուծը, հակվեցին դեպի ռուսական հեղափոխությունը և սահանջեցին վերջ դնել պատերազմին։ Բանակները վորոչեցին անմիջապես պատգամավորություն ուղարկել գերագույն սպայակույտը, վոր հայտնի խրամատների կամքը. պատգամավորության նախագահը յես եյի։ Յերբ Փրանսիական

կատարությունն այդ իմացալ, ցրեց պատգամավորությունը, իսկ ինձ ձերբակալեց: Կրկին բանտ. զինվորական ատյան: Դարձյալ դատապաշտպաններ, դարձյալ ձանձրալի հարցաքննություններ, և դարձյալ անմիտ ճառեր: Այս անգամ ինձ մեղադրում են իրրև բայլ-չեխիկի, վոր հրահանգ եմ ստացել Լենինից ապստամբություն պատրաստելու: Կրկին ու կրկին հոլովեցին ժնե, Լոզան, զերմանուհի, Լենին, բայլչեխիզմ, նիհիլիզմ, անիշխանականություն, հայրենադավություն և այլն և այլն... Վոչ մի փաստ, հետեվապես զինվորական ատյանը վորոշեց ինձ ազատել: Կրկին բանակ, և այս անգամ ավելի խիստ հալածանք իմ դեմ: Պարոնայք սպաններն ինձ բոյկոտի եյին յենթարկել. ինձ հետ խոսելը կամ բարեկը համարվում եր մահացու հանցանք, կամ ուրիշ խոսքով, համազոր եր հայրենադավության: Պատրաստվում եր մեծ ճակատամարտ. սպայակուլտը մի դադունի գրությամբ հրամայել եր իմ բանակի հրամանատարին, վոր ինձ պահի միշտ առաջին գծի վրա, յերևի սպանվելու համար: Հրամանատարը ճշտությամբ կատարեց գերազույն հրամանը: Ահեղ ճակատամարտ եր, և յես անընդհատ առաջին գծի վրա եյի, բազմահազար զիակաների և վիրավորների մեջ: Վերջապես ծանր կերպով վիրավորվեցի: Թե բանակը և թե գերազույն սպայակուլտը չափազանց գոհ եր, մանավանդ, վոր բժշկական մարմինը հայտնել եր, վոր դրությունս անհուսալի յե. և իսկապես, յես վաղուց մահացած կլինեյի յեթե չլինեյի աֆրիկյան արարների և սենեզալցիների բանակում: Բանակն ամբողջապես ինձ հետ եր և նրանք գիտեյին բոլոր անց ու դարձը: Յես սկսեցի ընկնել մի հիվանդանոցից մյուսը, և այդպես ամիսներ: Արդեն թողել եյի հիվանդանոցները, յերբ ցանկալի զինադադարը տեղի ունեցավ: Հանկարծ իմ բանակը հրաման ստացավ անմիջապես մեկնել Քոլոն և մնալ այնտեղ, մինչև վոր «թշնամին» համաձայնվի բավարարել մեր

բոլոր պահանջները: Քոլոնում հանդիպեցի նշանածիս
յեղրորը. նա գերմանական բանակի սպա յեր: Նա ան-
միջապես լուր տվեց իր քրոջը, վոր յես դտնվում եմ
Քոլոնում և նշանածս Քոլոն յեկալ: Քոլոն քաղաքը
«անհյուրընկալ» ընդունելություն ցույց տվեց մեզ և
ուժեղ կերպով դիմադրում և ցույցեր եր կաղմում մեր
դեմ: Մենք դիմել եյինք ծանր և անտանելի ռեսորեսիա-
ների. բանտերը լցրել եյինք «կասկածելի» անձնավո-
րություններով, վորոնց թվում և իմ նշանածի յեղրո-
րը, վորին մեղադրում եյին կայսրանը սլալթեցնելու
առասպելի մեջ: Նշանածս Քոլոնում եր. մենք տեսնվում
եյինք, բայց ինձ հետևում եյին: Յերկու սր հետո, առավո-
տյան ժամը 3-ին, ձերբակալում են նշանածիս և բան-
տում գնդակահարում յեղրորը, իսկ ինձ գինյորական
հսկադության տակ ուղարկում են Փարիզ: Կրկին
բանտ... Յերբ այս անգամ ել աղաավեցի բանտից,
առաջին գործս յեղալ փնտռել նշանածիս: Բայց իղուր,
Ֆրանսիացիք նրան թունավորել եյին իբրև լրտեսու-
հու:

— Բավական ե, — հանկարծ բացականչեց Բալթա-
պարը և տեղից վեր ցատկեց:

— Մորիս, յես քո ընկերն եմ և քեզ հետ. տուր
ձեռքդ:

Յերկու ընկերներն ամուր սեղմեցին իրար ձեռք և
Բալթաղարն ավելացրեց.

— Դու գիտե՞ս, թե ինչու յես քեզ Աֆրիկա ուղար-
կում:

— Գիտեմ, — ասաց Մորիսը հուզված:

— Ինչո՞վ կարող եմ քեզ ոգնել. յես պատրաստ եմ,
թեկուզ դա լինի և իմ կյանքի գնով: Ասա, Մորիս, ի՞նչ
կարող եմ անել քեզ համար, պահանջիր, Մորիս, յես
ուզում եմ, վոր դու ինձ վրա ծանր, շատ ծանր պար-
տականություններ դնես:

— Ծնորհակալ եմ, — պատասխանեց Մորիսը և սեղ-
մեց Բալթաղարի ձեռքը:

Կարմիր և վառ արշալույսը դանդաղ բացվում եր. հեռուն սահուն ծովի մակերեսը վալյում եր կանաչ-վարդադույն լույսով: Մեղմ քայլերով միջանցքից անցնում եյին հերթապահ նախաստիները: Նավը դեռ քնի մեջ եր: Քնած եյին բոլորը, բացի հնոցապաններից, վորոնք մերկ մարմնով անընդհատ ածուխ եյին շարտում կատաղած գաղանի չիկացած վորկորը:

Բալթազարն առավոտյան շատ ուշ արթնացավ: Յերբ նա բացեց աչքերը, անմիջապես չփեց ճակատը, մարմինը և զդուշությամբ դիտեց չքեղ կայուտի իրերը, կարծես ուղում եր համոզվել՝ քնած և թե արթուն, արդյոք յերազ չե՞ր այն բոլորը, արդյոք կինեմատոգրաֆի մեջ չե՞ր տեսել Մորիսի պատմությունը: «Վոչ, իրականություն ե, տխուր իրականություն»,—մտածեց Բալթազարը և սկսեց հագնվել:

Յերբ արդեն պատրաստ եր թողնելու կայուտը, ահամայից նայեց մեծ հայելուն. զարմացած սկսեց վրտաքից մինչև դուլիս դիտել իրեն. չքեղ եր վոսկեզոծ համազգեստի մեջ: «Յերբ մենք մարդ ենք սպանում, փոխանակ մեր ձեռքերը չղթայելու, վոսկեզոծ համազգեստ են հագնում և մեր կուրծքը զարդարում գույնզգույն ժապավեններով»,—հիշեց Բալթազարը լեյտենանտ Մորիսի խոսքերը և համարյա վազելով դուրս յեկավ կայուտից:

Բալթազարն անմիջապես բարձրացավ տախտակամած, վորպեսզի մաքուր ողում քիչ թարմանա: Մեծ յեռուզեռ եր տիրում թնդանոթների շուրջը. բազմաթիվ

նաժառանգներ զբաղված էին վալլեցներով թնդանոթները. իսկ հերթապահ սպան հսկում էր աշխատանքին: Մի ուրիշ խումբ նաժառանգներ յերկար խողանակներով լվանում էին նավը:

Բալթազարն անցավ նավի հետին մասը. այնտեղ էր ժյուլետան:

Յերբ ժյուլետան տեսավ Բալթազարին, անմիջապես վազելով մոտեցավ նրան:

— Գիտե՞ս, լեյտենանտ Մորիսը չափազանց անհանգիստ է ջղային ե. նա ամբողջ գիշերը չի քնել, և այդ ինձ շատ մեծ մտահոգություն է պատճառում:

— Ինչպե՞ս չես վախենում հորդ հանդիմանություններից:

— Վոչ, չեմ վախենում, — պատասխանեց ժյուլետան դայրացած: — Մեզանից ամեն մեկն ունի իր սեփական համոզումները և կարծիքը. հորս կարծիքը իմ կարծիքը չէ:

Բալթազարին մեծ հաճույք պատճառեց ժյուլետայի չեչտակի տոնը: Նա մի րոպե մտածեց, վոր գուցե ժյուլետայի սերը կարողանա փրկել Մորիսին:

— Իրավունք ունես, ժյուլետա, յես լեյտենանտ Մորիսի անձնավորության վրա վոչ մի կասկած չունեմ:

— Իսկապե՞ս, — համարյա հեղափոխ հարցրեց ժյուլետան:

— Յերդվում եմ պատվովս, — պատասխանեց Բալթազարը վճռական տոնով:

— Տուր ձեռքդ, իմ սիրելի Բալթազար, չե՞ վոր մենք շատ հին ծանոթներ և բարեկամներ ենք, չե՞ վոր կարժամանակ, վոր վոչ դու և վոչ ել յես անտարբեր չեյինք իրար հանդես...

— Ահա իմ ձեռքը:

Ժյուլետան յերկու ձեռքերով ամուր բռնած Բալթազարի ձեռքը, ասաց.

— Բալթազար, իմ թանգագին բարեկամս, յեկ քեզ հետ միասին ոգնենք Մորիսին, փրկենք նրան. նա վոչ

մի հանցանք չունի: Յերդվիր, Բալթաղար, յերդվիր մեր նախկին սիրող, վրո դու չես գլանա ունելու Մորխան:

— Յերդվում եմ, Ժյուլետա:

— Ախ, դու վորքան բարի յես, վորքան ուժեղ ե քո ստակետական հոգին. Բալթաղար, իմ աննման Բալթաղար...

Հեռվում յերևում էյին աշխարհիս յերրորդ մասի ափերը. զրահակիրը դանդաղացրեց իր արագությունը. մի քանի դույնզգույն դրոշակներ բարձրացրեցին: Թնդանոթաձգերը զրադված էյին թնդանոթների ծածկոցները հանելով: Ամեն ինչ պատրաստ եր ուժակոծությամբ մոզլունելու Աֆրիկայի ափերը: Նավը թեքվեց նավահանգստի ուղղությամբ: Քիչ վերջը զրահակիրը մտավ Աթիրի նավահանգիստը, վոր 1830 թ. գտնվում ե Փրանսիական բուրժուազիայի ճանկերում: Զրահակիրը սահում եր մեղմ ծովի վրա, դանդաղ աշխատում եր միայն մեկ մեքենա: Զրահակիրն արտակարգ փայլ եր ստացել: Նա սահում եր դանդաղ, բայց հաղթական: Սուրեց զրահակիրը:

Սարիսար շառաշելով ընկավ: Նավահանգստի բերդերից սկսեցին վորոտալ թնդանոթները, մոզլունելով զրահակրի մուտքը:

Նավապետն իր սպաներով կանգնած եր հրամանատարական պոստում, զինվորական բարեւի կանգնած: Բերդի թնդանոթները լռեցին և հանկարծ զրահակրի թնդանոթներն սկսեցին վորոտալ: «Ժան-Ժակ Ռուսո» զրահակիրը 21 հարվածներով մոզլունում եր քաբիլներին և բեդուինների «ազատ» յերկիրը:

Տաք զեփյուռը շոյում եր զրահակրի պողպատե պատերը: Արեւը պսպղում եր, լիառատ լույս սփռելով: Իսկ նավահանգստի շուրջը տարածված եր Աթիր քաղաքը, թաղված փարթամ բուսականության մեջ: Քաղաքի ձախ կողմը, մի բլուրի վրա, ընկած եր արաբական խզճուկ թաղամասը փոքրիկ տուփերի պես տներով:

բայց սվաղած սպիտակ կրով: Քաղաքն արեւելյան վո-
չինչ չունի, նա կառուցւած է նորագույն վոճով: Միակ
հուշարձանը, վոր հիշեցնում է Արարիան, դա փոսի մեջ
ընկած մզկիթն է իր փառահեղ և մողայիկ մինարեյով:

Նալը դատարկվում էր: Բալթազարն ուղեց վերջին
անգամ տեսնել Մորիսին, բայց իզուր: Նա ամբողջ նալը
սպտեց, բայց Մորիսը չկար: Շտապ նալահանգիստ ի-
ջով, անցավ յերկար նալամատուլյը, սակայն Մորիսը
վոչ մի տեղ չկար: Ջղային և զայրացած Բալթազարն
արագ անց ու դարձ եր անում Մորիսին գտնելու հա-
մար, վոր հանդիպեց Ժյուլետային:

— Ո՞ւր է Մորիսը, — հարցրեց Ժյուլետան:

— Փնտռում եմ, — պատասխանեց Բալթազարը:

— Յես տեսա, վոր նա նալից իջավ: Հագիւմ մի
րոպե կանգնեցրի և տվի նրան իմ հասցեն, և նա անհայ-
տացավ, — ասաց Ժյուլետան սաստիկ շփոթված:

Վերջին անգամ Բալթազարը սեղմեց Ժյուլետայի
ձեռքը, խնդրեց տեղյակ պահել իրեն Մորիսի մասին:
Նրանք բաժանվեցին:

Ալժիրի գլխավորական հրամանատար դեներալ Լիս-
տոնը մի բարձրահասակ և հեղ դիմագծերով ծերունի
յեր: Նա ընդունեց Բալթազարին և հայտնեց, վոր պետք
է մեկնել Որան: Հենց այսօր:

Բալթազարը յերեկոյան գնացքով մեկնեց Որան՝
Ալժիրիայի գլխավոր նալահանգիստներից մեկը:

Որանում Բալթագարը հրահանգ ստացավ անմիջապես մեկնել Սիդի Բելարես, իսկ այնտեղից՝ Շանգի: Յերկու որ Շանգիյում մնալուց հետո, Բալթագարը շտապ ուղարկվեց Բեդո:

Բեդոն Որանի նահանգի ամենածայրագույն գյուղաքաղաքներից մեկն է, Մարոկկոյի սահմանի վրա. աղդարնակչութունը բաղկացած է արարներից, հրեաներից և իսպանացիներից:

Բալթագարը կայարանից անմիջապես գնաց բերդը, ուր բանտարկված էին մոտ 2000 զինվորներ: Բեդոնը ֆրանսիական զինվորների համար նույնն է, ինչ վոր ցարական բռնակալության համար Սիբիրը: Ֆրանսիայի զանազան մասերից անդիսցիպլին զինվորներին ուղարկում են հանքերում աշխատելու 3-5 տարի. համաճարակներն այդ միջավայրի անբաժան մասն են կազմում: Տիֆը կոտորում է անխնա, իսկ բանտարկյալները կմախքացած դիակներ են, վոր հազիվ հազ են կարողանում ստվերի պես պտտել տաք ավազի վրա: Բոլորն ել հալված, մաշված և գունատված են: Նիհար և բարակ վոտքեր, դալկացած և յերկարացած դեմքեր, խոր ընկած և մարած աչքեր, վոր չես կարողանում հասկանալ՝ արդյոք տեսնո՞ւմ են նրանք, թե՛ վոչ: Նրանք ապրում են վրանների տակ, հսկա լագերում, ամուր կերպով չըջապատած փշալարերով և շուրջը ամրացրած բազմաթիվ զնդացիներով: Բոլորն ել բացառապես յերիտասարդներ են: Լագերի չըջապատում միանգամայն բացակայում է վորևե բուսականության հետք՝ քարքարոտ մի բլուր, վոր բաժանված է մի անկենսու-

նակ գետակով, վորը ծուլ-ծուլ հաղիվ հազ հոսում է։
Իսկ լազերի վրա իշխում է «համբավավոր» բորջը։
Դժվար եր սառնարյուն կերպով դիտել թշվառների
այդ բանակը։ Նրանց կյանքն այնքան ծանր եր, անտա-
նելի և սարսափելի, վոր հաճախ բահերով ու թիյերով
անձնասպանության եյին դիմում կամ մեկն իր ունեցա-
ծը ամբողջությամբ տալիս եր մյուսին և պաղատում,
վոր իր գանգը ջախջախի։ Մասնությունը միանգամայն
բացակայում եր նրանց կենցաղում։ Ամեն ոք լազերից
հանում եյին մի քանի դիակներ. ո՞վ սպանեց, ինչո՞ւ
սպանեցին,—վոչ վոք վոչինչ չեւ հայանում։ Զարհու-
րելի եյին բանտարկյալների բանտերը. դրանք չափա-
դանց խորը, մութ ու խոնավ խուցեր են, վոր գտնվում
են բերդի տակ. ինչպիսի սողուն ուղեք, այդ խուցերում
կարելի չե գտնել։ Բանտարկյալը յերբ այդ խուցն և
ընկնում, նա համոզված կարող է լինել, վոր այլևս
այնտեղից դուրս չի գալ. ֆեոդալական «ուրբիեթներն»
(մոռացվածներ) են այդ խուցերը, կամ թե փաղիչահ-
ների ու սուլթանների վատթարագույն գնդանները։

Բանտարկյալը մեռնում է այդ մութ ու խոնավ խու-
ցում, դիակը շարաթներով մնում է այնտեղ, հոշոտվում և
դանազան սողունների կողմից, վորդնում, նեխում ու
քայքայվում, և վոչ վոք պարտք չի համարում խուցերը
գոնե մաքրելու այդ այանդակ դիակներից։ Այնպիսի
խուցեր կային, վորոնց մեջ մի քանի այդպիսի քայքայ-
ված դիակներ կարելի չեւ գտնել։

Բալթագարի հրամանով մաքրեցին խուցերը և այն-
տեղից հանեցին 11 դիակ, կամ ավելի չուտ մարդկային
մարմնի դանազան մասեր։

«Ահա սրանք են ֆրանսիական դեմոկրատիկ հանրա-
պետության անհատի անձեռնմխելիության «արդարա-
դատ» որենքները»,—մտածեց Բալթագարը և կրկին
մտքով սլացավ Մորիսի մոտ։

— Մորիս, դու իրավունք ունես, — մրմնջաց Բալթազարը և թողեց այդ քստմենքի վայրը:

— Ինչ ծանր հանցանք եք գործել դուք, վոր ձեզ յենթարկել են նմանը չտեսնված ինկվիզիցիայի, — հարցրեց Բալթազարը մի բանտարկյալից:

— Իմ ամբողջ հանցանքը կայանում է նրանում, վոր դժբախտություն ունեյի սիրելու մորս, — ասաց հալիվ հազ վստքի վրա կանգնելով այդ բաղմահազար կենդանի դիակներից մեկը:

— Մայրս մահամերձ էր, — շարունակեց բանտարկյալը, — իսկ յես գտնվում եյի ճակատում, պահեստի լագերում: Հեռագիր ստացա, խնդրեցի կապիտանին յերեք ուր արձակուրդ տալ, վորպեսզի դնամ մորս դիակը հողին հանձնեմ. կապիտանը մերժեց: Բայց յես գնացի, թաղեցի մորս ու կրկին վերադարձա բանակ. և այդ «մահացու» հանցանքի համար ինձ 5 տարով աքսորել են ալստեդ, — ասաց բանտարկյալը և քսվելով պատին, ընկավ դետին:

— Դուք ի՞նչ հանցանք եք գործել, — հարցրեց Բալթազարը յերկրորդին:

— Յես... Յես շատ մեծ հանցանք եմ գործել, յերկու տարի յեղել եմ շարունակ առաջին դժուր, վիրավել եմ յերկու անգամ, վերջին անգամ յերբ հիվանդանոցից դուրս յեկա և տուն գնացի, կնոջս գտա մի սպայի հետ: Յես հարձակվեցի սպայի վրա և ջարդեցի քիթ ու բերանը և դրա համար 5 տարով ալստեդ ուղարկեցին, ապելով, վոր դու իրավունք չունես սպայի վրա ձեռք բարձրացնելու, թեկուզ դու նրան գտնում ես և կնոջդ անկողնում:

Մի բոպե բանտարկյալները դադաղեցին և նրանց մարած աչքերն ափսոսալի սոսկալի և զարհուրելի կատաղություն եր արտահայտում, վոր կարծես հենց հիմա բերդը ողբ պիտի հանեն:

Բալթաղարը բարձր և համարեց հեռանալ այդ միջավայից: Բայց յերկու քայլ հաղիվ եր արել, վոր մի ուրիշ բանտարկյալ թեւ ըռնեց.

— Յես ել հանցանք ունիմ, արդյոք չե՞ք կամենա ինձ լսել:

— Ի՞նչ հանցանք, — հարցրեց Բալթաղարը:

— Իմ հանցանքս այն ե, վոր ձգտում եմ ճանաչել ձեր հայրենիքը:

— Ինչպե՞ս:

— Շատ պարզ ե, ձեր հայրենիքն իմ հայրենիքը չե. այդ հայրենիքը ձեզ համար արքայություն ե, իսկ ինձ և ինձ նմանների համար անտանելի դժոխք: Լսո՞ւմ եք, դժոխք, ավելի սարսափելի, ավելի դադանային, քան թե այս միջնադարյան մարդկային սպանդանոցը, վոր փռված ե արարական բերդի շուրջը, այրող ավաղի մեջ: Յես ձեր հայրենիքում ծնված որիցս կուշտ չեմ յեղել, չնայած, վոր աշխատել եմ որական մինչև 12 ժամ: Յեմ այսօր ձեր հայրենիքի տերերն ինձ ստիպում են գնալ պատերազմի և սպանել հայրենիքի թշնամիներին. իսկ յես վրչ մի թշնամի չունեմ, վորովհետև յես վտանգված հայրենիք չունեմ: Յես Փրանսիայի յեմ, բայց իմ հայրենիքն այստեղից շատ հեռու յե. իմ հայրենիքը Լենինի հայրենիքն ե:

Բալթաղարն առանց խոսելու անմիջապես թողեց նրանց և հեռացավ:

Անհայրենիք բանտարկյալն ստիպել եր Բալթաղարին կրկին և կրկին մտածելու Մորիսի մասին: Բալթաղարը, փակված բերդի բազմաթիվ սենյակներից մեկում, մտածությունների մեջ եր ընկել, յերբ հանկարծ լսեց մի ահռելի հրացանաձգություն:

Հրացանաձգությունը հետզհետե ավելի և ավելի սաստկանում եր, ամեն կողմից դինված պահակները վազում ելին աջ ու ձախ: Բալթաղարն անմիջապես դուրս յեկավ և վազեց հրացանաձգության վայրը:

— Բանտարկյալներն ապստամբել են, —ասաց յեն-
թասպան շտապ հրահանգներ արձակելով:

Բերդի թնդանոթները պատրաստվում էյին իրենց
մահաչունչ վոռնոցով սարսափահար անել անպաշտպան
բանտարկյալներին: Բալթազարը հրամայեց դադարեց-
նել հրացանաձուլթյունը: Արդեն կային 35 սպանված-
ներ և 90 վիրավորներ:

— Ինչո՞ւ յեք ուզում փախչել, —հարցրեց Բալթա-
զարը մի բանտարկյալի:

— Փախչելու հույսը չունենք. մենք դիտմամբ կադ-
մակերպեցինք այս ցույցը, վոր մեզ գնդակահարեն:
Հետևապես մենք մեռնելու մասին ենք մտածում և վոչ
թե փախչելու, —ասաց բանտարկյալը և իր հասակով
մեկ գետին փռվեց: Նա արդեն հասել էր իր նպատակին.
վիրավոր կրճից դանդաղ հոսում էր նրա կյանքի վեր-
ջին հեղուկը: Տեսարանն անտանելի յեր:

Դիակները բաժանեցին վիրավորներից և կողք-
կողքի շարեցին փշալարերի տակ: Յեմ լազերը կրկին
ստացավ իր մեռելային պատկերը:

Նույն գիշեր Բալթազարը յեղեկությունը հայտնեց
Ալթիր, ընդհանուր հրամանատարին: Իսկ նրանք պա-
տասխանեցին՝ անմիջապես շքանշանի ներկայացնել այն
ղինվորներին, վորոնք հերոսաբար կարգը վերականգ-
նեցին: Դիշերը մնում էր անփոփոխ, լուսինն էր, վոր
մերթ ընդ մերթ ցույց տալով իր աղոտ յերեսը, դար-
ձյալ թաղնվում էր ամպերի տակ:

Բալթազարը բարձրացավ աշտարակի վրա՝ դիտելու
«վերականգնած» կարգը. ձախ կողմում ընկած էր Մա-
րովի լեռնաշղթան, իսկ նրա լանջերի վրայից անցնում
էր ուղտերի քարավանը: Խորը քնի մեջ էր թաղված քա-
ղաքը, վոր իր կեղտոտությամբ և խեղճությամբ փայ-
լում էր: Բերդի դիմացը՝ լազերի աջ մասում բազմա-
թիվ ուրվականներ զբաղված էյին դանդաղ և թույլ
ձեռքերով փոսեր փորելով, իրենց «յերջանիկ» բախ-

տակիցներին այնտեղ փոխադրելու համար: Յերեկը
նրանք հանքեր են փորում, գիշերը՝ գերեզմաններ:
Յե՛վ այդ հրեշային տեսարանի գիմաց կանգնած էր
հաղթական բերդն իր ութ աշտարակներով և վերոնց
վրա Սահարայից փչող քամիները ծածանում էին Փրան-
սիական յեռագույնը:

=====

Յերկու շարաթ անց, Բալթաղարը հրահանգ ստա-
ցավ Թիարեթ մեկնելու: Տխուր տպավորութեան տակ
Բալթաղարը Բեդոնը թողեց: Յերկաթուղին սուղելով
կտրում եր Բեդոյից դեպի Թիարեթ ձգվող անմշակ և
վայրի դաշտերը:

Յերկաթուղու սուղոցները վոչ մի տեղ արձագանգ
չեցին դնում: Լուռ եր չըջապատը, ամայի և մեռած:
Դաշտերում այս ու այնտեղ բարձրացած բույսերն արե-
վեց խանձված, մահամերձի պես դեմքերը հառել եյին
դեպի յերկինք, կարսեծ մի կաթիլ ջուր եյին աղերսում:
Վոչ մի աղբյուր և վոչ մի գետ. ամայի, անմարդարնակ
անապատ:

Յերբեմն հանդիպում եյին արհեստական ավազան-
ների, լիքը տաք և հոտած ջրերով, վորոնց շուրջը
խմբված արարները կրոնական լիացվելու արարողու-
թյուններ եյին կատարում ու Մահմեդի հզորությունը
փառաբանում:

Մութ դիշեր եր. Մարոկկոյի լեռներից սև ամպերը
չվում եյին դեպի արֆայի դաշտերը: Յերկաթուղին
չարժվում եր դանդաղ և մոնչալով կտրում եր շարու-
նակ լայնածավալ արֆայի դաշտերը: Ամեն տեղ դիզված
եյին արֆայի հսկա դեղերը, վորոնց մեջ պառկած արֆա-
քաղող արար բանվորներն իրար պատմում եյին նախ-
նիքների քաջագործությունները, կամ դանազան հե-
քյաթներ իմամների ու սրբերի կյանքից: Արարն ապ-
րում և անցյալով. ներկան ծանր և և տխուր. ֆրանսիա-

կան բուրժուազիայի արյունոտ և արճիճե թաթը շատ
պինդ և բռնել բերրերները և քարիլների կոկորդից:
Ապստամբություն, ապստամբություն և դարձյալ ապրա-
տամբություն... Այդ բոլորը հաղարալոր արաքների
կյանքով, բայց դարձյալ արյունաբերու գաղանի ճանկերը
դեռ մնում են խրված արարական աշխարհի սրտի մեջ:

Ամբողջ յերկու որ ու դիշեր տաղտկալի և անհե-
տաքքիր ճամբորդությունից հետո, Բալթաղարը հա-
սավ Թիարեթ, վորը յերկաթուղու վերջին կայարանն
էր: Այնտեղից բացվում և Մահարայի լայնածավալ տ-
վազային անսահմանությունը:

Բալթաղարին հրահանգված էր մնալ առայժմ
Թիարեթում, մինչև նոր կարգադրություն: Բալթաղա-
րի առաջին գործը յեղավ Մուսային ստիպելու, վոր
թողնի իրեն և վերադառնա իր ընտանիքի մոտ: Շատ
մեծ դժվարությամբ Բալթաղարը բաժանվեց իր ամե-
նից հավատարիմ բարեկամից և ընկերոջից:

Մուսան աչքերը սրբելով, հրաժեշտ տվեց Բալթա-
ղարին:

Թիարեթը զինվորական կարևոր ամբուլթյուն է,
րնկած մի բլուրի վրա, հանդիսանալով Մահարայում
գործող զորաբանակներին ոգնության հասնող առաջին
կայանը, հսկա զորանոցներով և զինվորական մեծ
պահեստներով:

Բալթաղարը Թիարեթում իմացավ, վոր հյուսի-
սային Աֆրիկայի ապստամբ աշիրաթները հետզհետե
միանում են և արդեն պատկառելի թիվ են կազմում:
Թիարեթի քաղաքագորը հրահանգ էր ստացել պատ-
րաստ մնալու. ապստամբություն էր պատրաստվում
կոստանդինի նահանգում և արդեն Մարսելից շտապ
կարգով յերկու զորաբանակ փոխադրված էր ապրա-
տամբության վայրը:

Բալթաղարը նոր հրահանգ ստացավ ավելի առաջ
գնալու մինչև Աֆլու, վոր գտնվում էր ունապատում:

Յերկուս որ Բալթադարը կտրելով մացառներով շրջապատված անձնակ դաշտերը, հասավ Բելարեսի բորջրայգտեղ նա պետք է սպասեր քարավանին, Աֆլու գնալու համար: Բելարեսի բորջր մի փոքր իջևանի պես եր, մի քանի ղենքի պահեստներով: Կառուցված եր ալֆայի լայնածավալ դաշտերի մեջ, մի հսկա ջրհորի կողքին, վրի շուրջը տարածված էյին բազմաթիվ ղեղնադույն և ցածր վրաններ, վորոնց տակ պատսպարվում էյին հարյուրավոր ալֆա քաղող բանվորներ, բոլորն էլ հալված, մաշված և այրված: Ամեն ինչ մեռած եր այդտեղ, նույնիսկ ուղտերը, վոր հազիվ—հազ շնչելով, յերկարացրել էյին իրենց անհամաչափ վզերը տաք ավազի վրա նրանք նմանում էյին ցամաքած նավահանգստի և տղմի մեջ խրված առադառտանավերի: Համառորեն քիչ հեռու ցցված էյին յերեք ծառերի կմախքներ՝ ծաբավից այրված ու մեռած, իսկ դրանց դիմացը սև հողով կառուցված եր մի ընդարձակ սրճարան. և ճակատին դրած՝ «Յերկնային դրախտ»։ Ղա միակ մխիթարության վայրն եր այն հաղարավոր՝ արար, սպանացի և հրեա գործավորների համար, վոր որվա տաժանակիր աշխատանքից հետո այնպիսի թափով էյին գրոհ տալիս նրա վրա, ինչպես ծարավից տանջված հոտը կվազեր պեպի ջուրը:

Անտանելի յե ալֆայի անապատը, նա ալելի տաղտկալի յե, քան ավազի անապատը, ուր յերբեմն կարելի յե հանդիպել փարթամ ու ջրառատ ովազխաների և կամ նույնիսկ հաստաբուն թզենիների, վորոնք սնվելով անձրևի ջրերից, իրենց սաղարթախիտ տերևների տակ պատսպարան են տալիս ճանապարհորդներին: Ալֆան միշտ միևնույն կոշտ խոտն է, անդույն, դուրի բուրմունքից և առանց հրապույրի, և վորոնց մեջ վխտում են զանազան թունավոր սողուններ ու ընկած են մարդկային կմախքներ:

Տանջվածների և արհամարհվածների աշխարհն և

այդտեղ, ծարավների աշխարհն և այդտեղ, ուր գիշերը տաք քամին և խանձում, իսկ ցերեկը ցիկլոնն և տալին ու վրա անում դժբախտների խարխուլ վրանները:

Հյուսիսում ընկած եր մի ամայի լեռնաշղթա, թաղված ամպերի մեջ. բայց ամեն ինչ քնած եր այդ տխուր աշխարհում, ուր քունն ավելի խորն և, քան մահը:

Ահա որվա տաժանակիր աշխատանքից հետո վերադառնում են ալֆա քաղողները. տխուր և ընկճված, կոշտացած ձևերով ու գզգզված շորերով. հսկա մասսա յե, դա, վոր գալիս և լուռ, մտախոհ, չքջազգեստներն անփույթ կերպով ուսերին դրած. գալիս և դեպի «Յերկնային դրախտ» խմելու և հազեցնելու անտանների ծարավը, հարբելու և անապատից փչող հովերին հանձնելու իր տառապանքները:

Գալիս են նրանք շարունակ գրեթե մերկ մարմիններով և ալֆայից պատրաստած լայնեզր գլխարկներով: Աղմուկ, գոռում-գոչում խառնում են իրար: «Յերկնային դրախտը» տոնական կերպարանք և ստանում: Քաջքում են նստարանները, սեղանները և ջրի բաղամթիվ գալաթները: Անհամբեր են նրանք, ջղալին և չար աչքերով: 12 ժամ անընդհատ աշխատել են նրանք անապատի մեջ, յուրաքանչյուր քայլափոխում կռիվ մղելով թունավոր սողունների հետ:

Աշխատանքը վերջացած է. գալիս են և ուղտերի յերկար քարավանները, բերելով գործավորների քրտինքով քաղված խոտը. բարձր դեզերը կանգնում են իրար մոտ. իսկ մի ուրիշ քարավան ել տանում է ալֆան դեպի ծովափ, լցնելու շահագործողների լայն շտեմարանները:

Բալթաղտորը հոռու նստած մի անկյունում, դիտում եր և մտածում:

«Ի՞նչ են սրանք, վոչ այլ ինչ, յեթե վոչ տաժանակիր

աշխատանքի դատապարտված դժբախտ արարածներ, հետու մարդկային կյանքից, հետու ընտելյան գեղեցկությանից, կտրված աշխարհից և ընկած անապատի այս անհյուսիսական և տխուր անկյունը. ամբողջ որբություն չարաչար աշխատանք, միայն մի կտոր չոր հացի համար»:

Այդպիսի պարագաներում ալիոսը կատարում է իր դերն ավելի քան բավարար կերպով. ուտելու մասին վոչվոք չի մտածում, միայն զանազան գույնի վառ տեսակի թունավոր հեղուկներ են, վոր հոսում են սուռա և շարունակ: Ահա մեկը հանեց կիթառը, լարեց այն և իր խուլ ձայնով սկսեց մխիթարել բազմահազար բանվորներին:

Արաբ, իսպանացի, իտալացի, հրեա թե ֆրանսիացի, հավասար են արևի տակ տաժանակիր աշխատանքի մեջ. հավասար են և «Յերկնային դրախտում»:

Հետզհետե ալիոսի ազդեցություն տակ նրանք հանդատացած են զգում իրենց և աշխատում են մոռացություն տալ իրենց անտանելի ցավերը: Ամեն մարդ ուզում էր յերգել և ուրախանալ, բոլորն էլ պոռում էին և ծխով ամպամած ուղը թնդացնում իրենց աններգաչնակ ձայներով:

Արաբը յերգում էր իր մեկուդիան, հրեան և իսպանացին՝ իրենցը: Յերգում են տարբեր լեզուներով, բայց միեւնույն հոգով և միեւնույն նպատակի համար. նրանց յերգն ուրախություն յերգ չե, այլ տառապանքի և կատաղի վրեժխնդրություն յերգ:

Հետզհետե վալլում են նրանց դեմքերը, նրանք նույնիսկ ծիծաղում են, կատակներ անում, բայց բռնազբոսիկ: Ահա կրկին լցվեցին դավաթները և դատարկվեցին անմիջապես: Կարծես վառվում է նրանց ներսը յերկաթե մի հնոց, վորին վոչինչ չի հաղեցնում կամ մեղմացնում նրա անտանելի ծարավը: «Յերկնային դրախտը» հետզհետե ավելի աղմկալից է դառնում.

մեկը պարում ե, մյուսը վիճում, իսկ յերրորդը հարբած հանում ե իր դանակը և ընկերով կուրծքը խրում: Ընկնում ե նա անշնչացած, կարմիր արյունը ներկում ե անդուշն ավազը. բայց դա պատճառ չե, վոր կիթաուր դադարեցնի հնչելու իր չորացած ձայնը:

Մի քանի հոգի մոտենում են անշնչացած դիակին, դուրս են տանում նրան, ավազի մեջ մի փոս փորում և մեջը տեղավորում ու կրկին վերադառնում շարունակելու իրենց անմիտ կյանքը:

Մահը ծաղաղների աշխարհում սարսափ չի ազդում. արդեն բոլորն ել մեռած են:

Գերեզմաններ անգամ գոյություն չունեն այդ աշխարհում. յուրաքանչյուր դիակ միայն մի քանի ժամ կարող ե հանգիստ ունենալ տաք ավազի մեջ: Գիշերը լուսնի փայլուն շողերի տակ բորենիներն արշավում են, փորում գերեզմանները, լափում դիակները և ալֆայի թփերի տակ ցրում նրանց հոգնած վոսկորները:

Փչում ե սամումը և լցնում փորած գերեզմանները և ընդմիջտ կորցնում նրանց հետքերը:

Ուշ գիշեր ե. բոլորը հարբած ու հոգնած թափվում են աջ ու ձախ ավազի վրա և քնում: Քնում են նրանք անգիտակից և իրենց կամքից անկախ: Սրչալուսը բացվում ե, իր կարմիր շողերը սփռելով ալֆայի լայնածավալ անապատի վրա: Հոգնած ու թմրած բանվորներին արթնացնում են մտրակներով և առաջիններով ու քշում դեպի անապատ, դեպի տաժանակիր աշխատանք:

Բալթագարն ստիպւած եր յերկար սպասել «Յերկնային դրախտում», մինչև վոր կգար քարավանը: Արդեն յոթ ու եր, ինչ Բալթագարը գտնւում եր ալֆայի լայնածափալ դաշտերում, վոր հանկարծ անտեղ յեկան յերկու արաք յենթասպաններ: Առաջին հայացքից նրանք չավազանց դժգոհ եյին, անտեղ գտնելով Բալթագարին: Ամբողջ որերով նրանք առանձնանում եյին ալֆայի դաշտերում և յերկար խորհրդակցում ալֆա քաղող բանվորներին հետ: Յերբմն գալիս եյին նրանց մոտ դանազան արաքներ, մնում նրանց հետ նույնիսկ որերով և կրկին մեկնում: Ուժքեր են նրանք, ի՞նչ գործի համար են յեկել այդտեղ և ի՞նչ այցելուներ են նրանք ընդունում:

Շատ հաճախ եր Բալթագարը մտածում այս ուղղությամբ, բայց վոչ մի կերպ չեր կարողանում հասկանալ յերկու յենթասպանները պարզ կերպով խույս եյին տալիս Բալթագարի աչքերից:

Անցավ մի շաբաթ ևս, մի տաք որ, յերբ արգեակը կանգնած գենիթում ալֆայի դաշտերն եր ուղղել իր շիկացած ասեղները և Բալթագարը հազիվ չնչելով պառկած եր մահճակալի վրա ու մտածում եր Մորիսի մասին, դուռը բացվեց և մի բարձրահասակ մայոր ներս մտավ: Բալթագարը թիկն ընկնելով բարձերի վրա, առանց շարժելու նայում եր նորեկին: Իսկ մայորը ևս իր կողմից մնաց քարացած սենյակի դռան առաջ, անսպասելի կերպով տեսնելով Բալթագարին: Բալթագարն իր համազգեստը հանել եր, հետևապես մայորը

չգիտեր զինվորականը ի՞նչ աստիճան ուներ և վո՞ր բա-
նակից եր: Նա սի քայլ անելով առաջ, հարցրեց.

— Ձեզ չե՞մ խանդարում:

— Ամենևին, — պատասխանեց Բալթազարը, վստա-
խանքներով:

— Թույլ տվեք ծանոթանալու, — ասաց նորեկ զին-
վորականը, դիրք ընդունելով:

— Մայրը Եղմոն, հարավային Աֆրիկայի դարնի-
զոնի բժշկապետ:

— Կապիտան Բալթազար, — պատասխանեց Բալ-
թազարը, համազգեստը հաղնելով. Բալթազարին
հենց առաջին հայացքից թվում եր, վոր մայրը Եղմոնը
չատ ել գոհ չեր այդտեղ իրեն հանդիպելու համար:

Քիչ անց յեկան արաբ յերկու յենթասպաները, խո-
սեցին արարերեն և Եղմոնը նրանց հետ դուրս յեկավ.
Բալթազարը զարմացած դիտում եր, թե ինչպես նրանք
խոսելով, կտրում եյին ալֆայի դաշտերը:

Բալթազարը կրկին մնաց մենակ: Մտավ «Յերկ-
նային դրախտ» մի բան խմելու և այն մտադրությամբ,
վորպեսզի սրճարանապետից տեղեկանա Եղմոնի մա-
սին:

Սրճարանապետուհին տարիքն առած մի հաստա-
փոր իսպանուհի յեր, կյանք շատ տեսած. Մադրիդում
դրադվում եր անչափահաս աղջիկների միս ծախելով և
նրա տունը բավական հաջողություն ուներ, բայց «չար»
բախտը չժպտաց նրան և զանազան խրթին դրամաների
ու ռոմանների պատճառով կյանքի կտտաղած ալիքները
նրան դցել եյին Ալֆայի անապատը: Ասում են, վոր նա
թունավորել ե իր բազմաթիվ ամուսիններին և մի կի-
թառ նվազող յերիտոտարգ իսպանացի կոնտրաբանդիս-
տի հետ փախել Ալժիրից: Յերածիշտ բանդիտը շատ
չանցած թողել ե իր «սիրուհուն» և կապվել մի ուրի-
շի հետ. իսկ կինը նախընտրել ե նոր «կամերցիա»
ս՝ ել անապատում:

Հաստիկ Նինան (այդպէս եր սրճարանապետուհու անունը) չկարողացաւ լիովին բալարարել Բալթագարի հետաքրքրութիւնը, միայն ասաց, վոր Նդմոնն արարների մեջ հանրածանոթ եւ եւ նրան շատ են սիրում: Հետո ավելացրեց, վոր հաճախ եւ լինում Բելաբեսի բորջում: Նրան նույնիսկ գիտեն համարյա բոլոր ալֆա քաղաղ բանվորները:

Աշխատանքը վերջացել եր. Ալֆա քաղաղները քրտինքը սրբելով, իրար յեակից «Յերկնային դրախտ» եյին մտնում, յերբ հանկարծ ներս մտավ Նդմոնը:

Նդմոնի մուտքը մի արտակարգ ուրախութիւն պատճառեց ալֆա քաղաղներին: Անմիջապէս համախմբւեցին նրա շուրջը եւ իրենց ճաքճաք ու կտրատված ձեռքերով ամուր սեղմում եյին նրա ձեռքը...

Յերեկոյան Նդմոնը շատ ուշ վերադարձավ բորջը: Հոգնած եր ու քրտնած: Բալթագարն անհամբեր սպասում եր նրան:

— Ինչպէս յերևում ե, հոգնած եք, — հարցրեց Բալթագարը:

— Դատարի բան ե, — պատասխանեց Նդմոնը:

— Բայց ասեք խնդրեմ, դուք վո՞րտեղից եք յեկել եւ ո՞ւր եք գնում, — հարցրեց Նդմոնը, նստելով մահճակալի վրա:

— Փարիզից եմ գալիս. իսկ թե վերջնականապէս ուր եմ գնալու, դեռ ինձ հայտնի չե:

— Յեթե մինչեւ այստեղ յեկել եք, դա նշանակում ե, թե ձեզ Աֆլու յեն ուղարկում:

— Չգիտեմ, բայց սպասում եմ քարավանին՝ առայժմ Աֆլու գնալու համար:

— Յես ել եմ սպասում քարավանին, Աֆլու գնալու համար, — պատասխանեց Նդմոնը:

— Ուրախ եմ, վոր անապատը մենք կկտրենք միասին. անտանելի տխուր ե անապատը ե ձանձրալի ճանապարհորդութիւնը, — ավելացրեց Բալթագարը:

— Վո՞ր նավով եք յեկել:

— «Ժան-Ժակ Ռուսսո». զբահակրով:

— «Ժան-Ժակ Ռուսսո» զբահակրով, — հարցրեց Եղմոնը ներքին խոսվքով, բայց Բալթազարը պարզ նկատեց այդ:

— Իսկ վո՞ր բանակում եք դուք:

— Յես ուստական կորպուսում եյի, ինձ յես կան-
չեցին, յերբ ուստական բանակն ապստամբեց և մերժեց
կովել:

Եղմոնը վեր կացավ մահճակալից, կանգնեց սենյա-
կի մեջտեղը և ասաց.

— Դուք ասացիք, վոր ձեր անունը Բալթազար է:

— Այո, — պատասխանեց Բալթազարը զարմացած:

Եղմոնն ուղիղ նայում էր Բալթազարի աչքերի մեջ
և մեղմ ժպտում:

— Բայց ինչին վերագրել ձեր այդ տարրինակ
հարցաքննումը, — հարցրեց Բալթազարը, նույնպես
ժպտալով:

— Վոչինչ, հենց այնպես: Ինձ թվում է, վոր յես
ձեզ ճանաչում եմ, կամ ավելի շուտ՝ լսել եմ ձեր մա-
սին:

— Ի՞մ մասին... Յես չափազանց հասարակ մահ-
կանացու յեմ և չեմ կարծում, վոր դուք իմ մասին լսած
լինեք, — պատասխանեց Բալթազարը ծխամորձը վառե-
լով:

— Ձեր մասին ինձ ասել է իմ բարեկամներից մեկը:

— Իսկ ո՞վ է այդ բարեկամը:

— Իսկապես չեմ հիշում վորն է ասել, բայց և այն-
պես ձեր անունն ինձ անծանոթ չէ:

Քիչ հետո կրկին յեկան յերկու արագ յենթասպա-
ներն և Եղմոնը նրանց հետ դուրս գնաց:

Պարզ գիշեր եր, այնպիսի մի լույս եղ ավելած,
բորձի շուրջը տարածված ալֆայի լայնածավալ դաշտե-
րի վրա, վոր կարծես ժամը յերեկոյան հինգը կամ վեցը

լինել, մինչդեռ ժամը առավոտյան արդեն յերեքն ելէ։
Բայց Բալթաղարը քնած չեր։ Նրան սաստիկ հետաքրքը-
լում եր եղմոնը։ Ո՞վ ե նա, վո՞րտեղից յեկավ, ո՞ւր
վնաց յենթասպաների հետ, վո՞րտեղ պետք ե լսած լինի
իր մասին։

Յերկու որ հետո եղմոնը վերադարձավ Բելաբեսի
բորջը հոգնած և մտադրաղ. իսկ յենթասպաները եղ-
մոնի հետ չեկին։

— Մանր ե անապատում աշխատելը, — ասաց եղ-
մոնը համազդեստը հանելով։

Բալթաղարը լուռ դիտում եր եղմոնին. նա բարձ-
րահասակ, ալիքանման մազերով, փայլուն և խորհրդա-
վոր աչքերով գեղեցիկ մի յերիտասարդ եր։

Հետեյալ որը նրանք արթնացան շատ ուշ։ Նախա-
հաշից հետո Բալթաղարն առաջարկեց եղմոնին միասին
գլոսանք կատարել։

— Ուրախությամբ յես կընկերանամ ձեզ, միայն
մի պայմանով։

— Յեվ ի՞նչ ե այդ պայմանը։

— Վոր դուք ինձ մանրամասն պատմեք ռուսական
բանակի ապստամբության բոլոր անց ու դարձերը։

— Միթե այդ ձեզ հետաքրքրում ե։

— Չափազանց, — պատասխանեց եղմոնը, ատրճա-
նակը կապելով։

— Կաշխատեմ ձեզ բավարարել, իսկ թե վորքան
այդ ինձ կհաջողվի, չեմ կարող յերաշխափորել, — ժըպ-
տալով պատասխանեց Բալթաղարը և նրանք եղմոնի
հետ թողին բորջը և ուղեվորվեցին դեպի հյուսիսում
քնկած լեռները։

Բալթաղարն ամենայն մանրամասնությամբ պատ-
մեց եղմոնին ռուսական բանակի հեղափոխության ամ-
բողջ մանրամասնությունները, միևնույն ժամանակ
սաստիկ քննադատեց Փրանսիական կառավարության

ձեռք առած հակամարդկային բոլոր այն միջոցները, վերջործադրում եր դեներալ Գամբետան:

Եղմունք լսում եր լուռ և միևնույն ժամանակ չափազանց զարմացալ, վոր Բալթազարն ուժեղ կերպով հարձակվում ե Փրանսիական կառավարության վրա:

— Զգուշ պետք ե լինել, Եղմոն,— մաքի մեջ ինքն իրեն թելադրեց Եղմունք և աշխատում եր իրեն անտարբեր ցույց տալ դեպի Բալթազարի նկարագրած զաղանային վայրենությունները, վոր կատարել եր Փրանսիական դեներալը: Եղմոնի անտարբերությունը չիթթեց Բալթազարին և հանկարծ նա կանգ առաւ և հիշեց զինվորական նախարարության մեջ յուզոտ պաշտոն ստացած բարեկամի թելադրությունները. «Զգուշ պետք ե լինել. նմեն տեղ վխտում են բաղձաթիվ լրտեսներ»: Բալթազարն աշխատում եր իր անողոք քննադատությունները Փրանսիական կառավարության հասցեյին հետզհետե մեղմացնել: Այդ նկատեց Եղմոնք և մաքի մեջ ծիծաղում եր և հաճախ խոսակցության մեջ կրկնում Բալթազարի նախատական խոսքերը՝ ուղղած Փրանսիական կառավարության հասցեյին:

Բալթազարն իրեն չափազանց վատ եր գլուժ. նա արդեն համոզված եր, վոր Եղմունք հենց այն բաղձաթիվ լրտեսներից մեկն ե, վորոնք վխտում են ամեն տեղ:

Բալթազարի մեջ արթնացաւ մի աննկարագրելի ատելություն դեպի Եղմոնք. նա բացարձակապես խուլս եր տալիս Եղմոնից և խուսափում նրա հետ վորևէ խոսակցություն ունեալուց: Եղմոնն այդ բոլորը նկատում եր պարզ կերպով. և սպասում եր հետևանքներին:

Կրկին զանազան խորհրդավոր արարք այցելուներ յեկան Եղմոնի մոտ. նա նրանց հետ եր լինում որերով. և վերադառնում եր բորջ չատ ուշ գիշերին:

Բալթազարը մտածում եր մի վորևէ թակարդի մեջ բռնի Եղմոնին, վորպեսզի իր հայտնած մտքերը Փրան-

սխալան կառավարութեան մասին չկարողանա ուրիշնե-
րին հաղորդել: Այդ ել նկատեց Նդմոնը և շարունակում
էր մտքի մեջ ծիծաղել:

— Ի՞նչ յուր ունեք արարական ապստամբությու-
նից, — հարցրեց մի որ Բալթազարն Նդմոնից: Նդմոնը
խփելուն հասկացավ Բալթազարի հարցաքննութեան ի-
մասար և ժպտաց:

— Յես այնքան զբաղված եմ անապատում իմ պաշ-
տոնով, վոր վոչ մի տեղեկություն չունեմ, — պատաս-
խանեց Նդմոնը և հանկարծ անցավ ուսական բանակի:
ապստամբութեան:

Բալթազարը ցնցվեց, կանգնեց վոտքի և խիստ տո-
նով ասաց.

— Պարոն մայոր, յես կարծում եյի, թե պարկեշտ
մարդու հետ դործ ունեմ, բայց ինչպես տեսնում եմ,
սխալված եմ, և չափազանց ցավում եմ, վոր յես ինձ
թույլ եմ տվել ձեզ հետ անկեղծ խոսելու:

Նդմոնը հանդարտ նայելով Բալթազարին, ասաց.

— Դուք ինչի՞ մասին եք խոսում և ի՞նչ եք ուզում
ասել:

— Յես ուզում եմ ասել, վոր դուք լրտես եք, — ասաց
դայրացած Բալթազարը և ձեռքը տարավ դեպի ատրճա-
նակը:

— Դուք ուզում եք ինձ մատնել, կարող եք:

Նդմոնը մի բոլոյն ցնցվեց, բայց զսպելով իրեն
ասաց.

— Թողեք հանգիստ ձեր ատրճանակը, դուք այն
դործածել չգիտեք:

— Ինչպե՞ս, — բացականչեց Բալթազարը, մի քայլ
սուաջ գնալով:

— Յեթե դուք կապիտան Բալթազարը չլինեյիք,
ձեր այդ խոսքերի համար արդեն խառնել եյի ձեր լյա-
դը: Բայց ուրախ եմ, վոր դուք կապիտան Բալթազարն

եք և այդպիսով ինձ ազատում եք այդ փոքրիկ զինա-
վարժությունից, —ասաց Նդմոնը դուրս դնալով:

Բալթազարը մնաց սենյակում մենակ. կանգնած,
ձեռքը սարճանակի վրա:

— Սա ի՞նչ է նշանակում վերջապես, —ասաց զայ-
րացած Բալթազարը և պառկեց անկողնու վրա:

Հինգ որ եր անցել Բալթազարի և Նդմոնի մեջ տեղի
ունեցած կոնֆլիկտից: Բալթազարը պահում էր իրեն
վերափոխված և պաշտոնական: Իսկ Նդմոնն աչքա-
կարծես վռչինչ չէր յեղել: Յերկու սպաներն ապրում
էին միասին, բայց չափազանց ոտար միմյանց համար:
«Հարկաւոր ե կոնֆլիկտը հարթել և վերջ տալ այս կո-
մեդիային», —մտածեց Նդմոնը և ուզում էր խոսել, վոր
հանկարծ ներս մտան դարձյալ նույն յերկու յենթա-
սպաները:

Սոսեցին արարերեն, կարճ. և Նդմոնը նրանց հետ
դուրս դնաց:

Տաք գիշեր էր, ամբողջ անապատի մեջ վոչ մի հո-
սանք չկար, իսկ դանադան միջատներ հանդարտ և ա-
պահով իրենց թափանցիկ թևերը շարժելով, թռչկո-
տում էին բորչի յերկաթապատ լուսամուտի ցանցերի
շուրջը: Կես գիշերը վաղուց էր անցել, բայց Բալթա-
զարը վոչ մի կերպ ճնել չէր կարողանում: Անհնար էր
պառկել անկողնի մեջ: Քրտինքը հոսում էր առատու-
թյամբ և ամբողջ ծածկոցները թաթախում գորշ աղա-
ջրի մեջ: Անապատը խորը ճնի մեջ էր. ճնած չէր միայն
հաստիկ իսպանուհին, վորի կոշտ ձայնը մերթ ընդ-
մերթ դեռ լսվում էր «Յերկնային դրախտից»: Բալթա-
զարը դուրս յեկավ բորչի դռան առաջ, քիչ շունչ քա-
շելու: Նայում էր նա կարմրած հորիզոնին և մտքով
թռչում դեպի Փարիզ: Ահա նախարարության մեջ յու-
ղոտ պաշտոն ստացած իր բարեկամի կոպիտ դեմքը
ցցվեց իր աչքի առաջ. և ակամայից նա անդրադարձավ

դեպի Եդմոնը: Նրա համար անհնար եր այլևս հիշել
յուզոտ պաշտոն վարող բարեկամին, առանց Եդմոնի
և Մորիսի:

«Ինչո՞ւ յես մոռացա նրա պատվերը. չե՞ վոր նա ինձ
պատվիրել եր զգուշ լինել, իսկ յես անզգուշարար ինձ
մատնեցի: Միևնույնն ե. Եդմոնն անպայման ինձ կդա-
վաճանի. նա հենց այդ բաղմաթիվ լրտեսներէց մեկն ե»:

Մտածում եր Բալթազարն այսպես և սաստիկ ջղա-
յանում, վոր չի կարողացել իրեն դապել:

Բալթազարն անդրադարձաւ Մորիսին և հիշեց նրա
հանդուգն դեմքը, միառմի մտաբերեց բոլոր այն խոս-
քերը, վոր ասել եր նա շարժական ամբոցի ոլորվող
սենյակում:

Բայց ինչո՞ւ չլինել Մորիսի նման, ինչո՞ւ վախենալ և
ինչո՞ւ մտածել, վոր Եդմոնը կարող ե ինձ մատնել: Ինչո՞ւ
յես պետք ե թազցնեմ իմ կարծիքը և ի՞մ մտքերը: Ձե՞ վոր
յես համոծայն եմ Մորիսի արտահայտած գաղտնիքա-
րների հետ: Յես ի՞նչ չափ ունեմ պատերազմներից կամ
լայնածալալ Աֆրիկան նվաճելուց: Հայրս ատաղձա-
դործ մի արհեստավոր եր, վոր յերբեք կուշտ չի յեղել իր
ամբողջ կյանքում:

Բալթազարի աչքի առաջից անցաւ, ինչպես կինոյի
մի ժապավեն, իր ամբողջ մանկությունը. նա հիշեց այն
սե ու թշվառ որերը, վորոնց յենթակա յեղաւ իր մայրը
հոր մահից հետո: Բալթազարն ավելի և ավելի խորա-
ցաւ, հեռացաւ հեռու, հեռու... դեպի իր մանկու-
թյունը:

«Թշվառ ու աղքատ յերեխա եյի, աչքս միշտ հա-
րեանների յերեխաների վրա: Մինչև այսօր դեռ իմ
մտքից դուրս չի յեկել, թե ինչպես չքեղ եյի հազնվում
Ժանը, Աֆրիկաը և բոլոր իմ դասընկերները, նրանցից
վոչվոր չեր ուզում ինձ մոտ նստել, վորովհետև յես
աղքատ եյի, յես նոր շորեր չունեյի և յես միայն չոր ու
կոշտ հաց եյի ծամում: Մայրս տանջվում եր մեզ հա-

մար, նա լվացք եր տնում կամ զանազան հարուստների
զոնները և լուսամուտները լվանում: Հաճախ մայրս վե-
րադառնալով մեծատունների մոտ աշխատելուց, դրպա-
նում մի վարկե քաղցրեղենի կտոր կամ պտուղ եր յե-
րում. նա տալիս եր ինձ այդ հարուստից ստացած վըշ-
րանքը և թաց աչքերով նայում, թե ինչպիսի արտոժա-
կով յես կուղ եյի տալիս այդ համեղ վշրանքները: Մեռել
եր քույրս, դիակը մնացել եր մարս անկողնու վրա, իսկ
մենք վաղ չունեյինք թաղելու: Մայրս նույնպես հի-
վանդ՝ ջախջախյաժ մայրական ղզացմունքների մեջ,
բավարարվում եր միայն աղի արցունք թափելով, մինչ-
դեռ հենց այդ բոպեյին մեր հարեան տանը խրախճանք
եր»:

«Ինչո՞ւ յեն մեղ ուղարկում Աֆրիկա կողոպտելու,
սպանելու, բռնաբարելու և արյան մեջ խեղդելու ուրիշ-
ների օսլատամբությունը կամ կախաղան բարձրացնելու
Ոմարին, վոր մերժում ե ճանաչելու Փրանսիական կա-
ռավարության սրենքները: Եղմոնն ինձ մատնելու յե,
թող մատնի: Բուրժուազիան իր թշնամիների չարքում
կարող ե նշել և իմ անունը»:

Նոր եր Բալթազարն իր այս յեղրակացությանն
հանդել, յերը վերադարձով Եղմոնը:

— Բարի յերեկո, — ասաց Եղմոնը, համադգեստը
հանելով:

— Բարի յերեկո, — պատասխանեց Բալթազարը:

— Դուք դեռ քնած չեք:

— Ինչպես տեսնում եք՝ վոչ: Շատ տաք ե, անհնա-
րին ե քնել, — պատասխանեց Բալթազարը ծխամորճը
վառելով:

— Իսկապես վոր տաք ե, բայց յես այնքան հոգնած
եմ, վոր կարծեմ տոթի աղդեցությունը չպիտի ղզամ,
այնպես ե քունս տանում:

— Դե բարի գիշեր, — ասաց Եղմոնը և անմիջապես
հանվելով, մտավ անկողին: Բալթազարը մնաց կանդ-

նած սննդակում, ծխամորճն ատամներին մեջ սեղմած։ Նա զարմացած նայում եր Եղմոնին և մտածում, — «Ինչո՞ւ նա անմիջապես քնեց»...

Հեռեկալ սրը Եղմոնը շատ շուտ արթնացավ և անմիջապես դուրս յեկավ։

Բալթազարը, վոր ամբողջ գիշերը չէր կարողացել քնել, միայն առավոտյան արշալույսը բացվելու ժամանակ հոգնած ու թմրած փակել եր աչքերը։ Յեվ յերբ արթնացավ, Եղմոնն արդեն հեռու յեր։ Նա վերադարձավ միայն յերկու որ հետո։

Նոր եր վեր կացել Բալթազարը և սկսել հագնվել, վոր մի արար ներս մտավ մոխրագույն բուռնուտի մեջ փաթաթված։

— Կապիտան Բալթազար, — հարցրեց արարական աղջկնոթով։

— Յես եմ, — պատասխանեց Բալթազարը զարմացած։

Արարն առանց խոսելու ծոցից Հանեց մի նամակ և տվեց Բալթազարին։ Մինչ Բալթազարը զարմացած և շփոթված նամակի ծրարն եր պատռում, արարն անհայտացավ։

Բացելով նամակը, Բալթազարը կարդաց հետևյալը։

«... Իմագա, վոր Բելարեսի բորջում սպասում ես քարավանին. ցավում եմ, վոր իմ մասին յերկար տեղեկություններ չեմ կարող տալ... Վորակե՞ղ եմ, ի՞նչ եմ անում՝ կիմանաս հետո։ Այդ շրջանում ե դռնվում Եղմոնը, մտերմացիր և ոգնիր նրան։ Ինչ վոր անես նրա համար, դա մի ննույնն ե, վոր անում ես ինձ համար։ Նամակս այրիր»։

Մորիս։

Բալթազարն ամբողջ մարմնով սկսեց դողալ. մի քանի անգամ նամակը կարդալուց հետո անմիջապես վառեց լուցկին և այրեց։ «Ի՞նչ ե նշանակում այս, — մտա-

ծեց Բալթաղարը:— Ուրեմն Եղմոնը Մորիսի ընկերն է, ուրեմն նրանք յերկուսն ել զբաղված են միևնույն գործով: Բայց ի՞նչ գործ է դա, ի՞նչ են ուղում անել նրանք»:

Այժմ սլարդ յեղավ Բալթաղարի համար Եղմոնի խորհրդովոր այցելուների և նրա որերով բորջից անհայտանալու նպատակը:

Բալթաղարը խղճի խայթ զգաց, վոր Եղմոնին ընդունել է լրտեսի տեղ և նրա վրա նույնիսկ ատրճառակ է քաշել:

Եղմոնը վերադարձավ չափազանց մտահոգված. նրա հետ յեկել եյին և մի խումբ արարներ 10 ուղտերով: Եղմոնը գտավ Բալթաղարին ուրախ տրամադրության մեջ և զարմացած հարցրեց ուրախության պատճառը:

— Ասում են՝ յերկու որից քարավանն ալստեղ էլինի: Դա ինձ ուրախություն է պատճառում:

— Վոչ, չորս որից,—պատասխանեց Եղմոնը, նստելով մահճակալի վրա:

Բալթաղարը վորոշել եր անպայման ներողություն խնդրել Եղմոնից, նրան լրտես անվանելու համար, բայց և նույնպես վորոշել եր վոչ մի խոսք չհայտնել Մորիսի նամակի մասին:

— Պարոն Եղմոն, թույլ տվեք ներողություն խնդրել ձեզանից, վոր յես ձեզ լրտես անվանեցի,—ասաց Բալթաղարը չափազանց հուզված:

— Յե՛րբ, ի՞նչ, դուք իդուր եք ուշադրություն դարձնում այդպիսի դատարկ բաների վրա. յես արդեն նույնիսկ մոռացել եմ այդ բոլորը: Հա, բայց ինչն ստիպեց ձեզ համոզվելու, վոր յես լրտես չեմ,—ասաց Եղմոնը, պառկելով անկողնու վրա:

Բալթաղարը շփոթվեց ու կմկմաց.

— Հենց այնպես, իմ նախադրացումներս ինձ ստիպեցին համոզվելու, վոր դուք ընդունակ չեք այդպիսի սուր գործ կատարելու:

— Ձեր նախադրացումները ձեզ չեն խաբում, կապիտան, կարող եք մատահ լինել:

Բեյարեսի բորջը թողնելու ժամանակը մոտենում էր. արդեն հաստատ լուրեր կային, վոր անապատը կարող քարավանը հեռու չեր:

Եղմոնը սաստիկ զբաղված էր. բորջ էյին գալիս բեռնափորված փոքրիկ քարավաններ և դնում անհայտ ուղղությամբ:

— Դեղսրայք են՝ այս բոլորը, — ասաց Բալթաղարին մի որ Եղմոնը: Բալթաղարը լուռ էր, նա վոչինչ չասաց:

Մի գիշեր Բալթաղարը և Եղմոնը բորջի սենյակում միասին թեյ էյին խմում: Այդ ուրը վոչ մի արար այցելու չեր ունեցել Եղմոնը: Բալթաղարը մի արտակարգ ցանկություն դրաց խոսել Եղմոնի հետ և մտերմանալ:

— Մայոր Եղմոն, յես ուզում էյի ձեզ հետ խոսել մի բանի մասին:

— Խեղրեմ, — ասաց Եղմոնը թեյի գավաթը սեղանի վրա դնելով:

— Դուք ի՞նչ տպավորություն եք ստացել ինձանից և ինչ եք մտածում իմ մասին, — հարցրեց Բալթաղարը:

— Ինչո՞ւ յե ձեզ հետաքրքրում իմ կարծիքը ձեր մասին. դուք ազնիվ մարդ եք և ուրիշ վոչինչ:

— Միայն այդքա՞ն:

— Ուրիշ ի՞նչ կուղեյիք, — ասաց Եղմոնը ժպտալով:

— Յես գիտեմ, թե դուք ինչով եք զբաղված այստեղ:

— Կարող ե պատահել:

— Վոչ թե կարող ե, այլ հաստատ գիտեմ:

— Դուք սպառնո՞ւմ եք ինձ:

— Ամենևին:

— Ուրե՞մն...

— Ուրմեն ուզում եմ ձեզ ոգնել:

— Ինձ ոգնե՞լ, — հարցրեց զարմացած Եղմոնը:

— Այո, ձեզ ոգնել: Յես գիտեմ, վոր դուք Մորիսի

ընկերն էք,—ասաց Բալթազարը, ծխախոտի մնացորդը դեն չպրտելով:

— Դուք չեք սխալվում, բայց չգիտեմ, թե ձեր ոգնությունն ինչ սահմաններում պետք է լինի:

— Յես խոստացել եմ Մորիսին՝ նրան ոգնել, նույնիսկ յեթե այդ ոգնությունը լինի իմ կյանքի գնով:

— Այդ բավական չէ. մեր դործն անհատական համակրանքի վրա հիմնված չի կարող լինել. այստեղ աշխարհայացքի և դադարարի խնդիր է դրված: Յեթե դուք լիովին չեք ազատագրված ձեր հին ասպետական լիրերայիզմից դուք չենք կարող մեզ ոգտակար լինել:

— Կաշխատեմ,—պատասխանեց Բալթազարը:

— Տուր ձեռքդ:

Յերկու սպաններն ամուր սեղմեցին իրար ձեռք:

Քարավանն արդեն յեկել էր, հետևյալ գիշեր նրանք պետք է թողնեյին Բելաբեսի բորջը:

— Գիտեա, յես ստիպված եմ ուրիշ ուղղությամբ գնալ,—ասաց մի որ Նդմոնը:—Հետևապես դուք մեռակ պետք է դնաք Աֆլու: Նոր հրահանգ և տեղեկություններ եմ ստացել. իմ այն շրջանում լինելն անհրաժեշտ է:

— Չստիպանց ցավում եմ, վոր մենք միասին չպետք է կտրենք անապատը,—ասաց Բալթազարը. դառնացած:

— Վոչինչ, կհանդիպենք: Բայց յես պետք է խնդրեմ ձեզանից, վոր ձեր հսկողության տակ մնան 15 ուղտ բռնավորված: Ձեզ հետ կլինեն յերեք արար. նրանք ձեզ կհայտնեն, թե վորտեղ պետք է մնան այդ ուղտերը: Միայն պետք է ղդույշ լինել. դրանք զենքեր են, վոր մենք ուղարկում ենք ապստամբ աշիրաթներին: Գիտեք, կապիտան Բալթազար, յես գիտեմ ձեր մասին և համոզված եմ, վոր դուք մեզ չեք դավաճանի, հետևապես յես միանգամայն մատահ ձեր հավատարմության վրա, պիտի խնդրեմ, վոր դուք կապ պահպանեք ինձ հետ:

— Բայց ինչպե՞ս, — հարցրեց Բալթազարն ուրախացած:

— Իմ սուրհանդակները ձեզ կգտնեն, դուք միամիտ յեղեք:

— Բայց վորտե՞ղ ե Մորիսը:

— Այդ չեմ կարող ասել. հետո իհարկե կիմանաք, բայց դուք նրան չեք տեսնի: Յեվ մի հետաքրքրվեցե՞ք:

— Մայր Եղմոն, յես ուրախ եմ, վոր դուք վստահանում եք ինձ, և յես ձեզ պատվո խոսք եմ տալիս ձեզ հետ լինել իմ ամբողջ եյությամբ:

Յերկու սպանները կրկին ջերմադին սեղմեցին միմյանց ձեռք:

Լուսնյակ, պարզ դիշեր եր. Մահարայի յերկնակա-
մարի վրա փայլում եյին բյուրավոր պսպղուն արտղեր:
Ամեն ինչ խաղաղ եր, ամեն տեղ խորհրդավոր լուսթյուն
եր տիրում:

Ալֆայի դաշտերը հեղհեղ հոսքանում եյին և
սկսվում եր Մահարայի ավաղոտ սահմանները: Բալթա-
ղարը և Շղմոնն անմիջապես հանեցին իրենց կոշիկներն
ու գոլկաները և սկսեցին կտրել Մահարայի փխրուն և
տաք ավաղը մերկ վտռելով. անհնար ե կոշիկներով
կոխկրտել ավաղը. վտռերը խրվում են ավաղի մեջ,
ման գալը դառնում ե հոգնեցուցիչ. անտալտը կարելի
յե կտրել միայն վտռի մատների աջակցութեամբ: Շղ-
մոնը և Բալթաղարը հրաժարվեցին ուղտ նստելուց.
դա չափազանց դժվար ե և ծովային հիվանդություն ե
առաջացնում. այդ կենդանին կարող ե ծառայել միայն
արաքներին, վորին նրանք չափազանց վարժ են:

Քարավանը շարժվեց, ուղտերի յերկար շարքը կազ-
մվեց: Առջևից գնում եյին վալաղները. նրանց հետ և
այն կաղմը, վոր հետևում ե կողմնացույցին և հսկում
ողերեւութային գործիքների գործածմանը: Մահարա-
յում ճանապարհորդելը վերին աստիճանի վտանգավոր
ե. յեթե դուրս գալու կետից մի փոքր աջ կամ ձախ ըն-
թանա քարավանը, նա այլևս տեղ չի հասնի և դատա-
պարտված կլինի ծարավից վռնջանալու: Հատուկ ճա-
նապարհներ կան, պիտի այնտեղից անցնել, իսկ այդ
ճանապարհները չեն յերևում, վորովհետև ցիկլոնը կամ
սամումը բլուրաձման ավազակույտեր ե տեղափոխում,

աջից ձախ և անհայտացնում վորեւե ճանապարհի հետք։
Վալադները և ողերևութային մեքենաներ վարող-
ները չափազանց ջղային եյին և անընդհատ քննում եյին
դործիքները։ 500 ուղտ ուղիղ շարքով գնում եյին իրար
հետեւից անապատի մեռելային լուսթյունը խանգարե-
լով իրենց զանգակների ներզաշնակ դողանջով։ Ուղտա-
պանները, յերկար փայտերը թւերի տակ դրած, ուրախ
ժպտան իրենց թուխ դեմքերին, նվազում եյին սրինգը
և յերգում արարական մեղամաղճոտ մեղեդիներ։

Արշալույսը բացվում եր, արեւելքը վառվում եր ալ
կարմիր գույնով, հեռվում կարծես ավազի վրա կարմիր
թավիշ եր փռված։ Քարավանը կանգ առավ. ուղտա-
պանները հավաքվելով, չողեցին փափուկ և տաք ավազի
վրա ուղիղ շարքերով, կողք-կողքի. մարաբուն բարձ-
րացավ ուղտի վրա և սկսեց անուշ ու դողդողջուն ձայ-
նով յերգել առափոռոյան ազանը։

Հսովատացյալները մեռելային լուսթյան մեջ և հա-
մաչափ շարժումներով խոնարհվում եյին փխրուն ավազի
վրա և լսարճրանում, մրմնջալով իրենց ադոթքը։

Արևն արդեն այրում ե. քարավանը վերջնականա-
պես կանգ ե առնում, արևը մայր մտնելուց հետո ճա-
նապարհը շարունակելու համար։ Վեցերորդ ուրն եր,
ինչ Նդմոնը և Բալթազարը թողել եյին Բելաբեսի բոր-
ջը. նրանք հասան Ումամ Շումա։

— Այստեղ մենք կրաժանվենք, — ասաց Նդմոնը, —
յես սկսեք ե գնամ տարբեր ուղղությամբ։

Քարավանը կրկին շարժվեց, բայց առանց Նդմոնի։
Նրա հետ մնացին 25 ուղտ և մոտ հիսուն մարդ։ Քարա-
վանը շարժվում եր. նա նմանում եր տաք յերկրներ չվող
կռռնիկների յերամներին, վոր կռկռալով կտրում են յեր-
կար տարածություններ։

Բալթազարը գնում եր քարավանի հետ տխուր և
մտախոհ։ Նդմոնն այժմ գրավել եր իր մտքի մեջ այն
տեղը, վոր հատկացված եր Մորիսին։ Նդմոն և Մորիս —

դրանք նույն անձնավորություններն էլին Բալթաշարի համար:

Սահարայի յերկարությամբ ընկած եր չարժական ավազի բլուրների մի շղթա. քարավանը համարյա անցնում եր այդ չարժական բլուրների վրայից. ուղտապանները շախազանց անհանգիստ էլին. արևն արտակարգ կերպով այրում եր. ուղտերը նույնիսկ ջրայնության նշաններ էլին ցույց տալիս. ողերևութային հետադարձությունը նախատեսնում եր սոսկալի փոթորիկ և անձրև: Բարձրեւորն ընկել եր: Վալադները քարավանը քաշում էլին դեպի ավազի բլուրների դադաթները: Ամեն ինչ կատարվում եր շտապ: Աղմուկը, սուլոցը, բացականչությունները խառնվել էլին իրար. բլուրն սպասում էլին մի դժբախտ պատահարի:

Հանկարծ ուժեղ քամի բարձրացավ: Յերկնակամարը ծածկվեց սև ամպերով, արևը խավարեց. վորտն ու կայծակն ահռելի դղրդոցով ուժակոծում էլին անասաւր: Անձրևն սկսվեց. բայց ի՞նչ անձրև. յերկինքը պատռվեց և գետերի պես ջուր եր հոսում անապատի վրա: Պատապարվելու վոչ մի հնար չկար: Անձրևը հետդհետե ավելի և ավելի յեր սաստկանում: 10 րոպե չանցած յայնտժամալ անապատը փոխվեց պղտոր ովկիանոսի. ջուրը շարունակ բարձրանում եր, ուժեղ պտույտներ գործելով: Մոլեռանդ արարները ձեռքերը քսելով թուխ ու ձվաձև յերեսներին, աղովք էլին մրմնջում:

Ջուրը բարձրանում եր... Շարժական բլուրները հետզհետե փլվում էլին ուղտերի վոտքերի տակ: Յեթե վորեւե կենդանի ընկնի այդ պտուվող ջրի հորձանքի մեջ, ազատվելու վոչ մի հնար չի լինի: Արարները սոսկումով նայում էլին բարձրացող ջրին և սարսափահար բացականչություններ անում: Ջուրը դեռ շարունակում եր բարձրանալ...

Վերջապես հետզհետե անձրևը մեղամացավ և դադարեց. սարսափահար ուղտապանների դեմքերը կրկին

փայլել սկսեց. տաս րուէ հազիւ կար, ինչ դարերել եր
անձրեւը և արդեն մի կաթիլ ջուր չէր մնացել ովկիանո-
սի վերածված անապատում: Ահա դարձյալ պսպղում
է այրող արեւը և քարավանի վոտքերի տակ չոր ու ցա-
մաք ավազի անսահմանությունն և փռված:

Քարավանն իջավ ավազի բլուրներից և սկսեց շա-
րունահել իր յերկար ու ճանճրալի ճանպարհորդությու-
նը: Վերջապէս քարավանը կանգ առավ ջրհորի մոտ:
Ուղտապանները մեծ վոգեվորությամբ չոգեցնում էին
ուղտերը կլոր շրջանակի ձեով, բեռները ցած էին վերց-
նում ու վրաններ ամրացնում:

— Յերկա՞ր սլեռք և սպասել այստեղ, — հարցրեց
Բալթազար քարավանի առաջնորդին:

— Մինչև բոլոր ուղտերին ջրենք ու ջրի տիկերը
լցնենք, — պատասխանեց առաջնորդը:

Տասնյակ մարդիկ դրադված էին ջրհորը մաքրե-
լով. անընդհատ փչող քամիները լցրել էին ջրհորը:

Պատրաստում էին ջրի տիկերը:

Մոտ 50 մետր խորությամբ և չափազանց լայն
ջրհորը պատրաստ եր: Յերկու ուղտապան իջեցրին
ջրհորի հոտակը և կախեցին տիկերը: Տաս րը շարունակ
ջուր էին քաշում ջրհորից և խմացնում ուղտերին: Յերբ
ամեն ինչ վերջացրին, քարավանը կրկին առաջ շարժվեց
դանդեր խփելով և սրինգներ նվագելով: Յերկար տաղտ-
կալի տարածություններ կտրելուց հետո, քարա-
վանն առավոտյան արշալույսին թեքեց իր ուղղությունը
և մտավ յերկու քարքարոտ բլուրների մեջ:

Հեվալով և դանդեր խփելով քարավանը վեր
բարձրացավ ու կանգ առավ:

Քարավանը հասել եր Աֆլու. գորշ ավազից հետո
բացվեց մի չքնաղ տեսարան. սաղարթախիտ պտղատու
ծառեր, աներևակայելի բուսականություն, ծաղիկ-
ներ, կանաչ գետակներ և աղբյուրներ: Այդ բոլորն այն-
պիսի հմտությամբ և գեղեցկությամբ եր պատրաստ-
ված իրար մոտ, վոր կարծես արհեստական լիներ:

Ուղտապանները թողնելով ուղտերը, վաղու՜մ ու
շողւ՜մ եյին սառը աղբյուրի ափին, խմում, խմում
եյին ու խմում սառը և համեղ ջուրը, լվացվում, դի-
տում եյին պարզ ջուրը, կրկին լվացվում և կրկին
խմում: Կարծես նրանց համար ուխտատեղի լիներ աղ-
բյուրը. արդեն ջուրը պաշտամունքի առարկա չե տ-
րարի համար. ծարափների աշխարհում միակ սրբու-
թյունը ջուրն է:

Նրանք յերգվում են ջրի վրա, նրանք իրար մաղթում
են ծարափ չմնալ: Ծարափից տանջվելը և ծարափից մեռ-
նելն արարի համար ամենից սոսկալի պատիժն է, վորից
նա դարհուրում է:

Ուղտապանները ջուրը սիրելով, ջուրը փաղաքչե-
լով և ջուրը շոյելով եյին դառված, յերբ բարեկարգ
խճուղու վրա յերևաց ուղտերից բաղկացած մի հեծե-
լազոր, վոր դալիս եր սրընթաց:

Դա Աֆլույի ցեղապետն եր իր հետևորդներով. դա-
լիս եր կապիտան Բալթաղարին դիմափորելու և քարա-
վանին իրավունք տալու ովաղիսը մանելու:

Ցեղապետն իջավ իր շքեղ ուղտից և մոտենալով
կապիտան Բալթաղարին, բարի դալուստ մաղթեց:

Ցեղապետ Բեն Ալին հաղթանդամ և պարթև հաստի
ունեը, հայրազանց թուխ յերես, խուճուճ մորուք, փայ-
լուն աչքեր ու թափ հոնքեր և ուսերի վրա նա հալը-
տությամբ կրում եր կարմիր ծիրանին, ի նշան ցեղա-
պետության և կրծքի վրա փայլում եյին պատվանշան-
նիրը:

Այցելության ձևականությունը վերջանալուց հե-
տո, Բալթաղարը թողեց քարվանը և ցեղապետի հետ
մեկնեց ովաղիսը:

Հետզհետե բլուրից իջնում եյին դեպի Աֆլու:

Հեռվում արդեն յերևում եր Աֆլուն, չրջապատված
բարձր բարդի ծառերով, իսկ քաղաքը կիսալուսնաձև
տարածվում եր բարդիների մեջ: Ցեղապետը Բալթա-
ղարին առաջնորդեց ամբողջ: Աֆլույի բերդն անապա-

տի ռադմադիտական նշանակութիւնն ունեցող ամենից մեծ և ամուր բերդերից մեկն է. նա բաղկացած է 8 բալլից և չորս կողմից շրջապատված է անառիկ պարիսպներով, իսկ պարիսպների բարձր աշտարակների վրա ծածանվում էյին Ֆրանսիական բուրժուազիայի գույները:

Բերդի գրադարանի դահլիճում սպասում եր Բալթազարին գարնիզոնի հրամանատարն իր սպաներով: Նա չափազանց սիրալիւր ընդունելութիւն ցույց տվեց Բալթազարին և անմիջապէս նրան առաջարկեց իր համար նախորդ պատրաստած բնակարանը:

Բալթազարի նոր բնակարանը յերկու հարկից բաղկացած մի չքնաղ վիլլա յեր, արաբական վոճով, կառուցված մի շատ դեղեցիկ պարտեզի մեջ: Իսկ Բալթազարի շքախումբը կաղմում եր 50 հեծելազոր և մի տասնյակ յայ ծառաներ: «Մեր տերերը բաժարարում են մեր պահանջները և մեզ դարձնում իրենց կամակատարները», — հիշեց Բալթազարը Մորիսի խոսքերը և հանվելով, մտաւ մարմարե ավազանը լողանալու:

Հետևյալ օրը Բալթազարը յերկար ու տաղտկալի ճանապարհորդութիւնից հետո իրեն արդեն կազդուրված եր զգում: Բերդի հրամանատարը ժամը 11-ին սպայակույտի ժողով եր նշանակել խորհրդակցութեան դահլիճում: Բոլոր սպաներն արդեն գրավել էյին իրենց աթոռները, յերբ Բալթազարը ներս մտաւ:

Հրամանատարը կարճ զեկուցումով հայտնեց դրութիւնը և կարգաց կոմունիստական կուսակցութեան Ալֆրիդի կենտրոնական կոմիտեյի կոչը՝ ուղղած արարներին:

— Դրութիւնը լուրջ է. Մոսկովայի ալիքներն անցնում են և Սահարայի վրայով. պետք է միջոցներ ձեռք առնել: Մենք պետք է ցրվենք զանազան ուղղութեամբ, տյցելելու ցեղերին և մանրամասն ծանոթանալու դրութեան հետ: Բերդում կմնա միայն կապիտան Բալթազարը. մեր ճանապարհորդութիւնը կտեւի մոտ

մի ամիս: Ոմարի պատրաստությունները բավական-
յուրջ հանգամանք ե ստանում, սկեռք ե առաջն առնի:
Ապստամբների գլխավոր ուշադրությունն ուղղված ե
մեր բերդի վրա: Գրավոր հրահանգնիւ թողել եմ կա-
պիտան Բալթաղարի համար:

Սպայակույտը մեկնեց: Բերդում մնաց միայն
Բալթաղարը, ընդհանուր հրամանատարի դրավոր հրա-
հանգներով: Բերդը լուրջ պատրաստության մեջ եր,
ամրացվում եր, և փոխվում եյին ավազանի ջրերը՝ թար-
մացնելու: Գարնիզոնի պահակախումբն ամեն որ կա-
նոնավոր զինավարժության եր դուրս գալիս: Ձինա-
րանի դռները շատ հաճախ եյին բացվում, իսկ քարա-
վանի բերած ալյուրը մեծ խնամքով տեղավորեցին պա-
հեստի շտեմարաններում: Լրտեսները վխտում եյին
ամեն տեղ և շարունակ զանազան հաղորդադրություն-
ներով լայնածավալ գրավոր տեղեկություններ հաղոր-
դում: Իսկ կենտրոնի հեռագրերը վճռական եյին և ազ-
դու՝ «արյան մեջ խեղդել վորեւեւ չարժում»:

Բալթաղարն արդեն ծանոթացել եր բոլոր դործե-
րին, ցեղապետ Բեն Ալին որական մի քանի անգամ
զանազան պատրվակներով այցելում եր կապիտան
Բալթաղարին և հաղորդում նրան թե քաղաքի և թե
ապստամբների դործունեյության մասին: Ցեղապետ
Բեն Ալին իր թուխ դեմքի վրա կրում եր մարդկային
ամենից զզվելի բացասական կողմերը: Նրա վավաչոտ
շրթունքները շարունակ դողում եյին, և իր համառու-
թյամբ ու խորամանկությամբ նա ամրացել եր: Այդ
բոլորը կապիտան Բալթաղարը պարզ կարդում եր ցե-
ղապետի դեմքի վրա և մի տեսակ արդահատանք ունե-
ր դեպի ցեղապետ Բեն Ալին: Մի որ ցեղապետը գալով
կապիտան Բալթաղարի մոտ, ասաց.

— Յես կուզեյի ձեզ ցույց տալ անապատի գլխա-
պտույտ յերևույթներից մեկը և հուսով եմ, վոր չեք
մերժի:

— Ուրախությամբ,—սպասասխանեց Բալթագարը:

Համաձայն իր խոստման, Բալթագարը մի յերեկոյնաց ցեղապետ Բեն Ալու մոտ: Դրսի դուռը բանալով, Բալթագարը մտավ մի փոքրիկ և քառակուսի բակ, բարձր, կրով սպիտակացրած պատերով: Պատերի տակ ցանկած ելին արեւելյան կարմիր ծաղիկներ. վոչ մի ծառ չկար: Բակի մեջտեղը պսպղում եր մարմարե շատրվանը:

Ցեղապետը, կարմիր ծիրանին ուսերին, անմիջապես ընդառաջեց կապիտան Բալթագարին, ասելով.

— Յես յերջանիկ եմ, վոր պատիվ պիտի ունենամ իմ համեստ հարկի տակ մի քանի ժամ ձեզ հետ միասին շնչելու միևնույն ոդր: Դուք ինձ յերջանկացրիք, կապիտան, ընդունելով իմ հրավերը: Դուք դրանով ապացուցեցիք, վոր Փրանսիական անհաղթելի կառավարությունը գնահատում ե իմ մատուցած ծառայությունը:

— Խնդրեմ ներս համեցեք,—խոնարհեց ցեղապետը, դուռը ցույց տալով:

— Կապիտան, յես վորոշել եմ այս գիշեր ձեզ ծանոթացնել արաբական մի քանի հաճույքների հետ. յեթե հաջողված լինեմ իմ ծրագրի մեջ, շատ ուրախ պիտոք ե զգամ ինձ, իսկ յեթե վորեւե պակասություն լինի, խոնարհաբար ձեր ներողամտությունը պիտի հայցեմ: Յեւ վորպեսզի դուք միանգամայն ազատ զգաք, յես ձեզ պետք ե խնդրեմ, վոր հանեք ձեր համազգեստը և հագնեք արաբական տարազ, վոր յես արդեն պատրաստել եմ ձեզ համար: Արարները մեծ պատկառանք ունեն դեպի համազգեստը և ձեր ներկայությամբ նրանք չափազանց ճնշված պիտի զգան իրենց, —ասաց ցեղապետը, բանալով սենյակի դուռը: Կապիտան Բալթագարը ժպտաց և գլխով համաձայնության նշան տվեց:

Կապիտան Բալթագարին սենյակ առաջնորդելով,

անմիջապես ներս յեկան յերկու նեզը ներքինիներ, բերելով մի մեծ ափսեյի վրա դրած Բալթագարի համար պատրաստած զգեստները՝ պատած գույնզգույն ծաղիկներով և վարդաշրով ոծած:

Կապիտան Բալթագարը վրան գցեց բուռնուսը և արդեն սլափափափ եր: Բեն Ալին նրան առաջնորդեց հյուսիսայն:

Հյուսիսայն ճակը մի ընդարձակ դաշտի եր աբաբա-կան գույնզգույն ապակիներով պատած առաստաղով, իսկ անկյուններում յեռանկյունի փոքրիկ հայելիներ ամրացրած: Փոքրիկ գույնզգույն ապակիներով ելյն նաև պատուհանները: Հատակը ծածկած եր ալժիրյան ընտիր գորգերով, իսկ գունավոր պատերը զարդարված եյին մետաքսե փոքրիկ գորգերով ու Դամասկոսից կամ Մեքքայից բերած ընտիր իրերով և կերպաներով:

Դաշտի վերին մասն ավելի բարձր եր և ծածկված եր մետաքսե գորգերով, իսկ պատերի տակ թափված եյին մետաքս և վոսկեղոծ ասեղնադործ փոքրիկ բաղամաթիվ բարձեր: Դաշտի վերին մասում իրավունք ունեն նստելու միայն իշխանավորները և առհասարակ պատվավոր մարդիկ: Յեղապետն այդտեղ ել առաջնորդեց կապիտան Բալթագարին: Վերին մասում նրստած եր արդեն Արդել Մեջիտը՝ արաբների պաշտամունքի առարկան, վորովհետև նա անգիր գիրքեր ու բենքները, նույնպես և դորանը. նրա համբավը տուրածված եր ամբողջ Սահարայում: Նրան նույնիսկ սըրբերի շարքն եյին դասում: Արդել Մեջիտը մի հաղթանդամ և գեր մարմնով պատկանելի ծերունի յեր: Խոսում եր դանդաղ և մեծ պափոսով: Իրար հետևից գալիս եյին հյուրերը, ներս եյին մտնում և անմիջապես մոտենում Արդել Մեջիտին, հարգանքով համբուրում նրա ձեռքը ու յետ-յետ գնալով, գրավում իրենց տեղերը: Իսկ Արդել Մեջիտը ձեռքի թեթև շարժումներով իր

«բարձր» շնորհն եր ուղարկում իր յերկրպագուններին:

Արդեւ Մեջիտը չափազանց ուշադիր եր դեպի կապիտան Բալթազարը և վոչինչ չեր խնայում իր «բարձր» դիտութիւնը ցուցադրելու: Սմբողջ Արեւելքի՝ Իրանի, Թուրանի, Բելուջիստանի, Ալղանստանի պատմութիւններն անելուց հետո, մեծ «գիտնականն» սկսեց խոսել յեվրոպական պետութիւնների քաղաքակրթութիւնից:

— Յես ընդունում եմ քաղաքակրթութիւնը միայն այն պայմանով, վոր նա ծառայի ընդհանուր մարդկութեան շահերին, այսինքն՝ կրօնական ու յեղբայրական կապերն ամրացնելուն: Բայց յեվրոպական ներկա քաղաքակրթութեան իմաստն արյուն թափելու և զորեղն անդորին ճնշելու ու կողոպտելու գաղափարի մեջ ե, — ասաց Արդեւ Մեջիտը, մետաքսի բարձերի վրա հենվելով:

— Քրիստոնեական աշխարհը, — շարունակեց «գիտնականը», — մեզ՝ մուսուլմաններին մեղադրում ե, վոր մեր կյանքի տուանցքը կրօնն ե: Ճիշտ ե, մեզ համար կրօնն ամեն ինչից բարձր ե, բայց ասեք խնդրեմ, այդպես չե՞ք քրիստոնյաների համար: Մեզ մեղադրում են, վոր կրօնական պատերազմների մեջ ենք շարունակ, իսկ մոռանում են իրենց կազմակերպած խաչակրաց արշավանքները:

— Սիդի Արդեւ Մեջիտ, յերկու կրօններն ել մեկ են, — ասաց կապիտան Բալթազարը, վորպեսզի Սահարայի «գիտնականը» վերջ տա իր խոսակցութեանը:

— Այսինքն՝ մեծն Մահմեդին մենք չենք կարող համեմատել մյուս սրբերի հետ: Բայց և այնպես պետք ե ասեմ, վոր ձեր կուլտուրան ծառայում ե միայն թունավոր դադեր հնարելու և տիրելու գործին:

— Ճիշտ ե, Սիդի Արդեւ Մեջիտ: Ինչպես քրիստոնյա տերերը վոչինչ չեն խնայում տիրելու, նույնն անում են և վոչ քրիստոնյա տերերը: Տերերի մեջ տար-

քերություն չկա, — ասաց Բալթազարը, ծխախոտը վառելով:

— Այսինքն՝ մենք ուղում ենք, վոր Իսլամի հետևիորդներն ապրեն Իսլամ տերերի հետ, — ասաց Արդել Մեջիտը:

— Այսինքն՝ ապրեն այնպես, ինչպես դուք եք ցանկանում, այլ վոչ թե ապրեն այնպես, ինչպես իրենք են ցանկանում:

— Ձեմ հասկանում:

— Ձհասկանալու վոչինչ չկա: Արաբիան գտնվում է Փրանսիական կամ անգլիական բուրժուազիայի ձեռքերում: Ի հարկե, հաճելի չե ձեզ: Արաբական բուրժուազիան կցանկանա, վոր Արաբիան լիներ իր ձեռքերում, վորպեսզի ինքը նրան շահագործեր և վոչ թե ուրիշները: Ուրեմն այստեղ ինչ տարբերություն կարող է լինել արաբ աշխատավորի համար, արդյոք Փրանսիացին է նրան շահագործում, թե Արդել Մեջիտը: Յերկու դեպքումն էլ հավասարապես շահագործվողը պետք է լինի միայն արաբ աշխատավորությունը:

Արդել Մեջիտն անհանգիստ զգաց իրեն և սկսեց հողալ, նա չգիտեր՝ ինչ պատասխանել, իսկ այնտեղ բազմած Արաբիայի բուրժուազիայի հարազատ ներկայացուցիչները պատասխան եյին պահանջում իրենց տեսարանից: Յեվ ամեն կողմից հայացքները կենտրոնացել եյին Արդել Մեջիտի վրա:

Արդել Մեջիտը պատասխան չեր գտնում. նա զգաց, վոր կապիտան Բալթազարի հետ այնքան էլ հեշտ չի վիճել: Բայց յեթե չպատասխաներ, այն դեպքում պետք է կորցներ իր վարկը:

— Այո, բայց դորանը, կրո՞նք, կրոնական կապե՞րը, — ասաց Արդել Մեջիտը կմկմալով:

— Ղորանը, աստվածաշունչը, թե ավետարանը, դրանք ուժեղ գործիքներ են խեղճ և անգիտակից մասնային խաբելու, հարբեցնելու և կողոպտելու համար:

ի՞նչ և ասում զորանք, ի՞նչ և ասում ավետարանը: Դրանք յեղիտան ել ավանհի կամքով կողոպտում են մասնալին: Հետևապես շահագործվողի համար մի-
ևնույնն է, ուզում ե ավետարանը լինի կամ թե զո-
րանը,—ասաց Բալթազարը:

Արդեւ Միջիտը լուռ եր. նա այլևս պաշտպանվելու
վորձ կատարելու նշաններ չեր ցուցաբերում: Կախեցին
գլուխները նաև Սահարայի աղնվականության ներկա-
յացուցիչները:

Հյուրերը շարունակում էին գալ:

Ներս մտավ մի գեղեցիկ յերիտասարդ մետաքսե
բուռնուցի մեջ փաթաթված, աղմամազ բեխերով,
փայլուն և գեղեցիկ աչքերով ու բարձր հասակով: Դա
եւ Ջեմալն եր,—նորեքս մեռած ցեղապետի անդրանիկ
վորդին: Նա մոտեցավ «գիտնականին», համբուրեց
նրա ձեռքը և նստեց իր տեղը:

Եւ Ջեմալն ոգտվելով կապիտան Բալթազարի ներ-
կայութունից, չզլացավ հայտնելու իր անհուն սերը
դեպի մայր հայրենիք Ֆրանսիան: Եւ Ջեմալը պատ-
րաստվում եր ցեղապետ դառնալու, դրա համար եւ նա
տեղի թե անտեղի շարունակ փառաբանում եր իր Փրան-
սիական կառավարութունը:

Եւ Ջեմալը նոր եր վերջացրել իր խոսքը, յերբ կա-
պիտան Բալթազարին մոտեցավ Սիդի Արդել Քարիմը՝
հարուստ կալվածատիրոջ վորդին և հայտնեց կապի-
տանին, վոր իր աշխատանքն որն ի բուն կայանում ե
նրանում, վոր հետամնաց արաբներին բացատրի այն
բարիքները, վոր բերել ե իրենց Փրանսիական տիրա-
պետութունը:

Այդ բոլորը նողկալի և ատելի էին կապիտան
Բալթազարին: Նա մտածում եր վորևե կերպ վերջ տալ
այդ անհաջող կոմեդիաներին, վոր հանկարծ լավեց մի
մեզմ յերաժշտութուն, վորից հետո դահլիճ մտան
վեց պատանի պարողներ: Նրանք հանելով իրենց գլը-

սլանից մի-մի յերաժշտական դործիք, սկսեցին նվագել
և պարել: Նրանց յերաժշտութեանը յերբեմն ընկերակ-
ցում եյին և յերգեր: Հետո՝ յերգելով, նրանք բաժան-
վեցին յերկու խմբի և կանգնեցին դեմ առ դեմ: Նրանց
տարազը նույնն էր, ինչպես ամեն մի արարի, բայց
ուսերին ունեյին յերկար մագեր՝ հյուսած և մեջքի
վրա թափած: Նրանք իրենց նուրբ շարժումներով նման
եյին ավելի աղջիկների, քան տղաների: Դարձյալ յե-
րաժշտութեանն սկսեց նվագել: Փոքրիկ պարողներն
սկսեցին մի նոր պար: Նրանք մերթ ընդ մերթ կանգ-
նում եյին պատմավոր հյուրերի առաջ ու պարում ի-
րանները վոլորելով կամ թե նուրբ սրունքներով հա-
տակն հարվածում, հետո կրկին միանում եյին և պարն
ամբիլի ջղային եր դառնում: Պարելով նրանք մոտենում
եյին դանազան հյուրերի, պառկում եյին նրանց առաջ,
գլուխները դնում ծնկներին, կրկին ցատկում եյին ու
շարունակում: Վերջապես միևնույն շարժումները մի
քանի անգամ կրկնելուց հետո, նրանք դուրս գնացին:

Կիչ վեջը կրկին լավեց յերաժշտութեան ծայնը.
այս անգամ դահլիճ մտան յերեք ուրիշ պատանիներ,
վորոնք հաղնված եյին կանանց պես, զարդարված
զույգզույն ծաղիկներով և ոծված վարդի յուղով:
Նրանք կանգնեցին դահլիճի մեջտեղը, իրար նայեցին
և սկսեցին պարել:

Նոր պարողների մոտքն անմիջապես մի ուրախ
ժպիտ առաջացրեց բոլոր հյուրերի դեմքերին: «Սուրբ»
Արդել Մեջիտն անմիջապես ուղղվեց և սկսեց մեղմ
կերպով շոյել իր սպիտակ մորուքը. յերիտասարդ Ել
Ջեմալը վալաշոտ աչքերը հառած պարողներին, ա-
պուշի դեմք եր ընդունել, իսկ սիդի Բեն Քարիմը վորսի
շան պես հոտոտում եր նրանց քղանցքները: Բալթա-
զարն անմիջապես հասկացավ, վոր դրանց դերն այն-
քան պարելը չէ, վորքան կրքերը բորբոքելը: Պարողնե-
րը վերջացնելով պարը, դուրս գնացին: Նրանց յետևից

անմիջապես դուրս գնացին զառամյալ Սբդեւ Մեջիտը
և յերկտասարդ ել Ձեմալը:

«Յերեւի նրանք գնացին կուլիաների հետեւ շնոր-
հալօրելու պարողների «արտակարգ» տաղանդը», —
մտածեց Բալթազարը:

Ահմեդը, վորին հանձնված եր յերեկույթի կազ-
մակերպումը, իր վոսկեթել դանդուրներով կանգնած
դահլիճի մեջտեղը, աջ ու ձախ հրամաններ եր արձա-
կում սպասավորներին: Իրար հետեից դահլիճ եյին
քերում զանազան պտուղներ և ոչարակներ: Արդեն ու-
տելու ծիսակատարությունը վերջացած եր, վոր ներս
մտավ ալեղարդ Արդեւ Մեջիտ «սուրբը»: Ահմեդն ան-
միջապես նրա առաջ դցեց մի փոքրիկ մետաքսե դորդ,
վորի վրա չողելով «գիտնականը», սկսեց քափել իր
հանցանքը՝ նամաղ անելով: Բերում եյին կերակուրները
մեծ-մեծ ափսոսների մեջ և տեղավորում նախորոք դրած
ցածր տարուրետկաների վրա: Ազնիականները բուռ-
նուսները յետ դցեցին և մատներով ուտում եյին յու-
ղոտ կերակուրներն ու մատները լպստում: Յերը նրանք
արդեն դուրի եյին մի կտոր անգամ ուտելու բոլոր
հնարավորություններից, այն ժամանակ ծառաները
վերցնում եյին այդ մնացորդները և տանում ստորին
պաշտոնյաներին տալիս: Այնտեղից ել նա գնում եր ա-
վելի հեռուն, դեպի ժողովուրդը, վոր անհամբեր սպա-
սում եր տերերի ավելցուկին, կշտանալու նրանց փըշ-
քանքներով:

Ճաշը վերջացավ. կրկին բերեցին քաղցր սուրճը և
դարձյալ լավեց մեղմ յերաժշտություն, այս անգամ
ավելի ներդաշնակ, վորից հետո ներս մտան յերեք կի-
սաթուխ պարուհիներ: Նրանք միեւնույն հասակն ունե-
յին և նուրբ շարժումները: Հագել եյին միատեսակ
դրեստներ, վորը վոչ արաբական եր և վոչ ել յեվրոպա-
կան, այլ մի խառնուրդ եր, բայց չափազանց նուրբ և
ճաշակով: Նրանց զգեստների լայն թևերը ճոճվում եյին

ադի մէջ, նրանք մերթ ընդ մերթ վեր եյին բարձրացնում
թեւերը, ցույց տալով իրենց մերկ բաղուկները մինչև
ուսերը: Նրանց յերկար ու գեղեցիկ վզերին կապած եր
բարակ սև թավիշե ժապավեն, վորի պատճառով նրանց
աչքերն ավելի սև եյին յերևում: Նրանք ունեյին խիտ
սև մազեր, խնամքով հյուսված և շարած մեջքի վրա:
Իսկ կրծքները զարդարված եր գուլնդգուլն արդ ու
զարդերով: Նուրբ վոտքերին վոսկեղոծ տսեղնագործ
թեթև կոշիկներ եյին կրում: Նրանք պարում եյին միա-
սին, և մերթ ընդ մերթ իրենց հայացքները գցում վա-
ճաշոտ ազնվականության վրա:

Յեղապետ Բեն Ալիի զեկուցումները և բազմաթիւ լրտեսների տված տեղեկություններն աշխրաթների ապստամբության մասին հետզհետեւ ավելի և ավելի սպառնական ելին դառնում:

Սենեգալի շրջանն արդեն «վտանգված» և զինվորական դրության մեջ եր հայտարարված: Ստույգ տեղեկությունները հազորդում ելին, վոր աշխրաթներում ուժեղ հակաֆրանսիական ագիտացիա յե պնում: Նույնպես պնդում ելին, վոր անգլիական կառավարությունը մեծ քանակությամբ զենք ե ծախել ապստամբներին:

Կապիտան Բալթազարն անմիջապէս մի ընդարձակ տեղեկագիր կազմեց և շտապ կապով ուղարկեց ընդհանուր հրամանատարին, վորը դտնվում եր անապատում, աշխրաթների մեջ: Աֆլուն ուներ և մի դպրոց, յերկու ուսուցչուհիներով, վորոնք յեկել ելին Որանից: Մի յերեկո խիտ ծանձրութից ստիպված, Բալթազարը, ուսուցչուհիների խնդրանք, այցելեց նրանց: Բալթազարի այցելությունը չափազանց հաճելի յեր նրանց: Յերբ Բալթազարը ներս մտավ, տեսավ նրանց մոտ մի թուխ որիորդ: Ուսուցչուհին դարձավ կապիտանին, ասելով.

— Խնդրեմ ծանոթանաք, որիորդ Ալալիա, յեղապետի աղջիկը:

Բալթազարը սեղմեց արարուհու թուխ ու նուրբ ձեռքը, ուղիղ նայելով նրա մեծ, փայլուն սև աչքերին: Ալալիան չփոթվեց:

Ալալիան իր դաստիարակությունն ստացել եր Ալ-

ժիրում: խոսում եր և ֆրանսերեն: Քիչ վերջը նրանք տեղավորվեցին թեյի սեղանի շուրջը: Ալալիան դուրս-վում եր կապիտանի դիմացը և Բալթազարը վոչ մի կերպ չեր կարողանում իր աչքերը հեռացնել այդ գրա-վիչ արարուհուց: Բալթազարը հիացած Ալալիայով, իր ուրախությունը հայտնեց, վոր արար կինն արդեն դուրս է գալիս հարեմի պատերից:

Ալալիան մեղմ կերպով ժպտաց: Բալթազարը նը-կատեց Ալալիայի գեղեցիկ, սպիտակ ու մանր ատամ-ները և զգաց, վոր նրա ժպտի մեջ մի վորոչ հեղնանք կար:

—Շատ եմ ցավում, կապիտան, վոր դուք չափա-զանց աննպաստ կարծիք ունեք կանանց մասին, — ավե-լացրեց Ալալիան:

—Յես այդպես բան չասացի, իմ խոսքը վերաբե-րում եր հարեմին:

—Գիտեմ, — պատասխանեց Ալալիան: Յեթե կինը հաշտվում է իր ստրկական դրության հետ, դրա մի-ակ պատճառը տղամարդկանց բռնակալ ցանկությունն է:

Բալթազարը չեր լսում, այլ միայն նայում եր Ա-լալիային և հիանում:

Գեղեցիկ եր Ալալիան, բարձրահասակ, սև սաթի մազերով, փայլուն աչքերով, թուխ ու ձվաձև դեմքով:

Ալալիան այդ նկատեց և շփոթված կախեց գլուխը, բայց Բալթազարը հակառակ իր կամքին, չեր կարո-ղանում հայացքը հեռացնել արարուհուց: Ալալիան ժպտալով բարձրացավ սեղանից:

— Նախապաշարումները չվոտնահարելու համար ստիպված եմ տուն վերադառնալ: Ուրեմն բարի գի-շեր, — ասաց նա և դուրս գնաց:

Գեղեցիկ արարուհու գնալուց հետո Բալթազարը նույնպես վեր կացավ:

— Հոգնած եմ, ներքե ինձ, — ասաց Բալթազարը թողնելով ուսուցչուհիներին:

Յերբ Բալթազարը մտավ իր բնակարանը, դռան

ստաջ գտաւ Մուսային արարական տարազով, նիհա-
րած, ընկճված և ծերացած: Նա այնքան եր փոխվել,
վոր Բալթազարը հազիվ կարողացաւ նրան ճանաչել:
—Մուսա՞,—բացականչեց Բալթազարը զարմա-
ցած:

—Յես եմ,—պատասխանեց Մուսան, հազիվ լսելի
ձայնով:

Բալթազարը մի առանձին կարեկցությամբ գրկեց
Մուսային:

—Մուսա, իմ թանկագին, ինչո՞ւ յես տխուր, ի՞նչ
ե պատահել: Դե պատմիր՝ ի՞նչ ե պատահել քեզ հետ:

Մուսան հազիվ հազ զսպելով իր արցունքները,
կարողացաւ միայն մի յերկու խոսք թոթովել:

—Դե ներս գնանք, Մուսա,—ասաց Բալթազարը,
ստաջ անցնելով և յերբ մտաւ սենյակ, յետ նայեց,
բայց Մուսան այլևս չկար:

—Մուսա, Մուսա,—ձայն տալով՝ վազում եր նա
պարտեզի կարմիր վարդերի ծառուղիով, բայց Մու-
սան չկար: Նա անհայտացել եր:

Բալթազարը կանգնած փողոցի դռան առաջ, ջղա-
յին նայում եր աջ ու ձախ, Մուսային գտնելու, բայց
իզուր:

Մուսան ամբողջ պատերազմի ընթացքում յեղել եր
Բալթազարի հետ և քանի-քանի անգամ նա փրկել եր
Բալթազարի կյանքն անխուսափելի մահից: Մեկ ան-
գամ Բալթազարը վիրավորված ընկած եր փշալարերի
մոտ, ամբողջ 18 ժամ մնալով անխնամ. վիրավորները
հավաքելու վոչ մի հնար չկար: Մուսան ուժերերի և
գնդակների տարափի տակ փորի վրա սողալով, անցաւ
ամբողջ ուղիւստը, գտաւ Բալթազարին ու բերեց
առաջին գիծ: Բալթազարը հիշեց այդ բոլորը և ջերմ
ղղացմունքով լցվեց դեպի Մուսան:

Տաք գիշեր եր. սենյակի պատերը բարկ ջերմու-
թյուն եյին արձակում, անհնար եր քնել: Հենց առաջին

որն իսկ կապիտան Բալթազարն ազատեց աշխատանքից այն 15 տարեկան արաբ սպասավորներին, վորոնց պարտականութիւնն եր միայն քնած սպային հով տնել, անընդհատ շարժելով այն մեծ հովհարը, վորը ամբացած եր առաստաղից:

Բալթազարը չեր կարողանում մոռանալ իր միակ անկեղծ և անձնվեր բարեկամին՝ Մուսային: Ինչու յեկավ և ինչու դնաց: Բայց ինչո՞ւ նա այնպես տանջված դեմք ուներ: Բալթազարը վորոշեց հետևյալ որն անպայման դանել Մուսային և խմանալ նրա տխրութիւնս պատճառը:

Բալթազարի մտքերը թռան դեպի Մորիսը. նա յերկուր մտածում եր նրա մասին և այն յերկուրի մասին, վոր նա ստացել եր Մորիսից Բելաբեսի բորջում: Անդրադարձավ և Եղմոնին, համեմատութիւն մեջ դրեց այդ յերկուսին և կլանվեց նրանց հանդուգն գործերով: Հետո նա մտքով տեղափոխվեց ուսուցչուհու սենյակը: Ահա լուսամուտի մոտ կանգնած և ցեղապետի աղջիկը՝ Ալալիան, իր բարձր և ճկուն հասակով, թուխ ու գրավիչ դեմքով:

«Գեղեցիկ ե նա»,—մտածեց Բալթազարը:

Անցնում եր գիշերը, սակայն Բալթազարը քնել չէր կարողանում, նրա աչքերի առաջ միշտ կանգնած եր Ալալիան իր խորը, սև սաթե աչքերով, վոր քաշում եր դեպի իրեն բոլոր նրանց, ովքեր հանդգնութիւն կունենային տարվելու այդ աչքերի գեղեցկութեամբ:

Սպայակույտը «տուրնեյից» ավելի շուտ վերադարձավ:

Յերեկոյան ճաշը պետք և մատուցեցին բարձր աշտարակի տանիքի վրա: Ծառաներն ստիպված եյին շարունակ իջնել ու բարձրանալ այդ բազմաթիւ առտիճաններով: Ընթրիքի ժամանակ հրամանատարը մի յերկու խոսքով հայտնեց, վոր դրութիւնը չափազանց սպառնական ե, վոր հետևյալ որը պետք և քաղիղ դժով

կապվի Ալֆիր կենտրոնական կառավարութեան հետ: Սպանները նույնպէս մտահոգված էին և ջղային:

Ընթրիքից հետո հրամանատարն առաջարկեց «բրիճ» խաղալ և այդ տեղից մինչև կես գիշեր, վորից հետո ցած իջան և հրամանատարն առաջարկեց շրջել քաղաքը, ստուգել պոստերը և վերադառնալ: Բոլորը միասին փողոցի տաք ավաղի վրա անձայն չըջում էին. Բալթազարը նկատեց, վոր զանազան արար կանայք ընկերանում են իրենց և խմբով հետևում սպաններին:

Պտույտը վերջացել էր, վերադառնում էին իրենց բնակարանները: Բալթազարը զարմացավ՝ տեսնելով, վոր յուրաքանչյուր սպայի հետ բնակաջան էր մտնում յերկու-յերեք կին: Բոլոր սպաները ցրվել էին արդեն իրենց կանանց հետ. փողոցում մնացել էին Բալթազարը և հրամանատարը և յերկու կին: Հրամանատարը նայելով Բալթազարին, ասաց.

— Վաղը բոլոր կանայք ամբուլատորիա պետք է հաժարվեն. բժշկական այլցեղութեան որն է: Դուք ել զնացեք և ձեզ համար կանայք ընտրեցեք:

Հրամանատարը բարի գիշեր մաղթելով Բալթազարին հեռացավ յերկու կանանց հետ: Բալթազարը մնաց կանգնած և զարմացած նայում էր հրամանատարին, թէ ինչպէս նա գնում էր իր յերկու կանանց հետ:

Ուշ գիշեր էր. Բալթազարը չափազանց հոգնած էր, անմիջապէս հանվելով, անկողին մտավ:

Հետեւյալ որն առավոտյան ժամը 10-ին ամբուլատորիայի սպասավորը յեկավ կապիտան Բալթազարի մոտ և հայտնեց, վոր կանայք հավաքված են, հետևապէս սպասում են իրեն, վոր գնա և իր համար կանայք ընտրի. Բալթազարը զարմացավ և իսկույն հիշեց հրամանատարի հրահանգը: Բայց նա կարծում էր, վոր հրամանատարը կատակ է անում, սակայն, ինչպէս յերևում է, այդ ճիշտ է:

— Գնացեք և հայտնեցեք, վոր ինձ վոչ մի կին

պետք չե,—ասաց խիստ տոնով Բալթազարը, հիվանդանոցի սպասավորին ճանապարհ դնելով:

Ֆրանսիական «բարձրագույն կուրսուրան» իր թեւերը տարածել է Սահարայի վրա և մայրերին ու բերբերներին առել իր խնամակալության տակ: «Ասպետական Ֆրանսիան քաղաքակրթություն և տարածում ծառայներին աշխարհում»,— մտածեց Բալթազարը հեղնանքով:

Յերեկոյան Բալթազարը զրոտնում եր այգում դարնիզոնի բժշկի հետ:

—Ի՞նչ կանայք են դրանք և վճռեղից են յեկել,
—հարցրեց Բալթազարը բժիշկ Գաստոնին:

Գաստոնը ժպտաց:

—Մեր քաղաքացիներն են:

—Ի՞նչ քաղաքացիներ:

—Յուրաքանչյուր աշխարթ պարտավոր է տարեկան հինգ մատղաշ որիորդ տալու, վորպեսզի քաղաքի հառարակաց տները կարողանան գործ տեսնել,—ասաց Գաստոնը:

—Յեւ վ քանի՞ հոգի յեն դրանք:

—70 հոգի շուկայում, իսկ 15 հոգի հիվանդանոցում պառկած,—ժպտալով պատասխանեց Գաստոնը:

—Սմոթ ե,—ղայրացած հանդիմանական տոնով ասաց Բալթազարը:

—Միայն ամոթ ե... կատարյալ խայտառակություն է, դեմ է մարդկային բոլոր որենքներին,—ավելացրեց նույնպես զայրացած Գաստոնը:

—Մենք ստիպում ենք այդ կանանց ծախել իրենց մարմինը և կառավարությանը վճարել այդ առևտուրի համար,—ավելացրեց Գաստոնը, թողնելով Բալթազարին մենակ:

Բալթազարը խույս եր տալիս սպայակույտի սպաների հետ մտերմանալուց: Նա միայն մտերիմ եր յերիտասարդ Գաստոնի հետ:

Բժշկի հետանալուց հետո Բալթազարն իր քայլերն ուղղեց դեպի՝ ուսուցչուհիների բնակարանը։ Ալալիան տոնակ էր։ Բալթազարի տրամադրությունը միանգամայն փոխվեց։ Բալթազարին թվաց, Վոր Ալալիան ևս դժգոհ չէր իր այցելությունից։ Բալթազարը պատրաստ էր ամբողջ գիշեր նստելու այնտեղ, յեթե միայն Ալալիան մնար, բայց դժբախտաբար արդեն չատ ուչ էր։ Ալալիայի նաժիշտները յեկան ընկերանալու և տուն տանելու անապատի՝ իշխանուհուն։

Ալալիայի դնալուց անմիջապես հետո դուրս գնաց և Բալթազարը մտախոհ և չափազանց տխուր։ Յերբ նա անցնում էր սպանների վիլլաների առաջից, ուրախ յերաժշտություն ձայն լսեց և մի աննկարագրելի ցանկություն արթնացավ նրա մեջ յերաժշտություն լսել, խմել և զվարճանալ։ Առանց յերկար մտածելու, անմիջապես մտավ սպանների մոտ։ Սպանները պիտամաններով եյին, բայց արդեն հարբած ու ընկած էյին մետաքսյա սոֆաների վրա։ Բոլոր սպաններն աչդտեղ էյին, բացի հրամանատարից և Գաստոնից։ Կանանցից բաղկացած յերաժշտախումբը նվազում և յերգում էր վոգելորված, իսկ պարուհիները, Վոր հազիվ էյին վոտքի վրա կանգնած, անմիջապես վազեցին դեպի Բալթազարը և ուրախ բացականչություններով գրկեցին ու քաջքելով տարան նստեցրին իրենց մեջ։ Նրանք դադարեցրին պարը և զբաղված էյին կապիտան Բալթազարին հյուրասիրելով։ Բալթազարն արարուհիների ճշման տակ արդեն պարպել էր մի քանի դավաթ զանազան գույնի լիկյորներ։ Սպանները համարյա անզգա դրություն մեջ էյին գտնվում։

Յերաժշտախումբը վերսկսեց իր աղաղակող լարերը հնչեցնել, պարուհիներն սկսեցին իրենց կրքոտ պարերը, իրենց թուխ ու հոգնած աչքերը հառելով դեպի Բալթազարը։ Կապիտանն արդեն ուրախ տրամադրություն մեջ էր. ալկոհոլը քանդել էր նրա լեզվի կապ-

րը: Նա ուրախանում եր, ծիծաղում, յերգում և իր
դիրկը նետվող պարուհիներին ջերմադին համբուրում:
Ահա մի չափազանց յերիտասարդ պարուհի պարում և
մերկ մարմնով, վոսկեղոծ քողը յերեսին: Պարում և
նա ձկան սլարը, ջրի մեջ լողալու բոլոր շարժումներով:
Պարուհին լողալով դանդաղ մոտենում և կապիտանին և
գլուխը դնում Բալթազարի վոտների տակ, ձեռքի մեջ
բաժակը մոտեցնելով կապիտանին: Չիմել անհնար եր,
իսկ Բալթազարն այդ յերեկո մի արտակարգ ցանկու-
թյուն ուներ հարբելու. նա ուզում էր մի քիչ հեռանալ
Ալալիայից: Նա վորոշել եր փակել, հանդստացնել իր
աչքերը, վորոնք շարունակ փնտելով անտպատի դե-
ցուհուն, արդեն հոգնել էին: Մի բոպե Բալթազարի
հետզհետե բորբոքվող ուղեղում կրկին արթնացավ
Ալալիայի ճկուն և նուրբ հասակը, մեծ և սև աչքերը,
վորոնք քաշում-տանում էին դեպի անդունդը բոլոր
նրանց, ովքեր հանդգնություն ունեյին սիրելու այդ
դեղեցիկ աչքերը:

— Լցրու,—բացականչեց հանկարծ Բալթազարը,
շամպայնի գավաթը պարզելով դեպի հարճերը, վորոնք
ամեն բոպե պտտրատտ էյին կատարելու կապիտանի բո-
լոր ցանկությունները:

Բալթազարն արդեն կամաց-կամաց մոռանում էր
ամեն ինչ. ձկան սլարը պարող պարուհին շամպայնի
գավաթը դողդոջուն ձեռքերով մոտեցրեց նրան: Բալ-
թազարն առավ գավաթը, նայելով պարուհուն:

«Ի՞նչ տարբերություն կա այս պարուհու և Ալա-
լիայի մեջ, յերկուսն ել միևնույնն են»,—մտածեց կա-
պիտանը և պճպճացող հեղուկը մոտեցրեց շրթունքնե-
րին, բայց այդ բոպեյին կարծես մի նուրբ ու թուխ
ձեռք բռնեց նրա գավաթը: Բալթազարը փակեց աչքերն
ու ձեռքին բռնած գավաթը մնաց ողի մեջ: «Ալալիա,
Ալալիա»,—մրմնջաց Բալթազարը և սլարպեց շամպայնի
գավաթը:

Բալթազարը հարբած եր... Յերաժշտությունն

հետզհետե ավելի և ավելի աղմկալից եր դառնում.
նվազողների մատները դավաճանում եյին. ակոհոյր
թուլացրել եր նրանց ճկուն մատների խաղերը:

Իսկ Բալթազարը գտնվում եր արդեն բոլորովին այլ
աշխարհում, նա հանդիստ եր, նա վռչինչ չեր տեսնում և
վռչինչ չեր մտածում...

Զինվորական յերաժշտության ճայնից արթնացալ
Բալթազարը: Պահակախումբը գնում եր դաշտ դինա-
վարժության: Բալթազարն անմիջապես հաղնվելով,
դուրս յեկալ ուղեկցելու պահակախմբին:

Յերաժշտության ուղեկցությամբ փորձադաշտից
մերադառնում եր սահակախումբը, անցնելով ցեղապետ
Բեն Սլիի տան առաջից: Բալթազարը բարձրացրեց իր
աչքերը և ահա տեսալ նա բարձր լուսամուտի առաջ
կանգնած Սլալիային: Սլալիան նայեց Բալթազարին և
ժպտաց...

Յեկավ քարավանը. բերել էյին նաև փոստը: Բալթաղարն իր բաղձաթիվ նամակների մեջ գտնում է ժյուլետայի նամակը: Անմիջապես բացում է և կարդում.

«...Մորիսն անհայտացել է, ասում են, վոր մի խումբ հեղափոխական արարներ Մորիսին սպասում էյին նավահանգստում: Յերբ մեր նավը կանգ է առնում և Մորիսը դուրս է գալիս նավից, արարները նրան փախցնում են: Ասում են, վոր նա գտնվում է Սահարայում, ապստամբների մեջ և ղեկավարում է ապստամբությունը: Կառավարությունը սոսկալի զայրացած է և հրամայել է անմիջապես գտնել Մորիսին: Չորս ուղղությամբ բանակ են ուղարկել նրան փնտռելու: Հայրս Մորիսի մասին լսել չի ուզում, իսկ յեղբորս հանձնված է Մորիսին գտնելու դժվար գործը: Նա արդեն վաղուց է անապատ զնացել փնտռելու: Կոստանդնի շրջանը չափազանց խառն է, հեղափոխությունն այնտեղ աճում է, ապստամբները գրավել են քաղաքային տունը և սպանել քաղաքագլխին»...

Ժյուլետայի նամակը խորապես վշտացրեց Բալթաղարին: «Այժմ կառավարությունը նրան հանգիստ չի տալ»,—մտածեց Բալթաղարը:

Յերեկոյան ընթրիքի ժամանակ հրամանատարը խոսեց Մորիսի մասին: Նա ևս պաշտոնական նամակ երստացել այդ մասին: Սպաները զայրացած շանթեր էյին արձակում Մորիսի հասցեյին: Գաստոնը մի փոքրիկ

պաշտպանելու փորձ արեց, բայց հանդիպեց խիստ ընդիմադրության:

Հետեյալ որը հրամանատարն իր մոտ հրավիրելով ցեղապետ Բեն Ալիին, պատվիրեց լրտեսների միջոցով փորեւ տեղեկություն ստանալ Մորիսի մասին:

Յեկավ սուրհանդակը. հրամանատարն ամբողջ որը մտախոհ եր և ջղային: Նա անմիջապես սպաներին հավաքեց և հայտնեց, վոր պատերազմից վերադարձող զինվորները մեծ յեռանդով առաջ են տանում ապստամբության գաղափարը և շատ ուժեղ կերպով զինվում են:

— Դժբախտությունը նրանում ե, — ավելացրեց հրամանատարը, — վոր ապստամբությունը պատրաստվում ե ցեղապետների և կրոնավորների գլխի վրայով: Ոմարին զիմել են զանազան մարտուններ, վոր իրենք ել մասնակցեն ապստամբության և կրոնական պատերազմ հայտարարեն ջրիստոնյաների դեմ: Բայց պարագլուխները մերժել են այդ, և ինչպես ասում են, մի հայտնի կրոնապետի յեւ գիշերով սպանել են: Հետեւապես վտանգն ավելի լուրջ ե:

Իբար յետեից սուրհանդակներ եյին գալիս Սահարայի բոլոր մասերից: Յեւ վորքան շատ եյին գալիս սուրհանդակները, այնքան ավելի և ավելի յեր ջղային դառնում սպայակույտը:

Հրամանատարը պատրաստեց մի մանրամասն տեղեկագիր, մասնավոր սուրհանդակով Ալթիր ուղարկելու համար: Նույն որը սուրհանդակը մեկնեց:

Բայց հրամանատարը հանգիստ չեւ: Բորջի դռանն այդ որերին սպասում եյին հարյուրավոր այցելուներ, վոր գալիս եյին անապատի բոլոր ծայրերից: Դրանց հետ եյին բազմաթիւ ցեղապետներ իրենց կարմիր բուռնուկներով: Հրամանատարը հատուկ սիրալիություն եր ցույց տալիս ցեղապետներին: Մեկին կաշառում եր դրամով, մյուսին պատվանշան եր տալիս, յերրորդին զիջում եր հարկերը և այլն:

Ուվադիսի հյուսիսային մասում վրաններ և խմել
Բեն Հուսի աշիրաթը. այդ աշիրաթում համաշխարհ-
հային պատերազմի մասնակցած շատ զինվորներ կային:
Այդ աշիրաթը համարվում էր ըմբոստ, հեղափոխական,
կամ ինչպես հրամանատարն էր՝ «ասում»՝ «վարակված»:
Լրտեսներն այդ հաստատում էին, իսկ ցեղապետ Բեն
Ալին, վոր պապենական վրեժխնդրություն ունեւր ցեղա-
պետ Բեն Հուսի հետ, միշտ հիշեցնում էր հրամանա-
տարին Բեն Հուսի աշիրաթի դեմ ուժեղ միջոցներ ձեռք
առնելու անհրաժեշտությունը:

Կապիտան Բալթազարը հրամանատարի մոտ էր
զտնվում. հրամանատարը վերջապես վորոշեց վոչրն-
չացնել այդ աշիրաթը, այդ «նուրը» գործը հանձնարա-
րելով ցեղապետ Բեն Ալին:

Կապիտան Բալթազարը դուրս յեկավ հրամանատարի
առանձնասենյակից և վերադարձավ իր բնակարանը:
Անմիջապես պահանջեց մի բաժակ սառը ջուր, վառեց
ծխամորճը և ընկավ կարմիր-վարդագույն մետաքսե
սոֆայի վրա ու սկսեց մտածել: Նա տեսնում էր արդեն
600 աշիրաթը տմարդարար սրի անցած, նույնիսկ
առանց խնայելու ծերերին, կանանց և յերեխաներին:
Նա արդեն պատկերացնում էր անգույն ավազի վրա
տնմեղների արյունից կազմված լճեր:

«Վոչ, յես թույլ չպիտի տամ»,—մտածեց Բալթա-
զարը վոտքի կանգնելով:—«Բայց ինչպե՞ս, ի՞նչ կարող
եմ անել: Վիճե՞լ հրամանատարի հետ: Աշխատել համո-
զել, վոր նա փոխի իր վորոշումը: Դա անհնար է: Թող-
նել վոր անմեղ մարդկանց կոտորեն, այդ էլ ստորու-
թյուն կլինի»: Բալթազարը կրկին ընկավ սոֆայի վրա
և իր փոթորկված մտքերով սլացավ դեպի Մորիսը:

Հիշեց նրա անողոք հանդիմանությունները, հիշեց
թե ինչպես էր ըմբռնում Մորիսը հայրենիք բռնի ի-
մաստը և վերջապես հիշեց, վոր նա խոսք է տվել Եդ-
մոնին և Մորիսին լինել նրանց հետ և նրանց գործը հա-
մարել իր գործը: Միանգամ ևս Բալթազարը վերհիշեց

իր թշվառ մանկությունը, իր աղքատ, և հարուստների դռներն ու լուսամուտները լվացող մորը: Նրան թվաց, վոր մայրն իր հիվանդոտ աչքերը հառել և դեպի իրենց հարուստ հարեանը, վոր խրախճանքի մեջ եյին շարունակ, իսկ ինքն իր մեռած զավակի համար դադաղ դնելու միջոցից անդամ գուրկ եր:

Կրկին վեր ցատկեց տեղից Բալթազարը, առաջ գլխարկը և դուրս յեկավ:

Յերբ Բալթազարն անցնում եր մղկիթի առաջից, նա հանդիպեց Ալալիային, վոր իր նաժիշտներով և ուսուցչուհիների հետ գնում եր դպրոց: Ալալիան սիրալիր ժպտալով բարեկեց կապիտան Բալթազարին: Կապիտանը չփութւլած, դինվորական բարե ամեց և անցավ: Բալթազարն այդ բոպեյին մոռացել եր ամեն ինչ, նույնիսկ դեղեցիկ իշխանուհուն: Նա փնտռում եր Մուսային, իր միակ հավատարիմ և սիրելի բարեկամին, իր աղնիով բնկեցողը:

Ուսուցչուհիները վաղուց նկատել եյին, վոր Ալալիան վերջերս ամելի կենսութախ և շատ հաճախ և այցելում իրենց: Պարզ եր նրանց համար, վոր Ալալիան անտարբեր չեր դեպի Բալթազարը, բայց այդ մասին նրանք յերբեք չեյին խոսում:

Բալթազարը հուսահատւած եր. Մուսան չկար ու չկար: Ի՞նչ անել, ո՞ւմ ոգնությանը դիմել, ի՞նչպես խանգարել այդ զաղրելի կոտորածը...

Ուշ դիշեր եր, ովադիսր խոր քնի մեջ եր. մերթ ընդ մերթ հեռվից լսվում եյին միայն դիշերապահների սուլոցները և սպանների բնակարաններում նվաղող արաբական մելամաղձոտ յերաժշտության ձայները:

Բալթազարը քնել չեր կարողանում: Նրա մտքերն օլեկոծւած եյին և նա միջոց եր փնտռում ազատելու Բեն Հուսի աչիրաթը կոտորածից:

Հանկարծ ներս յեկավ Բալթազարի սպասավորը: Բալթազարը զարմացած նայում եր սպասավորին հարցական հայացքով:

— Միգի կապիտան, մի արար ուղում ե ձեզ տեսնել, յեկեկ ե հեռու տեղից:

— Թող ներս գա,—ասաց Բալթազարը:

Մի բոպե չանցած, Բալթազարի առաջ կանգնած եր մի կարճիկ արար, մոխրագույն բուռնուսի մեջ փաթաթված: Բալթազարը հիշեց անմիջապես Բելարեսի բորջում Մորիսից նամակ բերող սուրհանդակին: Արարը շուրջը նայելով, չափազանց դանդաղ կերպով դանդա՜ն ծալքերի միջից հանեց մի նամակ և տվեց Բալթազարին: Բալթազարն առավ նամակը, փակեց դռները և սկսեց կարդալ: Միայն յերկու տող եր դրված, Մորիսի և Եղմոնի ստորագրությամբ: «Համաձա՞յն ես մեզ ոգնելու և մեզ հետ կապ պահպանելու համար»:

Առանց ժամանակ կորցնելու, գրեց.

«Համաձայն եմ: Հայտնում եմ, վոր հրամանատարը հրահանգ ե տվել ցեղապետ Բեն Ալիին վոչնչացնելու Բեն Հուսի աշիրաթը: Ձեռք առեք բոլոր միջոցները, վոր արդ կոտորածը տեղի չունենա»:

Բալթազար.

Փակեց նամակը և հանձնեց սուրհանդակին:

— Վորտե՞ղ են Մորիսը և Եղմոնը:

— Ման հարֆ (չգիտեմ):

— Քանի՞ որում դու այս նամակը նրանց կտաս:

— Ման հարֆ:

— Յե՞րբ պիտի դնաս:

— Ման հարֆ:

Բալթազարը հասկացավ, վոր անհնար ե հավատարիմ և գիտակից հեղափոխականից վորևե գաղտնիք իմանալ:

— Դե գնա:

— Սլամ,—ասաց սուրհանդակը և անհայտացավ:

Խորհրդավոր սուրհանդակի գնալուց հետո Բալթա-

դարը խորը շունչ քաշեց, արդեն հանգիստ հանվեց ու անմիջապես իրակեց աչքերը:

Ուվադիսի շուրջը խրամատներ եր փորվում և ամբողջովն փշալարերով: Բալթազարը մի որ գնացել եւ աշխատանքները դիտելու: Նա անսպասելի կերպով ուվադիսի հեռավոր անկյունում հանդիպեց Մուսային, պառկած մի ծառի տակ, հազիվ հաղ շնչելիս:

Բալթազարի գլուխը պտտվեց, վաղեց դեպի Մուսան և ամուր գրկեց ու կրծքին սեղմեց: Մուսան հագել եր պատառոտված մի բուռնուս, կեղտոտ և չլվացված:

— Մուսա, ի՞նչ ե պատահել քեզ:

— Հիվանդ եմ, — հազիվ լսելի ձայնով պատասխանեց Մուսան, թաղցնելով իր հոգնած և թաց աչքերը:

Սուանց ժամանակ կորցնելու, չորս զինվորների ոգնությամբ, Բալթազարն անմիջապես Մուսային հիվանդանոց ուղարկեց:

Որամատները մանրամասն քննելուց հետո Բալթազարը վերադարձավ: Յերբ նա անցնում եր մղկիթի հրապարակով, մտավ հիվանդանոց Մուսային տեսնելու և բժշկից հարցնելու Մուսայի առողջության մասին:

«Այցելության» որ եր, բազմաթիվ կանայք, դույնդույն հաղուստներով, հավաքված եյին հիվանդանոցի բակը և սպասում եյին իրենց հերթին, քննվելու և դեղին տոմս ստանալու համար, վորպեսզի իրավունք ունենան շուկայում ծախել իրենց մարմինը և լցնել պետական դանձարանը: Այդ դժբախտները հսկայական յեկամուտի աղբյուր են Փրանսիական բուրժուազիայի համար. նրանց վրա դրված եր և ուրիշ շատ ավելի «կարեւոր» պարտականություններ:

Ամիսը յերկու անգամ աշիրաթները հավաքվում են ուվադիս, առևտրի համար: Նրանք բերում եյին այդտեղ վաճառելու իրենց փոքրաքանակ անասունները: Փրանսիական դրամատերերը միջոցներ եյին ստեղծել նրանցից խլելու այն շնչին Փրանկները, վոր ձեռք եյին բերում նրանք բրդի, մորթու և այլ իրերի վաճառումից:

Անհրաժեշտ եր առևտրի յեկող արարների համար նախ ստեղծել ուրախ միջավայր, վորպեսզի նրանք հնարավորություն ունենան ուտելու, խմելու և դվարձանալու: Յեւ այդ պարտականությունները դրված եր այդ դժբախտ կանանց վրա: Նրանք պարտավոր եյին իրենց մոտ հյուրընկալել բազմաթիւ արարներ և նրանց համար ստեղծել զվարճության անհրաժեշտ բոլոր միջոցները: Յեւ ինչ վոր եյական եր, նրանք պետք ե խմեցնեյին արարներին, վորպեզսի սպառեյին Ալփրի և հարավային Ֆրանսիայի գինիները: Հատուկ տեսուչներ կային նշանակված, վորոնք խիստ կերպով հետևում եյին այդ կանանց և ստուգում, թե ինչպես են նրանք կատարում Ֆրանսիական բանկիրներին հրամանները: Յեւ այդ որերին ամբողջ ովազիսի փողոցներում կարելի յեր հանդիպել հարյուրավոր կանանց և տղամարդկանց հարբած, կողոպտված և անզգա ընկած տաք ավաղի վրա:

Գաստոնը գիմավորեց Բալթազարին չափազանց ջղային դեմքով:

— Զբաղվա՞ծ ես, Գաստոն,—հարցրեց Բալթազարը:

— Զափազանց,—պատասխանեց Գաստոնը, ավելացնելով,—քաղաքակրթում ենք արարներին: Ժողովուրդն արմավ և գինի ունի, բավական ե, ել ի՞նչ ե հարկավոր սրանց: Կանա՞յք, եհ, ինչքան ուղես: Յեւ ո՞վ կհանդգնի ասելու, վոր ասպետական Ֆրանսիայի դադութներում ժողովուրդն արյուն և արցունք ե թափում: Սուտ ե, չհավատաս: Շնորհիւ մեր գինեւաճառների, կյանքը չափազանց «ուրախ ե»:

— Գաստոն, դու այսօր լավ տրամադրության մեջ չես:

— Սխալվում ես Բալթազար, տրամադրությունս հիանալի յե:

— Դու միշտ հեզնում ես, — ասաց կապիտանը ծայրալով:

— Տարրերինակ ես, Բալթադար: Միթե՞ յես եմ հեզնում: Վոչ, սիրելիս, հեզնողն այն դրոշակն ե, վոր ծածանալում ե այս հիմնարկության վրա: Փա՛ստ ես ուզում: Ուրախությամբ: Յեկ ինձ հետ, — ասաց Գաստոնը Բալթադարին առաջնորդելով. դեպի մի նկուղ: Բացում ե նկուղի դուռը և ցույց տալիս չորս դիակ:

— Տես այս դիակները: Սրանք մեր քաղաքակրթության կենդանի պատկերն են, «անձի անձեռնամխելիության» ցցուն արձաններն են: Սրանք խրոնիկ հիվանդներ եյին, պառկած հիվանդանոցում: Յերեկ իմ բացակայության ժամանակ հրամանատարն հրամայել ե արար հիվանդապահին թունավորել սրանց, վոր մեր բուրժուադիայի վրա բեռ չդառնան և հիմա սպասում են դիչերվա խավարին, վոր տանեն և դաղտնի թաղեն, — ասաց Գաստոնը, ամուր խփելով մեռելատան դուռը:

Ֆրանսիական որենքների համաձայն, զինվորական բժիշկները շատ մեծ հարգանք եյին վայելում և առհասարակ նրանք ավելի ազատ եյին և չեյին կաշկանդված զինվորական զինացիայինայի շղթաներով: Ինչ վոր ներելի յեր բժիշկներին, այդ աններելի յեր սպաներին: Գաստոնը յերբեք չեր ծածկում իր մտքերը և նա խոսում եր չափազանց ազատ և խիստ կերպով, բոլորի ներկայությամբ քննադատում եր կառավարությանն ու որենքները: Սպաները խուլյա եյին տալիս այդպիսի միճարանությունների մասնակցելուց: Գաստոնը յերիտասարդ բժիշկ եր, ամուր կազմվածքով և համակրելի դիմադծերով: Իր գեղեցիկ համազդեաստով շատ ել չեր հետաքրքրվում: Յեվ ամբողջ անապատի արարների միակ սիրելին եր. նա նրանց պատմական քուրիքն*) եր. ամեն որ, ամեն ժամ կարելի յեր թուրիբի տունը գնալ: Նա արձակել եր զինված պահակներին, դռնապաններին և

*) Թուրիբ արաբերեն նշանակում ե բժիշկ:

առհասարակ նա ատում եր այն բարդ կյանքը, վոր պարտադիր եր յուրաքանչյուր սպայի համար: Հրամանատարը փորձեց մի քանի անգամ Գաստոնին հիշեցնելու զաղութային զինվորական որենադրությունը, բայց իզուր: Գաստոնը շարունակում եր ապրել այնպես, ինչպես հաճելի յեր իրեն:

Գաստոնն ընդհանուր կայազորի բժշկապետ եր, ուներ բազմաթիվ սղնախաններ. նա պարտավոր չեր անմիջապես շփում ունենալ արարների հետ: Բայց նա ամեն անգ եր և շարունակ արբանեքի մեջ: Հրամանատարը և սպայակույտը շատ եյին սիրում թուրքին և շատ ել հարգում, բայց դա պատճառ չեր, վոր թուրքերը նրանց ներկայությամբ չքննադատի իրենց անողոր որենքները:

Մի քանի ուր Մուսան հիվանդանոցում մնալուց հետո, թողել եր հիվանդանոցն առանց հրամանի:

Սպառնալույսը չափազանց անհանգիստ եր, իսկ հրամանատարը կատաղած գազանի պես առաջ ու յետ եր քայլում բերդի չորրորդ բակում, բեխերը կրծոտելով:

Ալժիր ուղարկած սուրհանդակը, վորի միջոցով ուղարկված եր ընդարձակ, կարևոր ու գաղտնի տեղեկագիր ապստամբության մասին, ճանապարհին սպանված եր և կողալոված:

— Թշնամին արդեն մոտենում ե մեր պարիսպներին և հարձակողականի յե դիմում, — ասաց հրամանատարը, նստելով սեղանի առաջ: Անհրաժեշտ ե ուղիղ գծով կապվել Ալժիրի կենտրոնական կառավարության հետ: Բայց այդ չի հաջողվում, վորովհետև ապարատը փչացած ե: Հարկավոր եր նոր սուրհանդակ ուղարկել մեծ պահակով:

Յերեկոյան Բալթաղարն այցելեց ուսուցչուհիներին: Մի քանի ուր կար, վոր Բալթաղարն Ալալիային չեր տեսել, ուստի չափազանց անհանգիստ եր և ջղային: Ալալիան նույնպես ջղային եր: Բալթաղարը և արաբական իշխանուհին շատ յերկար խոսեցին, մանավանդ, վոր ուսուցչուհիները տնից բացակա եյին: Նրանք միայն շատ ուշ տուն վերադարձան: Ուշ եր արդեն, յերբ Ալալիան վերադարձավ իր հոր ապարանքը, իսկ Բալթաղարն իր բնակարանը: Բալթաղարը նստած կարդում եր մայրաքաղաքի թերթերը, յերբ սպասավորը ներս մտավ և հայտնեց, վոր Մուսան բանտարկված ե:

— Մուսան ձերբակալված ե, — բացականչեց Բալթաղարը, տեղից վեր ցատկելով: — Իսկ ինչո՞ւ:

Սպասավորը կմկմաց և չկարողացաւ բալթարարել
Բալթազարի հետաքրքրութեանը:

—Դե շուտ գնա և այստեղ կանչիր քաղաքի վոստի-
կանապետին,—հրամայեց Բալթազարը:

Սպասավորը գնաց վոստիկանապետին կանչելու,
իսկ Բալթազարը, վերավոր դադանի պէս մոնչալով,
պտտում եր սենյակում:

Շատ չանցած, վոստիկանապետը յերկաթապատ
զավազանը ձեռքին, կապույտ բուռնուսը ուսերին,
կանգնած եր Բալթազարի առաջ:

—Քեզ ո՞վ ե իրավունք տվել ձերբակալելու Մուսա-
յին,—հարցրեց զայրացած Բալթազարը:

—Ցեղապետ Բեն Ալին,—ասաց վոստիկանապետը,
դինվորական գիրք ընդունելով:

—Ցեղապետ Բեն Ալին,—հարցրեց զարմացած Բալ-
թազարը:

—Այո, իմ կապիտան,—պատասխանեց վոստիկա-
նապետը:

—Դնա և ցեղապետին անմիջապէս ինձ մոտ ուղար-
կիր:

—Լսում եմ, իմ կապիտան,—պատասխանեց վոստի-
կանապետը և դինվորական բարև տալով, դուրս յեկավ:

Ցեղապետ Բեն Ալին ինչպէս ասացինք, քաղաքի կա-
թին եր և ընդհանուր հրամանատարի լրտեսն ու հլու կա-
մակատարը: Բալթազարն ատելով ատում եր ցեղապետին
և ցեղապետն առհասարակ չափազանց զգուշ եր կապի-
տան Բալթազարի հետ ու աշխատում եր վորևե առիթ
չստեղծել ընդհարմելու: Բալթազարը մի քանի անգամ
խոսել եր հրամանատարի հետ Բեն Ալիի անդթութեան,
կաշառակերութեան և այլ բացասական կողմերի մասին:
Հրամանատարը միշտ ել պատասխանել եր, վոր ինքը
չատ լավ գիտե, թե ինչպիսի հրեշ ե ցեղապետ Բեն Ալին,
բայց միակ մարդն ե, վորի միջոցով մենք հնարավորու-
թյուն ունենք ամեն ինչ անելու: Բեհ Ալին մի այնպիսի
դադան ե, վոր դրամի համար մինչև անգամ Մահմեդը

գերեզմանը տակն ու վրա կարող ես անել. իսկ մեզ համար
չափազանց անհրաժեշտ են այդպիսի մրիկաները:

Մի ժամ կլինե՞ր, վոր վոստիկանապետը գնացել ել
կտնչելու ցեղապետին, բայց դեռ չե՞ր յեկել: Բալթա-
ղարն ա՛յնքան զայրացած եր Մուսայի ձեռքակալության
ստիժով, վոր ել չկարողացավ սպասել և ինքն անմիջա-
պես զուրս գնաց ցեղապետին տեսնելու համար:

Ցեղապետին չգտնելով, Բալթաղարը հրամայեց
պահակին անմիջապես զնալ բանտ և Մուսային իր մոտ
րեւել:

Շատ չանցած, Մուսան յեկավ Բալթաղարի մոտ
պահակի ուղեկցութեամբ: Մուսայի դեմքի վրա պարզ
յերևում էին ծեծի հետքերը:

— Ո՞վ ե քեզ ծեծել, — զայրացած գոչեց Բալթա-
ղարը:

Մուսան ձիւ գործ դրեց պատասխանելու, սակայն
ուշաթափ դետին ընկավ:

Բալթաղարն սպասավորների ոգնութեամբ Մուսա-
յին տեղափոխեց իր սենյակը և պառկեցրեց անկողնում:
Դանդաղ շնչում եր Մուսան սաստիկ ցավերից, իսկ Բալ-
թաղարը նայում եր նրան ու հիշում, թե ինչպես կռիվ-
եւորի ժամանակ իր վաշտը դրոհի յեր զուրս գալիս և ինչ-
պես Մուսան անմիջապես սողում եր առաջ ու պառկում
Բալթաղարի դիմացը, վորպեսզի գնդակներն իրեն կպչեն
և վոչ Բալթաղարին:

— Դու ինձ համար կենդանի վահան ես յեղել, իմ
անմահն Մուսա, — ասաց Բալթաղարը և հուզված կռա-
ցավ մահճակալի վրա ու համբուրեց Մուսայի պաղ ճա-
կատը:

Մուսան տանջվում եր և գառանցում, դա ավելի յեր
ջղայնացնում Բալթաղարին:

— Պետք ե տեսնեմ ցեղապետին և բացատրություն
պահանջեմ, ի՞նչպես ե համարձակվում այդ հրեշն այս-
պես վարվելու Մուսայի հետ, — վրոշեց Բալթաղարը և
զուրս յեկավ:

Ուշ դիշեր եր: Սահարայի յերկնակամարի վրա
աստղերը վառվում էյին մի արտակարգ փայլով:

Նոր եր Բալթազարը մեծ հրապարակն անցել, յերբ
իր ականջին հասավ մի սոսկալի աղմուկ: Նա անմիջա-
պես իր քայլերն ուղղեց դեպի աղմուկի վայրը, ուր նա
տեսավ ցեղապետ Բեն Ալիին, շրջապատված վոստիկան-
ներով, վորոնք փայտի հարվածների տակ ջախջախում
էյին մի արար յերիտասարդի:

—Կանգ առեք,—գոչեց Բալթազարը:

Վոստիկանները սարսափահար յետ կանգնեցին:
Մեջտեղ կանգնած եր ցեղապետը, կարմիր ծիրանին
դցած:

—Ինչո՞ւ յեք ծեծում սրան,—հարցրեց Բալթազարը
վոստիկանապետին: Այդ ժամանակ ցեղապետը յերկու
քայլ արեց դեպի կապիտանը և ասաց.

—Յես ինքս եմ հրամայել:

Բալթազարը կատաղեց. մի բուպե մտածեց խել վոս-
տիկանի ձեռքի դավադանը և ջախջախել ցեղապետի գլու-
խը, բայց այդ իսկ բուպեյին կարծես Բալթազարի ձեռ-
քերը թուլացան և նրա աչքերի առաջ յերեսաց Ալալիան
իր գեղեցիկ հասակով: Բալթազարը կախեց գլուխը: Ա-
վազի մեջ թավալվում եր մի կիսամեռ յերիտասարդ:
Նրա մարմնի զանազան մասերից հոսում եր բաց-կարմիր
արյունը. նա շարժվելու վոչ մի ուժ չուներ, յերեսի վրա
ընկած եր ավազի մեջ, ինչպես մի մսակույտ:

—Անմիջապես հիվանդանոց փոխադրեք այս յերի-
տասարդին,—ասաց Բալթազարը, զայրույթից շրթունք-
ները կրծելով:

Գլխիկոր ու հուզված տուն վերադարձավ Բալթա-
զարը, կամաց մոտեցավ Մուսայի մահճակալին: Քնած
եր Մուսան և չնչում եր դանդաղ:

Կանգնեց Բալթազարը Մուսայի գլխավերեք և սկսեց
յերկար ու յերկար նայել այդ ազնիվ մարդու տանջված
դեմքին և հիշեց վոդոցի ավազի մեջ թավալող և արյու-
նաքամ աղար յերիտասարդին վոստիկանների վոտքերի

տակ ընկած, իսկ դիմացը կանգնած ցեղապետը, կար-
ձիւր ծիրանին ուսերին:

Բալթագարը, դայրացած անցավ իր առանձնասե-
նյակը, վառեց մի ծխախոտ, մոտեցնւմ լուսամուտին և
սկսեց դիտել ցեղապետ Բեն Ալիի ամբողջը, վոր գտնւում
էր մզկիթի կողքին:

Բալթագարին թվաց, վոր այդանդ ապրողն Ալալիան
և և վոչ թե այն հրեշը: Յեւ մի րոպե այդ բռնակալի
վորջը դառավ այնքան քաղցր, այնքան սիրելի Բալթա-
գարի համար, վոր նա մնաց հենւած լուսամուտի բաց
փեղկին, դիտելով ցեղապետի ամբողջը:

Վորքան ժամանակ էր, վոր Բալթագարն իր հայացքը
հառած դիտում էր մզկիթի կողքին ընկած մեծ դղյակը,
չէր հիշում, միայն նա սթափւեց, յերբ իր սենյակի դու-
ռը բացվեց և ներս մտավ սպասավորը: Բալթագարը հե-
ռացավ լուսամուտից և մոտեցավ սպասավորին:

— Ի՞նչ ես ուզում:

— Յես յեկել եմ իմ կապիտանին ասելու, վոր...

Սպասավորը կանգ առավ:

— Դե շարունակիր:

— Կապիտան, դուք գիտեք ինչո՞ւ յե հիվանդ Մու-
սան կամ ինչո՞ւ յեն նրան ծեծել:

— Յես վոչինչ չգիտեմ, դե աստ տեսնեմ:

— Կապիտան, տասը տարի սրանից առաջ Մուսային
տնորան զինվորական ծառայության, այդ ժամանակ Մու-
սան ունեւ էին և յերկու փոքր աղջիկ: Մուսայի բացա-
կայության ժամանակ ցեղապետ Բեն Ալին հրապուրւում
է Մուսայի գեղեցիկ աղջիկներով և բռնի իրեն հարձ և
դարձնում նրանց, իսկ Մուսայի կնոջը տալիս է մարա-
բուլին: Յեղապետը Մուսայի աղջիկների յերիտասար-
դությունը վայելելուց հետո, ստիպում է, վոր նրանք
հասարակաց տուն գնան: Մուսան վերադառնալով տասը
տարի բացակայությունից հետո, վոչ կնոջն է գտնում
և վոչ ել զաւակներին: Այդ անտանելի վշտից Մուսան
կարծես խելքը կորցրեց: Իսկ անցյալ շարաթ թունխից

ղինվորական ծառայությունից վերադարձավ Մուսայի փոքր աղջկա նշանածը: Յեւ յերբ նա խմացավ ցեղապետի զազրելի արարքը, հարձակվեց ցեղապետի վրա, վոր խեղդէի: Ցեղապետը հրամայեց փայտերի տակ ջախջախել նրա վոսկրները, ինչ վոր դուք տեսաք ինքներդ և այն յերիտասարդին ուղարկեցիք հիվանդանոց:

— Լավ, ինձ մենակ թող, — ասաց զայրացած Բալթազարը: Սպասավորը դնաց: Սենյակի մեջտեղ կանգնած մնաց Բալթազարը, շուրջը զիտելով: Կամայ մտնեցավ այն սենյակի դռան, ուր ծանր շնչառությամբ պառկած էր Մուսան, վոր տասը տարի շարունակ կապիտալիստական իրավակարգի համար զոհել էր իր կյանքը, զոհել և կնոջն ու զավակներին, և հիմա մահվան անկողնում իր հոգեվարքն էր ապրում: Ահա այն վարձատրությունը, վոր նա ստացավ իր տերերից:

Կատաղեց հանկարծ Բալթազարը:

— Բեն Ալի, յես քո դանդը կջախջախեմ և քո չրեչային ուղեղը շների կերակուր կդարձնեմ, — բացականչեց նա:

Բայց ամեն անգամ, յերբ Բալթազարն ուղում էր վճռական քայլ անել ցեղապետ Բեն Ալիի հանդեպ, նրա տէքերի առաջ ցցվում էր Սահարայի իշխանուհին իր սև, գեղեցիկ, բայց մեղամաղձոտ աչքերով: «Դրանք աչքեր չեն, — մտածում էր Բալթազարը, — այլ սեպածև ժայռերով շրջապատված մի խորը անդունդ, վոր նայողին քաշում, տանում և դեպի անդունդի յեղրը և այնտեղից գլխիվայր գլորում և ցած, սրածայր ժայռերի գիրկը: Այստեղ տնքալով պառկած և իմ թանգադին Մուսան, իսկ այնտեղ, մզկիթի կողքին ապրում և Ալալիան հանգիստ և անվրդով»:

Հանկարծ Մուսան ծանր հառաչեց: Բալթազարն սթախվեց և վազեց Մուսայի սենյակը: Մուսան խեղդվում էր: Բալթազարն սպասավորներին ուղնությամբ կարողացավ հանգստացնել Մուսայի շնչառությունը:

Մուսան կրկին թմրեց և համարյա անզգա, փակեց աչքերը:

Բալթազարը համր քայլերով թողեց Մուսայի ննջարանը և վերադարձավ կրկին իր առանձնասենյակը: Վառեց ծխախոտը և մոտեցավ լուսամուտին: Կրկին նրա հայացքը գրավեց մզկիթի մոտ կառուցված ամրոցը: Մակայն անմիջապես հեռացավ լուսամուտից:

—Ի՞նչ ե պատահել ինձ հետ,—ասաց դաշրացած Բալթազարն ինքն իրեն, հոգնած աչքերը շփելով: Մի՞թե յես մի տրար աղջկա համար պետք ե զոհեմ իմ սկըզբունքները և նույնիսկ Մուսային, վորին իմ ամբողջ կյանքն եմ պարտական: Վոչ, վոչ,—ասաց նա վճռական կերպով:

Բայց դա Բալթազարի պաղ տրամաբանությունն եր, իսկ նրա սիրտը բոլորովին այլ կերպ եր ստիպում մտածել: Ահա դարձյալ Ալալիան մեղմ ժպիտով և փոքրիկ ու սպիտակ ատամներով, կարծես հարվում ե Սահաբայի տրեխ տակ:

Կրկին լսեց Մուսայի խեղդվող ձայնը, կրկին Բալթազարը վազեց Մուսայի սենյակը: Քնքուլթյամբ գլրկեց Մուսայի հոգնած գլուխը, բարձրացրեց, վոր նա կարողանա ազատ շնչել: Կաթիլներ խմեցրեց, և յերբ Մուսայի շնչառությունը վերականգնվել եր, կամաց նրա գլուխը դրեց բարձի վրա, արագ քայլերով մտավ իր ննջարանը, առավ ատրճանակը և դուրս վազեց:

—Յես ցեղապետին ցույց կտամ,—մտածեց Բալթազարը, կարմիր վարդերի ծառուղին կտրելով:

Նոր եր պարտեզից դուրս յեկել Բալթազարը և ընդունել մզկիթի հրապարակի ուղղությունը, յերբ պատահեց գիշերապահներին:

—Վորտե՞ղ ե ցեղապետ Բեն Ալին:

—Սրճարանում, կապիտան,—պատասխանեց պահակապետը, զինվորական բարև տալով: Բալթազարն իր քայլերն ուղղեց դեպի սրճարանը: Ուժեղ բաղխեց դուռը: Քիչ վերջը դուրս յեկավ սրճարանապետը և տեսնելով Բալթազարին, շիոթվեց:

— Այս կողմից համեցեք, անք,—ասաց սրճարանա-
պետը Բալթազարին առաջնորդելով ուրիշ դռնից:

Բալթազարը մտավ մի սենյակ, վորտեղից նա տես-
նում էր սրճարանի ամբողջ անցուղարձը, բայց իրեն վոչ
վոր չէր տեսնում:

Այնտեղ էլին ցեղապետ Բեն Ալին և Արդել Մեջիտը՝
անտպատի «գիտնականը»: Արդել Մեջիտը պտուկած էր,
խակ յերկու յերիտասարդ պարուհիներ հանդիսա չփում
էլին «սուրբի» վոտքերը... Բոլորն էլ հարբած էլին և
հագիվ հազ կարողանում էլին ծծել հաշիշի բաց կա-
պույտ ծուխը: Քիչ հեռու կար մի ուրիշ խումբ, վո-
րոնց հետ էլին էլ Ջեմալը և Արդել Քարիմը: Նրանք
դրազված էլին թղթախաղով: Ցեղապետը հարբած, յե-
րեսի վրա փռված էր գորգերի վրա: Բալթազարը զինա-
թափ յեղավ և անմիջապես դուրս յեկավ սրճարանից ու
անցավ մեծ խճուղու վրա, մի քիչ թարմ ող ծծելու բար-
դինքրի ծառուղում:

Շատ ուշ էր. յերկնակամարում պլպլացող աստղերը
հեաղհետե անհետանում ու անտեսանելի էլին դառնում.
յույսը բացվում էր: Մինարեյի գաղաթի կիսալուսինն
արշալույսի կարմիր շողերի տակ պսպղում էր: Բարձր
աների ճակատները լուսավորվում էլին առավոտյան յե-
րիտասարդ արևի յույսով: Լավեց և մարարույի ճայնը
բարձր մինարեյի վրայից: Բալթազարը հեաղհետե հե-
ռանում էր քաղաքի կենտրոնից, աննպատակ առաջ քա-
լելով: Յեվ յերբ դուռը բարձրացրեց, արդեն ցեղա-
պետ Բեն Ալիի դռան առաջ էր:

Բալթազարն ակնթարթապես մոռացավ ցեղապետի
դադանային աչքերը, մոռացավ և նույնիսկ Մուսային,
վոր տանջվում էր մահվան անկողնում:

«Այդ դիմացի տանը Քիչմիրի շալի և Դամասկոսի
փարբադուն մետաքսե անկողնում պտուկած է Ալալիան
հերարձակ»,—մտածեց Բալթազարը և արագացրեց իր
քայլերը: Նա հանկարծ զգաց մի տարորինակ հոգնածու-
թյուն. այլևս ման գալու վոչ մի ուժ չունեիր: Նրան

թվաց, վոր գլուխը պտտւում է, իսկ աչքերի կոպերից կախում է մի հսկա ծանրութիւն և աչքերը խփւում են հակառակ իր ցանկութեան:

Բալթազարը մտաւ բարդիներէ ծառուղին, նստեց մի ծառի տակ ու փակեց աչքերը:

Յերբ նա բացեց աչքերը, զարմացած նայեց շուրջը և տեսաւ, վոր իր յերկու սպասավորները նստել են քիչ հեռւում: Բալթազարը մի րոպէ չփոթւեց: «Վորտե՞ղ եմ յետ»,—հարցրեց ինքն իրեն, զարմացած շուրջը նայելով: Ծառաները մոտեցան:

— Ի՞նչ եք անում այստեղ,—հարցրեց Բալթազարը:

— Դուք քնած ելիք և մեզ կանչեցին ձեզ հսկելու:

— Ո՞վ կանչեց,—հարցրեց Բալթազարը զարմացած:

— Մեզ լուր տվեցին ցեղապետ Բեն Ալիի տնից:

Բալթազարը յետ ուղարկեց ծառաներին և ինքը վառելով ծխախոտը, սկսեց ազահութեամբ ծխել թանձր ծուխը:

Բալթազարը կրկին նստեց մեծ քարի վրա, սաղարթախիտ բարդի ծառի տակ, յերբ հանկարծ նկատեց Ալալիային: Նա գալիս էր իր նաժիշտների հետ:

Ալալիան ուրախ ժպտող յերեսին դիմավորեց Բալթազարին: Բալթազարը ժպտաց և վոտքի կանգնեց: Ալալիան մոտեցաւ կապիտանին:

— Դուք հոգնած եք, պետք է հանգստանաք,—ասաց Ալալիան պսպղուն աչքերը նրա վրա դարձնելով:

— Ո՞վ ասաց, վոր հոգնել եմ, իշխանուհի,—ասաց Բալթազարը ժպտալով:

— Յես ինքս տեսա: Անզգուշ բաներ եք անում: Դուք այստեղ ելիք արշալույսը դեռ չբացված, և յետ լուր ուղարկեցի ձեր ծառաներին, վոր ձեզ մենակ չթողնեն: Վտանդավոր է, պետք է զգուշ լինել:

— Իսկ դուք վորտե՞ղ ելիք, իշխանուհի, վոր ինչ տեսաք:

— Իմ սենյակում:

— Յեւ այսպես շո՞ւտ եք արթնանում:

— Համարյա՛ գրեթէ չեմ քնում :

— Պատճառ՞որ :

— Զգիտեմ, —ասաց իշխանուհին իր սե սաթի աշ-
քերը հառելով Բալթազարի վրա :

Այդ բույնյին նրա աչքերը կարծես ուղղում էյին ա-
սել՝ դու անգուցի՛ ես :

Իշխանուհին բեկեռել էր իր կանգնած տեղում :
Բալթազարին թվում էր, վոր նա չեր ուղղում այդտեղից
հեռանալ :

— Ալալիա... — կոչեց խնդրված ձայնով Բալթազարը :
Ալալիայի թուխ դեմքը շառագունվեց, աչքերն սկսեցին
ափելի պսպղալ և կուրծքն արագ քաբախել : Նա իր խո-
սող դեմքը հառել էր Բալթազարին և լուռ դիտում էր
նրան : Հանկարծ նա ցնցվեց և ձեռքը տանելով դեպի յե-
րեսը, փակեց աչքերն ու դանդաղ քայլերով հեռացավ :

Բալթազարն ակնապիշ նայում էր ու չնչասպառ դի-
տում էր Ալալիային, վոր հետզհետե անհայտանում էր
ծառերի մեջ. իր նաժիշտներով : Յեւ յերբ Ալալիան այլ
յեւս չէր յերևում, Բալթազարն իր քայլերն ուղղեց դեպի
տուն : Նա ճանապարհին հանդիպեց Ալալիայի նաժիշտ-
ների յերկրորդ խմբին, վոր յերաժշտական գործիքնե-
րով դնում էյին դետափը, զվարճացնելու Սահարայի
իշխանուհուն :

Բալթազարը նոր էր մտել իր ննջարանը համազգեստ
փոխելու, հանկարծ լսեց մի աննկարագրելի վայնասուն :

— Ի՞նչ աղմուկ է, — հարցրեց նա սպասավորից :

— Տե՛ր իմ, Բեն Կուսկուսի ամբողջ աշիրաթը սրի
յեն անցկացրել :

— Ո՞վ :

— Բեն Ալիի ցեղը, — պատասխանեց սպասավորը
համարյա արտասվելով :

Բալթազարը շտապեց դեպի ամբոցը :

Բերդի պարիսպների տակ շարված էյին հարյուրա-
վոր դիակներ և միրավորներ, իսկ բերդի մեծ դարպասի

դռան առաջ խոնաված եյին հարյուրավոր արաբներ, զայրացած, կատաղած և կարմրած աչքերով:

— Արդարութեամբ... — աղաղակում էր վշտահար ամբոխը:

Բալթագարը կանգնած քիչ հեռու, դիտում էր այդ պատկերը: Ահա դիակներ շարքը, իսկ նրա դիմաց՝ վիրավորների շարքը... Լացող, մղկտացող և մահերը փետող մայրեր, վշտահար հայրեր և ցավից ու վշտից կռացած ծերունիներ, գլխակոր ու օխուր վորբացած մանուկներ: Յեւ այդ բոլորի դիմաց ցցված էր բերդը, ճակատին մեծ մեծ տառերով գրած՝ «Ազատություն, հաշտարություն, յեղբայրություն», իսկ նրա բարձր աշտարակների վրա սոսավյունով ծածանվում էր Փրանսիական բուրժուազիայի դրոշակը, իր գույներով: Յեւ բերդի դիմաց խմբված սգավոր ամբոխն այդ գույներից, այդ բառերից արդարություն էր սպասում...

Բալթագարը մտավ բերդի խորհրդարանը: Սպայակույար ձեռքերը կրծքին դարսած, կանգնած էր պատին հենված: Տիրում էր մեռելային լուսթյուն: Վոչ վոք չէր համարձակվում խոսել: Սպաները կարծես ամաչում էին դուխները բարձրացնելու: Նրանք այնքան մտադրաղ էին, մոր նույնիսկ չէին նկատել Բալթագարի զայրացած մուտքը: Բալթագարը մոտեցավ հրամանատարին, կանգնեց նրա դիմաց: Հրամանատարն իր տխուր աչքերը հռնեց Բալթագարին, կարծես ողնություն էր հայցում:

— Փարիզի հրամանն և, չեմ կարող ոգնել, — ասաց հրամանատարը և մտավ իր առանձնասենյակը:

Բալթագարը մտավ դրադարանի դահլիճը: այդ այն սենյակն էր, վորտեղ սպաները սովորում էին, թե ինչպես կոտորել տալ մասսան: Պատի վրա ամրացած էր մեծ մարմարե տախտակ, ճակատին գրած՝ «մարդկային որենքները» — Փրանսիական բուրժուական հեղափոխության «հաղթանակը»:

Բալթագարն ակամայից հիշեց Մորիսին, նրա սլայ-

քարը՝ խորտակելու բուրժուազիայի այդ «հաղթանակը»:

Յերեկոյն եր: Սահարայի պարզ և բաց-կապույտ յերկնակամարում աստղերն էյին պլպլում: Տոթր ծանրորեն ճնշում եր. վոչ մի տերեւ չեր շարժվում: Բալթադարը հազիվ հազ շնչելով, լրագիր եր կարգում, յերբ սպասաւորը ներս գալով նրան տվեց մի փոքրիկ վարդագույն ծրար:

Ուսուցչուհին եր գրում և ինդրում եր կապիտան Բալթադարին իրենց մոտ գնալ:

Բալթադարն շտապեց նրանց մոտ: Ալալիան այնակ չէր. Բալթադարը տրտմեց, մի րոպե նույնիսկ մտածեց, տոթր պատճառ բռնելով, վերադառնալ, յերբ հանկարծ ներս մտավ Ալալիան, մի քանի նաժիշտների հետ: Բալթադարը զվարթացավ: Ալալիան ժպտաց. . . Բալթադարը և Ալալիան լուռ կանգնած էյին միմյանց դեմ:

— Նստեցեք իշխանուհի, — ասաց Բալթադարը, — թուր մոտեցնելով: Ալալիան նստեց և դեմքն առավ ձեռքերի մեջ: Նա լուռ եր: Լուռ եր նաև Բալթադարը, հայացքը դաժած Սահարայի գեղեցկուհուն:

— Կապիտան, հեռացիր, — ասաց համարյա լալով Ալալիան: Բալթադարը ցնցվեց, մի քայլ արեց դեպի պատուհանը, վերջրեց գլխարկը և առաց.

— Լսում եմ, Ալալիա, — և ուղում եր դուրս գալ, վոր հանկարծ Ալալիան բռնեց նրան: Բալթադարը կանգ առավ:

— Սահարայից. . . — ասաց Ալալիան հեկեկալով:

— Սահարայից. . . — կրկնեց Բալթադարը, ուժասպաս պատին հենվելով:

Թեյի պատրաստությունը վերջացնելով, ներս յեկավ ուսուցչուհին, զարմացած դիտելով մերթ մեկին, մերթ մյուսին:

— Ալալիա, ուրախությանդ նախորդակին տխրում ես, — ասաց ժպտալով ուսուցչուհին: Ալալիան ամբողջ մարմնով դողալ սկսեց, վորին հաջորդեց ջղային լացը:

Բալթազարը լուռ հենված պատին, գլխարկը ձեռքին, մի բոպե մտածեց հեռանալ, բայց ուսուցչուհին խնդրեց նստել:

— Դե լավ, Ալալիա, մի տխրիր ամուսնությունն աշնքան ել մեծ դժբախտությունն է, — ասաց ուսուցչուհին նախկին Բալթազարին:

— Ո՞վ և ամուսնանում, — հարցրեց Բալթազարը:

— Ալալիան:

— Ո՞ւմ հետ:

— Ել Ջեմալի:

Բալթազարի աչքերը սևացան, նրան թվաց, վոր ամբողջ Սահարան շարժվում եր իր վոտքերի տակ:

Ալալիան լալիս եր կամացուկ, սրտամորմոք... Բալթազարը կանգնեց, խորը հայացք նետեց արտասվող Ալալիայի վրա:

— Ալալիա... — արտասանեց նա աղերսական և տրտղ դուրս գնաց...

Դուրսը նորալուսինն ինչպես մի աշխույժ մանուկ, մպտում եր աջ ու ձախ և կատակներ անում պղպղատղ աստղերի հետ:

Յերբեք Սահարան իր պարզ ու ջինջ յերկնակամարով աշնքան ատելի էր յեղել Բալթազարին, վորքան այդ բոպեյին:

Մտամուր քայլերով Բալթազարը ծուռ ու մուռ փողոցներով տուն հասավ և հենց այդպես նետվեց մահճակալի վրա:

Հետևյալ առավոտ կապիտան Բալթազարը նոր եր մտել իր կաբինետը և որվա տեղեկատվություններն եր կարդում, յերբ հավուշը ներս գալով, հայտնեց, վոր Ել Ջեմալը խնդրում ե իրեն ընդունել: Բալթազարը դունատվեց:

— Թող ներս գա:

Ել Ջեմալը փաթաթված իր մետաքսե բուռնուսի մեջ ներս մտավ և մի ծրար դնելով սեղանի վրա, ասաց:

— Յես յեկել եմ խնդրելու, վոր հանգուցյալ հորս պաշտոնն ինձ տաք:

— Թողեք ձեր դիմումը սպայակույտը կճննի, — առաջ Բալթազարը, առանց գլուխը բարձրացնելու:

— Լավ, — առաջ էլ Ջեմալը, սեղանի վրա թողնելով իր դիմումը և իր չքախմբով հեռացավ քերդից: Ել Ջեմալի հեռանալուց հետո Բալթազարը փակեց դուռը և ընկավ բազկաթոռի մեջ: Նա զգուհ եր, վոր իր մեջ զարդանում և մի զարանային առելություն դեպի էլ Ջեմալը: Նրան թվում եր, վոր ինքն առանց տատանվելու կարող և դանակը խրել նրա յերիտասարդ կուրծքը, վոր նա պատրաստ և իր ճանկերով խեղդելու էլ Ջեմալին:

Բալթազարի մեջ արթնացել եր սարսափելի խանդը և իր գիշատիչ ճանկերն անողոքաբար խրել իր սիրտը սրտի մեջ:

Հետզհետե Բալթազարի բունը զայրույթը դեպի էլ Ջեմալը մեծանում եր ու մեծանում:

— Բայց ինչո՞ւ, — բացականչեց Բալթազարը, դեմքը ծածկելով, կարծես ամաչում եր խոստովանելու, վոր ինքը պարտված և չարաչար կերպով:

Ել Ջեմալը մահմեդական և, հայտնի իշխան և չքնաղ յերիտասարդ: Ալալիան նույնպես մահմեդական և, հայտնի իշխանուհի և յեղակի դեղեցկուհի: Մի բոպե Բալթազարի հոգնած աչքերի անաջ պատկերացավ, ինչպես յերջանիկ զույգը խանդավառությամբ պրկախառնրված, համբուրվում և: Բալթազարն ամուր սեղմեց աչքերը, չտեսնելու իրեն համար այդ սոսկալի տեսարանը:

— Ալալիա... — աղերսեց Բալթազարը, գլուխը դնելով սեղանի վրա:

Հրամանատարը շտապ մեկնեց իրենց տերրիտորիայի հյուսիսային մասը. դրությունն այնտեղ չափազանց լուրջ եր. ամենից բաղմամարդ աշիրաթներից մեկն ապստամբել և սպանել ցեղապետին: Նրանք հռուռուկ պատգամավորություն եյին ուղարկել բորջը, առաջադրելով նոր ցեղապետի թեկնածություն իրենցից:

Սպայակույտը սարսափեց. դա առաջին անգամն եր,

վոր աշխրաթը պահանջում էր նշանակել ցեղապետ իրենց միջից:

Յեթև բոլոր աշխրաթներն այդպիսի պահանջ դնեն, դա նշանակում է համատարած ապստամբություն: Փրանսիական բուժուղիան միայն ցեղապետներին միմյանցից անջատելով և թշնամացնելով է, վոր հաջողեցնում է վարել իր քաղաքականությունը: Այդ տակտիկայի պատճառով էր, վոր բերբերները և մավրերը չեյին կարողանում իրար հասկանալ և ընդհանուր լեզու գտնել:

Հրամանատարի տեղակալ նշանակվել էր Բալթապարը: Դեռ նոր էր մեկնել հրամանատարը, յերբ բերդի հրապարակը նորից լցվեց հարյուրավոր սպանվածներով և վերավորներով:

Բալթադարն առանձնացած էր վիլլայում խոր, մտքերի մեջ թաղված. այդ ուրը նա նույնիսկ վորոշել էր դուրս չգալ: Նրա մոտ յեկալ ցեղապետ Բեն Ալին: Բալթադարը նրան հրամայեց բերդի հրապարակը մաքրել ցուցարարներից, թաղել տալ սպանվածներին և հիվանդանոց փոխադրել վերավորներին: Ցեղապետը զնաց, խի Բալթադարը հրամայեց սպասավորին անմիջապես փակել բոլոր լուսամուտները, վոր չլսի հրապարակից հնչող ազիոզում ձիչերը:

Իժդոհությունը Փրանսիական տիրապետության դեմ ընդհանուր էր: Կեղեքված ամբոխը վրեժ էր պահանջում: Դրությունը հետզհետե դառնում էր ավելի քան սպառնական:

Բալթադարը հրամայեց սպաներին հերթապահություն նշանակել և լինել իրենց պոստերում:

Իժդոհությունը պարզ յերևում էր և ուղիղիսի ազդարնակության մեջ:

Վտտոիկանական կազմը կրկնապատկվեց. նույնպես և լրտեսների ցանցը: Քաղաքի շուրջն ընկած վրանաբնակ աշխրաթները հրաման ստացան տեղափոխվել քաղաք, վորպեսզի ավելի ուժեղ հսկողության տակ գտնվեն: Բանտերը լցված էյին «կասկածեւիներով», թունավորում

եյին տասնյակներով, բայց գեղեցությունը լույսին ածում էր և աճում...

Անապատից ստացած լուրերը սարսափելի էին: Ապստամբ բանակը հաղթական առաջ էր շարժվում և ամենուրեք հարյուրներով ապստամբներ միանում էին նրանց: Ստույգ տեղեկություններից հայտնի չէր, վոր ապստամբությունը ղեկավարում էին յերկու ֆրանսիացի սպաներ: Կենտրոնից շարունակ ստացվում էին ջղալին և անհանգիստ հեռագրեր, պահանջելով «ամեն ինչ խեղդել արյան մեջ»:

Սպաներն հետզհետե խույս էին տալիս քաղաք դնալուց: Քաղաքի վրա իջել էր մի արճիճային թախիժ, վոր ճնշում էր բոլորին: Քաղաքը կորցրել էր իր բնական տեսքը: Խանութները համարյա փակ էին. արաբական յերաժշտության ձայները հաղվադյուտ էին դարձել. միայն սրճարաններն էին լիքը ամեն գիշեր:

Յերբ ուխտագիր թաղվում էր խորը քնի մեջ, Բալթապարն իր զինվորներով դուրս էր գալիս մեծ փողոցն ու բարձրանում ուխտագիր շրջապատող բլուրները: Նստած բլուրի վրա, նա հայացքը հասնում էր տարածության մեջ, ուր յերևում էր գեղեցիկ միջնաբերդ և նրա մոտ՝ ցեղապետի ամրոցը, ուր ապրում էր Ալալիան:

— «Ալալիա», — մրմնջում էր Բալթապարը և թաղվում ծանր մտքերի մեջ:

Բալթապարն զգում էր, վոր իր տանջանքներն ավելի և ավելի կրկնապատկվում են, սիրտն ավելի արագ է բարախում:

Բալթապարի ուղեղն աշտմ կրծում էր մի միտք, այն է՝ թողնել պաշտոնը և հեռանալ Սահարայի ալքող յերկրից: Այդպիսի վորոշման պատճառը վորչափի Ալալիան էր, նույնչափ և առավելապես այն, վոր նա չէր կարողանում հաշտվել այն գաղութային քաղաքականության հետ, վորը վորդեգրել էր ֆրանսիական բուրժուազիան՝ կոտորած, արյուն, գալաճանություն, խաբերայություն, անմեղ մարդկանց թունավորում, կեղեքում, շա-

հաղործում և այլն, վորոնք ծանր շղթայի նման կարծես կախված լինեյին Բալթազարի վզից և սեղմում եյին ու սեղմում...

Բալթազարն անհամբեր ծաղատում եր Մորիսի կամ Եղմոնի սուրհանդակին, բայց վոչ մեկից, վոչ մյուսից լուր չկար։ Ի՞նչ են անում նրանք, վորտե՞ղ են, ինչո՞ւ իրեն վոչինչ չեն հայտնում։ Այս մտքերով տարված, նրա համար Մորիսը և Եղմոնն ավելի և ավելի եյին մեծանում, իսկ ինքն ավելի և ավելի փոքրանում, դառնում եր աննշան մի վոչնչություն։

Մեկ ուր, առավոտյան, Բալթազարը մեծ ամբոցի դարպասի առաջ հանդիպեց մի աչքը սև լաթով կապած մի արարի։ Բալթազարը կանգ առավ և նայեց նրան։ Մի աչքանի արարը շփոթվեց։

— Բեն Արաս,—ասաց Բալթազարն ուղիղ յերեսին նայելով։

Բեն Արասը զարմացած նայեց Բալթազարին և չնչասպառ գոչեց.

— Կապիտան Բալթազար...

Բեն Արասն ընկալվ ավազի վրա ու գրկեց Բալթազարի վտաքերը։ Բալթազարը բռնեց և բարձրացրեց նրան։ Բեն Արասը կապիտան Բալթազարի վաշտում հետախույզ խմբի պետն եր, նա իր աչքը կորցրել եր Երզասի ճակատում և նրան առաջին խնամք տանողը յեղել եր Բալթազարը, իր մոտ յեղած վիրակապը փաթաթելով նրա դուրս թափված աչքին։ Բեն Արասը յեկել եր ավազիս թաղելու հորը և յեղբորը, վոր իրենց աչիրաթի կոտորածի ժամանակ սպանվել եյին։

Յերեկոյան շատ ուշ, Բեն Արասը, նստած Բալթազարի սենյակում, խոսում եյին յերկար։ Արասի հավատարմությունը Բալթազարին հայտնի յեր։ Բալթազարն ուրախ եր, վոր գտավ Բեն Արասին։ Բալթազարը Ֆենտիկ եր Սահարայում, մենտիկ և խորտակված սրտով։ Մուստայից բացի նա վոչ մի հաջատարիմ մարդ չուներ լայ-

նածախալ ավազի անապատում, իսկ Մուսան զեռ շարու—
նակում եր տնքալ իր անկողնում:

— Բեն Աբաս, յես մենակ եմ և տխուր, մնա ինձ
մոտ, — առաջարկեց Բալթազարը:

— Ուրախութեամբ, իմ կապիտան:

Բալթազարը Բեն Աբասին իր մոտ ունենալով, ար—
դեն իրեն վորոչ չափով հանգիստ եր գլուծ:

— Բեն Աբաս, դրությունը լավ է, — ասաց մի ուր
Բալթազարը:

— Վատ է, սիրելի, շատ վատ է, — Յեվ Բեն Աբասը
մանրամասն պատմեց Բալթազարին այն բոլորը, ինչ
վոր կատարվում եր անապատում:

— Ի՞նչ անենք, Բեն Աբաս:

— Հրամայիր իմ կապիտան, Բեն Աբասը մի աչք ու—
նի, նա յեւ դուրբան իր կապիտանին:

Բեն Աբասն արդեն թողել եր Բալթազարի բնակա—
րանը և ապրում եր ովաղիսի հեռու մի անկյունում մի
խումբ արարներով չըջապատված:

Բալթազարը կարծես արդեն մոռացել եր Ալալիա—
յին: Այժմ Բալթազարի չըթունքներն ավելի հաճախ և—
յին արտասանում Բեն Աբասի անունը, քան թե իրեն
համար այնքան սիրելի Ալալայի անունը:

Մի դեղեցիկ առավոտ, յերբ հյուսիսից փչում եր
մեղմ զեփյուռը, Բալթազարը մտածեց այցելել մոտիկ
աշիրաթը և տեղի վրա կարգադրել այն հարցերը, վոր
մեծ աղմուկ եյին առաջացրել յերկու հարևան աշիրաթ—
ների մեջ:

Բալթազարը դնում եր տխուր ու մտամոլոր իր փոք—
րիկ քարավանի առաջից: Քարավանը մտավ փոքրիկ
անտառը. ուղտերը յերկարելով իրենց անհամաչափ
վզերը, աջ ու ձախ ընկած ծառերի զազաթներից պոկում
եյին տերևները: Քարավանը կանգ առավ անտառի մի—
ջից վոլոր—մոլոր հոսող գետի ափին:

Գետի ջուրն այնքան սառն եր ու վճիտ, վոր նրա
հատակում յեղած մանրիկ ավազն անգամ յերևում եր:

Քրտաբնեւրը չողած գետի ափին, խմում եյին և սիրում, վաղիկայում ու շոյում սառը ջուրը:

Բալթազարը թողնելով ուղտերին և ուղտապաններին, վառքով անցավ դեպի գետի ակունքը: Հանկարծ Բալթազարը նկատեց, վոր հսկա մի ծառի տակ նստած է Ալալիան իր նաժիշտներով. նա գետը լողանալու յեղ յեկել և այժմ նաժիշտները սանրում եյին նրա խիտ, սև սաթե մազերը:

Ալալիան նստած եր խոտերի մեջ գցած մետաքսե դորդի վրա, մազերը թափած ուսերին, չորացնելու համար: Այդ բոլեյին նա աննման գեղեցիկ եր: Նա նման եր Ֆեայի, վոր ջրի ալիքների հետ մղած մենամարտից հետո հոգնած, այժմ ափ ե դուրս յեկել հանգստանալու իր բուսական թաղամփության մեջ: Բալթազարը դունտովեց և վերադարձավ աննկատելի. սակայն վոտքերը դավաճանում եյին: Նա ծառից ծառ անցնելով, կամենում եր խույս տալ Ալալիայի նաժիշտների սրատես աչքերից, բայց Ալալիան արդեն նկատել եր նրան:

Բալթազարն արդեն հեռանում եր, յերբ նաժիշտներէց մեկը հասավ և իշխանուհու կողմից խնդրեց իր մոտ:

Բալթազարը կանգնած եր մետաքսե դորդի վրա Ալալիայի առաջ: Նաժիշտները հեռացան: Սաղարթախիտ անտառում, պարզ ու ջինջ գետի ափին Ալալիան և Բալթազարը մնացին մենակ:

— Նստեցեք կապիտան:

Բալթազարի թուլացած մարմինն ընկավ դորդի վրա:

— Ալալիա... — բացականչեց Բալթազարը, հետուով:

Ալալիայի սիրտը բաբախում եր արագ-արագ. նա չնչառաւ եր լինում, նա դողում եր իր սև մետաքսե շրջազգեստի մեջ: Իսկ նրա աչքերը... այդ աչքերը վառվում եյին, ինչպես չոր խոտի դեղեր:

— Բալթազար, — հաղիվ լսելի չչնշաց Ալալիան, ձեռքն ամուր սեղմելով իր կրծքի վրա:

Բալթազարը բարձրացրեց իր սիրահել աչքերը և յերկու սիրող հայացքները դամվեցին միմյանց:

— Ալալիա... — չչնշաց Բալթազարը, և նրանք դուր-կախառնվեցին:

Հանկարծ Ալալիան ճշաց և մի կողմ հրեց Բալթա-զարին:

— Ոճը, ոճը, — զարհուրած ցույց եր տալիս սև ոճը Ալալիան, յերկչոտ յեղնիկի պես կծկված:

Ոճը սողում եր հանդիստ և անվրդով իր մաշկի սաթ-սափր տարածելով:

— Հեռացիր Սահարայից, իմ Բալթազար:

— Ալալիա, — չչնշաց Բալթազարը հուզված:

— Հեռացիր Սահարայից, մեր միջից ոճ ե անց-նում, Բալթազար: Այն ըոպեյին, յերբ մենք սիրո ուխտն եյինք անում, սև ոճը սողաց մեզ մոտ:

— Ալալիա, — բացականչեց Բալթազարը և արագ քայլերով հեռացավ ծառերի միջով:

Ալալիան սարսափած աչքերով նայում եր մերթ ոճի ջախջախված գանգին, մերթ դեպի այն ճանապարհը, վորով անցավ Բալթազարը: Ալալիային թվում եր, վոր այն ճանապարհը, վորով անցավ Բալթազարը, հեռու յե և յերկար, շատ յերկար...

Ալալիան բեկված սրտով թողեց գետափը: Վերջին անգամ նա իր դալիացած հայացքը հառեց դեպի այն նվիրական ծառը, վորի տակ նա գրկախառնվել եր Բալթազարի հետ... Հեռվից տափալած խոտերի մեջ յե-րևում եր սև ոճը, իր ջախջախված գանգով:

Բալթազարի քարավանը շարժվեց առաջ դանդաղ քայլերով, անտառը թնդացնելով ներդաշնակ ղողանջով:

Քարավանը գնում եր դանդաղ և քարվանին համ-րնթաց քայլում եր Բալթազարը, վերհիշելով իր հան-գիպումն Ալալիայի հետ:

Յերկար չեք անցել, յերբ հանկարծ լավեց հրացանի

սլաշթյուն և թիւերի տակից դուրս յեկամ յերէտաւարդ-
իշխան եւ Զեմալն իր շքաւամբով: Եւ Զեմալը բաղեննրով
վորսի յեր դուրս յեկել:

— Սե ոճը, — շէնջաց Բալթաղարը: Նրա մեջ կրկին
արթնացավ նիրհած դադանը և նա մի րոպե ձեռքը տա-
րով դեպի ատրճանակը, ջախջախելու սե ոճի դանդը,
բայց ձեռքերը թուլացան:

— Ինչո՞ւ... — մտածեց Բալթաղարը և կախ դեցեց
դուլիսը:

Բալթաղարի քարավանը շարժվեց առաջ դանդաղ
քայլերով, անտառը թնդացնելով դանդակների ներ-
դաշնակ ձայնով:

Յեկավ քարավանը, ծանրաբեռնված ռազմական մթերքներով: Յեկավ և փոսոր: Բալթազարը փակված էր առանձնասենյակում, կարդում էր ժյուլետայի նամակը: Նա գրում էր.

«...Աֆրիկան ռոմանների յերկիր է, բայց շատ հաճախ նաև անապատի մեղամաղձոտությունը փարատելու միջոց... Մորիսի մասին դեռ անշամ ուրախվում եմ: Նա այժմ գտնվում է Սահարայի խորքերում և զինվարում է ապստամբ բանակը: Նրան հետապնդող խմբերը վերադարձան: Մոստազանեմի և Սիդի Բելաբեսի կայազորները շարժվում են դեպի անապատ, Մորիսի հետ ընդհարվելու համար: Մոսկալի յե այս բոլորը: Մորիսը կորավ մեզ համար ընդմիշտ...»

«Աֆրիկան ռոմանների յերկիր է, բայց շատ հաճախ նաև անապատի մեղամաղձոտությունը փարատելու միջոց...», — կրկնեց Բալթազարը, նամակը սեղանի վրա դրելով:

«Վոչ, սիրելի ժյուլետա, վոչ, սերն ինձ հաղթեց Աֆրիկայի այրող արևի տակ»:

Ակամայից Բալթազարի աչքերը դարձան դեպի դիմացի սաղարթախիտ պարտեզը, վորտեղ ապրում էր Նլ Զեմայր:

Բեն Աբասը տասնհինգ ուր էր, ինչ թողել էր ովազիսը և գնացել անհայտ ուղղությամբ...

Մուսան կազդուրվում էր արևի ճառագայթների տակ: Որովը վերջացել էր և սկսվում էին կրոնական տոները: Յերաժշտախումբը նվաղելով պատում էր ովա-

զիսում և համատացյալներին մղկիթ հրավիրում: Հա-
զարավոր բուռնուսներ համաքվել եյին մղկիթի հրա-
պարակը և կարգով չողել իրար կողքի ու իրենց թուխ
և ձմաճե աչքերը հառել դեպի բարձր մինարեն: Մուսան
ևս հաղավ իր սպիտակ դանդուրան ու բուռնուսը և դնաց
մղկիթի բակը: Յերաժշտությունը դադարեց, բերդի
թնդանոթները վորոտացին, վողջունելու համատաց-
յալների կրոնական տոնը: Լեցին թնդանոթները, ողջ
լցնելով վառողի հոտով և բարձր մինարեյի վրայից
լավեց մարաբույի ձայնը:

Համատացյալները հիպնոսացած, գլուխները ծռեցին
տաք ավաղի վրա, նամազը մրմնջալով:

Հանկարծ ծնրաչոք ամբոխի միջից մեկը բարձրա-
ցավ և համատացյալներին կոխկրտելով, վաղեց դեպի
մղկիթը և սկսեց բարձրանալ մինարեյի վրա:

Հազարավոր ամբոխը մեռելային դրության մեջ չո-
ղած, ձեռքերն ուղիղ դրած ծնկներին, հայացքները հա-
ռել եյին մինարեյին: Աղանն ընդհատվեց: Բոլորի հա-
լացքը դարձավ դեպի մարաբուն: Մուսան մինարեյի
վրա բռնել եր իր կնոջը յուրացնող մարաբույի ոճիքից:

— Սուտ ե ջո Մահմեդը, սուտ ե և ջո աստվածը, —
բացականչում եր Մուսան, սեղմելով մարաբույի կո-
կորդն իր ամբողջ ուժով: Սարսափած ամբոխը, չողած
տաք ավաղի վրա, աներևակայելի սարսուռ զգաց, յերբ
Մուսան՝ դրկախառնված մարաբույի հետ՝ դետին դլոր-
վեցին բարձր մինարեյի գաղաթից:

Բալթաղարն անմիջապես դիմված պահակախմբով
դեպքի վայրը յեկավ: Տեսարանը սոսկալի յեր: Մուսան
և մարաբուն ջախջախված ընկած եյին մղկիթի քարերի
վրա: Մուսան ձեռքով դեռ ամուր բռնել եր մարաբույի
ոճիքից: Իսկ սարսափահար ամբոխը բացականչում եր՝
«Ալլահ Աքպար»...

Հետևյալ որն արարական դերեզմանատանը յերկու
փոս եյին փորում, մեկը Մուսայի, իսկ մյուսը՝ մարա-
բույի համար: Մարաբույի դիակը շրջապատված եր հա-

զարաւոր հաւատացյալներով, իսկ Մուսայի դիակի մոտ կանգնած եր միայն Բալթազարը, տխուր աչքերից սրբելով արցունքները:

Գերեզմանատնից տուն վերադառնալով, Բալթազարը մտաւ այն սենյակը, ուր ծանր ցավերի մեջ տառապել էր Մուսան: Բալթազարը հենվեց Մուսայի դատարկ մահճակալին:

«Ոհ... ինչպե՞ս մենակ եմ յես այս հեռավոր անապատի կարմիր ավազի մեջ թաղված», — շնչաց ինքն իրեն Բալթազարը, անցավ իր առանձնասենյակը, նստեց սեղանի առաջ և դրեց իր հրաժարականը, խնամքով ծալեց, տեղավորեց ծրարի մեջ և կնքեց:

Յերեկոյան լուսնի կաթնաման շողերի տակ քարավանը մեկնեց, տանելով իր հետ նաև Բալթազարի հրաժարականը:

Բալթազարն իր հրաժարականն ուղարկելուց հետո իրեն ավելի թեթև եր զգում. կարծես նա այլևս իրեն հանցավոր չեր զգում այն ահռելի տեսարանների համար, վորոնք այնքան առատ են բերդի շուրջը տարածված Սահարայի յերկրում:

Բալթազարն աշխատում եր վոչ մի բանի մասին չմտածել, բայց Ալալիայի աչքերը համառորեն ձգում էին իրեն:

Բալթազարը վոտքի ցատկեց, վճռական նետելով.
— Վերջ...

Ծխախոտ վառելով, Բալթազարը մոտեցավ լուսամուտին: Ահա իր դիմացը Նլ Զեմալի սաղարթախիտ պարտեզը, իսկ քիչ հեռու՝ մզկիթի կողքին Ալալիայի տունը: Նա հիշեց անտառը, դետը, հիշեց սև ոճը... «Հեռացիր Սահարայից», — մտաբերեց Բալթազարն Ալալիայի խոսքերը:

Այո, Ալալիա, յես կթողնեմ ծաղաղների այս աշխարհը, իմ վարդապետն հույսերի պարզ ու մաքուր աղբյուրը թունավորված է: Յես կհեռանամ, Ալալիա... յես կհեռանամ... Յես կհեռանամ, իսկ դուք յերջանիկ

ապրեցեք ձեզ համար: Սահարան կենդիվի քարիւնների և բեղունների արյունով, իսկ դուք շարունակեցեք ձեր յերջանիկ կյանքը, վոր ձեռք եք բերել ձեր ցեղակիցներին վաճառելու գնով:...

Վերադարձաւ Բեն Արամն իր անհայտ ուղղութեամբ կատարած ճանապարհորդությունից և Բալթազարի հետ յերկար խորհրդակցելուց հետո, մի քանի որից կրկին անհայտացաւ:

Անապատի դանադան մասերից շարունակ հուսահատական լուրեր ելին ստացվում: Փարիզը և Ալժիրը չափազանց անհանդիստ ելին: Անապատի ըմբոստ բանակը շարունակ առաջ եր անցնում անարդել: Ամենից հավատարիմ համարված աշիրաթներն անդամ միանում ելին առիստամբ բանակին:

Յերեկոյան քաղաքի աղգաբնակությունը խռնվել եր ովաղիսի կողքի մեծ հրապարակում և դիտում եր Ալժիրից յեկած ողանավը, վոր բերել եր կարևոր և դադունի հրահանգներ և լեյտենանտ Րիչին: Կենտրոնական կառավարութիւնը բարվոք եր համարել ուղարկել մի սպա ևս, ավելի ուժեղացնելու սպայակույտը:

Շատ մեծ ուրախութիւն պատճառեց Բալթազարին լեյտենանտ Րիչի գալը: Լեյտենանտ Րիչը Բալթազարի մանկական ընկերն եր, և բացի դրանից, համալսարհային պատերազմի ժամանակ նրանք յեղել ելին միևնույն բանակում:

Ուշ գիշեր եր, պարզ ու պայծառ գիշեր: Քաղաքը և ամբողջ թաղված ելին խորը քնի մեջ: Րիչը և Բալթազարը կանգնած բարձր աշտարակի վրա, դիտում ելին անապատի ամայութիւնը: Բալթազարը պատմում եր լեյտենանտին բոլոր այն սարսափելի կոտորածների մասին, վոր իրենք կազմակերպում են անապատում: Լեյտենանտ Րիչը լսում եր ուշադրութեամբ և հանդարտ ծիւղում եր ծխամորձը:

Հետզհետե ավելի վորոշ եր դառնում, վոր ովաղիսի աղգաբնակչութիւնը կորցնում ե իր գլխաթ տրամա-

գրությունը: Սրճարաններն անգամ գրեթե դատարկ է-
յին: Քաղաքը մի տեսակ լուության եր մատնված մարդիկ
չուկներով եյին խոսում իրար հետ, իսկ խանութները
գրեթե փակ էյին: Կարծես բոլորն ել սպասում էյին մի
չարագուշակ լուրի: Բալթազարը հրաման արձակեց
գաղարեցնել ճանապարհորդությունները գետի անա-
պատ: Լրտեսները վխտում էյին ամենուրեք. մասնավո-
րապես աչքի յեր ընկնում արաքների չափազանց կոպիտ
վերարեւմուռը գետի հրեաները:

Հրեա ճարբի տանը տեղի յե ունենում իր աղջկա տ-
մուանության ծիսակատարությունը:

Յեղապետ Բեն Ալին իր մարդկանցով հարձակվում
ե հրեա կրոնավորի տան վրա և փախցնում աղջկան:
Հրեաները ընդդիմանում են և սկսվում ե կոտորածը:
Բալթազարը և Րիչն անմիջապես վազում են հրեաների
թաղը, վորտեղ կատաղած ամբոխը, զինված վուրջից
մինչև գլուխ կոտորում եր հրեաներին անխնայ:

Պահակախումբը միանգամայն անզոր եր կարգը
վերականգնելու: Բալթազարը հրամայեց կայազորին
դուրս գալ: Յեվ շատ չանցած, կայազորը կարողացավ
կարգը վերականգնել:

Ամբողջ փողոցները ներկվել էյին արյունով: Լաց,
կոծ, հառաչանք խառնվել էյին միմյանց: Բալթազարը
վերադարձավ բորջը, Րիչին պատվիրելով իրեն մոտ բե-
րել ցեղապետ Բեն Ալին: Լեյտենանտ Րիչը, համարյա
ավաղի վրայով քաշ տալով, Բալթազարի մոտ բերեց ցե-
ղապետ Բեն Ալին:

Բալթազարը հագիւմ զսպելով իր կատաղությունը
դարձավ ցեղապետին.

— Ինչպե՞ս ես համարձակվում հասարակական
կարգը խանդարելու:

Յեղապետ Բեն Ալին զայրացած ուղղում ե բռնունու
և զարմացած նայում սպաներին:

— Ինչպե՞ս, — հարցրեց ցեղապետը, ամենայն հան-
դարտութամբ:

— Ինչպես թե՛ ինչպես: Այս ի՞նչ կոտորած ե:

— Յեղապետը կարծես չհասկանալով խնդիրն ինչումն ե, զարմացած մերթ նայում եր Բալթազարին, մերթ լեյտենանտ Րիչին:

— Ձեմ հասկանում, թե դուք ինչ եք ուզում, — ասաց կայիդը, նստելով: — Դուք զարմանալի յեք, — չարուհիներից ցեղապետը: — Փոխանակ ինձ վարձատրելու, ինձ վերադարձում եք: Ուրեմն իմ այսքան տարվա հավատարիմ ծառայությունս այսպե՞ս պետք ե վարձատրվեր:

— Ասա կարճ, այս ի՞նչ կոտորած ե, — գոռաց հանկարծ Բալթազարը, ձեռքը սեղանին խփելով:

— Յես կատարել եմ միայն ընդհանուր հրամանատարի հրահանգը և ուրիշ վոչինչ:

— Ընդհանուր հրամանատարի հրահանգը՞, — հարցրեց Բալթազարը զարմացած:

— Այո, — պատասխանեց ցեղապետը: — Հրեաները զեմ են Փրանսիական տիրապետության և իրենց ամբողջ ուժով աջակցում են ապստամբներին:

Բալթազարը և լեյտենանտ Րիչը զարմացած նայում եյին իրար, յերբ մյուս սպաները հաստատեցին, վոր հրահանգը արված ե յեղել ընդհանուր հրամանատարի կողմից:

— Իսկ ինչո՞ւ յես փախցրել հրեա քահանայապետի աղջկան, — հարցրեց Բալթազարը զայրացած:

— Քահանայապետի աղջկան տիրելն իմ իրավունքն ե: Մի՞թե իմ այսքան ծառայություններիս համար դուք ինձ պետք ե զլանաք մի կեղտոտ հրեայի աղջկա, — պատասխանեց կայիդն ամենայն հանդարտությամբ:

— Լռիր, շուն, — գոչեց լեյտենանտ Րիչը և հարձակվեց ցեղապետի վրա:

— Բանտ տարեք սրան, — հրամայեց լեյտենանտ Րիչը կատաղած:

— Ձգույշ, պարոններ, դուք ինձ բանտ նստացնել էք կարող, յես կրում եմ իմ կրծքի վրա ասպետական

լեզեռնի խաչը: Յեւ յեկրորդը, թույլ տուիք ձեզ հայտնելու, վոր հրեա կրօնապետի աղջկա համար յես վճարել եմ, հասկանում եք, վճարել եմ, — առաց ցեղապետը կատարած:

— Հանել վրայի ծիրանին և բանտ տանել, — հրամայեց Բալթաղարը, վրաքի կանգնելով:

Այդ սոսկալի արյունահեղության մասին հեռագրեց կենտրոնական կառավարության: Մի առ ժամանակ անց, ըորջ յեկավ հրեա քահանայապետը, մի քանի տեղից վերափորված, պահանջելով վերադարձնել իր աղջկան:

Լեյտենանտ Բիշը վշտահար հորը հանգստացնելով տուն ուղարկեց, խոստանալով անպայման աղջկան վերադարձնել:

— Իսկ վորտե՞ղ ե աղջիկդ, — հարցրեց Բալթաղարը:

— Ցեղապետն իրենց տուն տարավ, — պատասխանեց քահանայապետը, վերքերից ուժասպառ:

Շատ չանցած, լեյտենանտ Բիշը զինված պահակով ցեղապետ Բեն Ալիի տան առաջն եր: Դուռը բաղխեցին, բայց վոչ մի ձայն: Լեյտենանտ Բիշը հրամայեց ավելի ամուր ծեծել: Ներսից պատասխանեցին, վոր ցեղապետը տանը չլինելու պատճառով դուռը բանալ չեն կարող:

— Բաց դուռը, — գոչեց լեյտենանտ Բիշը:

Դուռը բացվեց, լեյտենանտ Բիշը ներս մտավ: Մի սևամորթ սպասավոր սպային առաջնորդեց մեծ դահլիճը, վոր զարդարված եր Մեկկայից և Մեդինից բերած թանկագին արդ ու զարդերով: Լեյտենանտ Բիշը կանգնած չքեղ դահլիճում, դիտում եր չորս կողմի արդ ու զարդը, յերբ դուռը բացվեց և յերևաց Ալալիան:

Ալալիան ջղային եր, հուզված և տխուր, բայց բողավաւփող աչքերը միշտ փայլում եյին:

Բիշը զինվորական դիրք ընդունելով, բարևեց իշխանուհուն:

— Նստեցե՛ք, — խնդրեց Ալալիան, նստելով բաց կապտադույն մետաքսե սոֆայի վրա, դեղնցիկ ձեռքը դնելով գեղնադույն մետաքսի բարձի վրա:

— Ինչ ե՛ս ձեռ ալցելու թշյան պատճառը, — հարցրեց Ալալիան վեհապետին հատուկ տոնով:

— Յես յեկե՛լ եմ ձեզ խնդրելու, վոր բարի լինե՛ք ինձ հանձնելու հրեա կրոնապետի աղջկան:

Ալալիան կիտեց հոնքերը և հարցրեց.

— Իսկ վո՞րտեղ ե հայրս:

— Բանտում, — պատասխանեց լեյտենանտ Բիշը:

— Բանտո՞ւմ, ցեղապետ Բեն Ալին բանտո՞ւմ, — հարցրեց ինչխանուհին դարձացած:

— Այո, իշխանուհի, ցեղապետ Բեն Ալին բանտում, — պատասխանեց Բիշը:

— Արդյո՞ք վո՞ր հանցանքի համար:

— Կոտորածի համար, — պատասխանեց լեյտենանտ Բիշը, ուղիղ նայելով իշխանուհուն:

— Վոչ, պարոն, դուք սխալվում եք, հայրս հանցանք չունի, այս յեղեռնադործության միակ պատասխանատուն դուք եք:

— Իշխանուհի, — բացականչեց Բիշը վիրավորված:

— Լեյտենանտ, հաշիվ տվե՛ք ձեզ: Միթե՞ դուք չդիտեք, վոր կոտորածը կադմակերպված ե յեղե՛լ ընդհանուր հրամանատարի կարգադրությամբ:

— Իշխանուհի, յես յեկե՛լ եմ այստեղ միայն ձեզ խնդրելու, վոր բարի լինե՛ք ինձ հանձնելու հրեա կրոնապետի աղջկան և ուրիշ վոչինչ, — ասաց Բիշը:

— Լեյտենանտ, ձեզ հայտնի՞ յե արդյո՞ք, վոր հայրս ընդհանուր հրամանատարին տասը հազար Փրանկ ե վճարել հրեա կրոնապետի աղջկանն ունենալու համար:

— Ի՞նչ, — հարցրեց լեյտենանտ Բիշը, դարձացած վոտքի կանգնելով:

— Այո, լեյտենանտ, — պատասխանեց Ալալիան ուղիղ նայելով Բիշի աչքերին: Յե՛վ «ամենահզոր» Փրանսիայի ներկայացուցիչն իր վոսկեղոծ և փառահեղ հո-

մազգեստով, մնացել եր ամոթահար և դժխալոր, իսկ անապատի դիցուհին հեգնական ժպիտը նուրբ շրթունքներին, նայում եր, թե ինչպես լեյտենանտ Րիշը կարմրում ու կապտում եր:

Իշխանուհին բարձրանալով ասեղնագործ սոֆայի վրայից, դանդաղ ուղղվեց դեպի դուռը:

Լեյտենանտ Րիշը բարձրացրեց գլուխը և խորը շունչ քաշեց, դեմքի առատ քրտինքը սրբելով: Լեյտենանտին թվում եր, վոր մի անողոք դատավոր կարդաց իր հայրենիքի դատավճիռը, «ասպետական» և «կուլտուրական» հայրենիքի, վոր սահարյան յերկրում գերինների առևտրով և զրազված:

Քիչ հետո Ալալիան ներս մտավ, յերկար և նուրբ քղանցքներն ալժիրական թանգազին գորգի վրա քաշ տալով, բռնած հրեա կրոնապետի աղջիկ Յեսթերի ձեռքից: Լեյտենանտ Րիշը ցնցվեց: Յերկու արտակարգ դեղեցկուհիներ կանգնած եյին իրար մոտ, մեկն «ազատ» քաղաքացի, իսկ մյուսը բարձրապատիվ իշխանուհի:

— Ստացե՛ք ձեր ապրանքը և զդուշացե՛ք նման առեւտրով զրազվելուց, — ասաց չափազանց խիստ տոնով Ալալիան:

Լեյտենանտ Րիշը վերափորված կենդանու նման, հագիվ վոտքերը քաշ տալով դուռս յեկավ Ալալիայի դղյակից, հրեա կրոնապետի աղջկա հետ:

Յերբ նրանք թողեցին դղյակի մեծ դարբասը և դուռս յեկան բարդենու ուղին, լեյտենանտն ազատ շունչ քաշեց և արագ քայլերով հեռացավ այն դղյակից, ուր այնչափ ստորացրին իր հայրենիքը:

Բեն Աբասը վերադարձել եր իր ճանապարհորդությունից: Նա մի քանի որ պետք և մնար ովաղիսում կարելիոր գործերի համար...

Բալթագարի տրամադրությունը զարմանալի կերպով բարձրանում եր, յերբ Բեն Աբասը վերադառնում եր:

Կենտրոնական կառավարությունից ստացվեց հրեաների կոտորածներին մասին մի պաշտոնական դրու-

թյուն: Կառավարութիւնը դժգոհ էր, վոր ցեղապետ Բեն Ալիի հետ չափազանց կոպիտ են վարվել և նրանից խլել հրեա կրօնապետի աղջկան, պահանջելով անմիջապէս վերականգնել նրա խախտված դիրքը: Նույնպէս կենտրոնական կառավարութիւնը դարձանք եր հայտնում, վոր այգեքան դանդաղ է ընթանում «խաղաղացման» քաղաքականութիւնը և խիստ բացատրութիւն եր պահանջում, թե ինչպէս է պատահել, վոր ցեղապետ էլ Ջատի աշիրաթը մինչև հիմա «չի խաղաղացված», ինչպէս և Բեն Հուսի աշիրաթը: Կենտրոնական կառավարութիւնը պահանջում եր՝ շտապ կարգով ուղղել սխալները և անմիջապէս լուրջ գործի անցնել: Ել Մամուսի և Ել Ջմաշիգի ցեղերը նույնպէս վտանգավոր են, ամէլացնում եր կենտրոնական կառավարութիւնն իր հրահանգում: Այդ ցեղերը նույնպէս պետք է յենթարկվեն «խաղաղացման» քաղաքականութեան, հետևապէս սույն գրութիւնը ստանալուն պէս անհապաղ իրագործել «խաղաղացման» ծրագիրը:

Հրահանգը ստանալուն պէս Բալթագարը սպաների ժողով հրավիրեց և կարգաց բոլորը: Դրանից հետո անմիջապէս ցեղապետ Բեն Ալիին հանելով բանտից, զինվորական ծիսակատարութեամբ նրան վերադարձրին իր կարմիր ծիրանին, և ցեղապետը շրջապատված պատվո պահակներով, վերադարձավ իր դղյակը:

Հետևյալ որը Բալթագարն իր մոտ կանչեց ցեղապետ Բեն Ալիին և հանձնարարեց կոտորել Մամուսի ցեղը: Յեմ իբրեւ վարձատրութիւն տվեց նրան քսան հազար ֆրանկ:

Այդ որն ութ ցեղապետների զանազան կաշառներ տալով, Բալթագարը հրահանգեց մեծ «թափով» առաջ տանել «խաղաղացման» քաղաքականութիւնը:

Նույն որը ովազիսից մեկնեց և Բեն Աբասը...

Ցեղապետները մեկը մյուսից միանգամայն անտեղյակ, առանց ժամանակ կորցնելու, նստեցին իրենց

սպիտակ ուղտերի վրա և սյացան դեպի անապատի դա-
նազան կողմերը, գործադրելու մեծ վճիռը...

Կենտրոնական հառաւլարութեան հրահանգները նույն-
նութեամբ կատարելուց հետո, Բալթազարը խիստ
տխուր վերադարձաւ իր վիլլան, հանեց համադրեստը և
պառկեց վարդապուշ մետաքսե սոփոյի վրա:

Ծխում եր Բալթազարն ու մտածում, մտածում եր
ու ծխում:

«Հրահանգը կենտրոնից և», — մտաբերեց Բալթա-
զարն ընդհանուր հրամանատարի խոսքերը, վոր կանգ-
նած եր խորհրդի դահլիճում, ձեռքերը դարսած կրծքի
վրա, հենված պատին: Իսկ այսօր ինքն և այդ զգվելի
դերում, ինքն և կազմակերպում ահռելի կոտորածները,
ինքն և ցեղապետներին մեկը մյուսից դադարէի լարում
իրաք դեմ և ուղարկում և նմանը չտեսնված վճիռներ
կատարելու:

Բալթազարն այդ մտքերի մեջ եր, վոր ներս մտաւ
ընդհանուր հրամանատարը, վոր վերադարձել եր յեր-
կար շրջագայութեանից և հայտնեց իր դժգոհութեանը
Բալթազարի տարած աշխատանքների համար:

— Դուք սոսկալի թույլ եք յեղել, կապիտան: Յերեւի
դուք հաշիւ չեք տալիս ձեզ, թե ինչպիսի ահռելի ժամա-
նակներում ենք մենք ապրում: Մեր յեռագույնը վտանգ-
ված է և մեր հայրենիքի պատիւն ընկած: Թողնել աշի-
րաթներն այսպէս հանգիստ դրութեան մեջ, դա նշանա-
կում է գիտակցաբար նրանց միջոց տալ, վոր միանան
ասպտամբ բանակներին: Պետք է հրահրել կոտորածնե-
րը. թշնամացնել ցեղերը միմյանց դեմ, վորպէսզի մեկ
ցեղ մյուսին մոտենալու վոչ մի հնարաւորութեան չու-
նենա:

Ընդհանուր հրամանատարը դայրացած թողեց Բալ-
թազարի սենյակը և գնաց սպայակույտի ժողով հրաւի-
րելու:

Սպայակույտը վորոշեց նախ ովաղիսում մոտ 25
կասկածելի արարներին անմիջապէս ձերբակալել և

վաճնչացնել, հետո կաշառել բոլոր ցեղապետներին և ամեն մեկին տալ հատուկ պատվեր: Իսկ ցեղապետ Բեն Ալիին ամբողջ ուլազիսի ազդարնակչության ներկայութեամբ տալ «ասպետական լեգիոնի խաչի բարձրագույն աստիճանը»: Լեյտենանտ Րիչը սկզբից վորոշ առարկություններ արեց, բայց վոչ մի արդյունք չտվեց: Բնդհանուր հրամանատարը զայրացած, իր վետոն դրեց, իսկ լեյտենանտ Րիչը բարձուք համարեց այլևս չանդրադառնալ այդ հարցին:

Մի քանի օրից քաղաքի վոստրիկանապետը կապույտ բուռնուսը ուսերին, յերկաթապատ լախտը ձեռքին, ներկայացավ ընդհանուր հրամանատարին և հայտնեց, վոր 25 կասկածելիները, վորոնց ցանկը տրված է իրեն, ուլազիսում չեն: Նրանք բոլորն ել անհայտացել են:

— Ինչպե՞ս, — հարցրեց զարմացած ընդհանուր հրամանատարը: — Ուր ել լինեն, նրանց պետք է գտնել, — հրամայեց ընդհանուր հրամանատարը խիստ կերպով:

— Բայց ինչպե՞ս, վորտե՞ղ, — մրմնջաց կամացուկ վոստրիկանապետը:

— Այդ քո գործն է, գտիր վորտեղից ուզում ես, միայն գտիր նրանց և բանտարկիր:

Վոստրիկանապետը թողեց ընդհանուր հրամանատարի սենյակը գլխիկոր ու անբավական:

Մունետիկները վազվզելով ուլազիսի ավազոտ փողոցներով, ազդարնակչությանը հրավիրում են մեծ հրապարակը ղինլորական ծիսակատարության ներկա լինելու: Ցեղապետ Բեն Ալիին պետք է տրվեր «ասպետական լեգիոնի խաչի բարձրագույն աստիճանը»: Կայազորն արդեն գրավել էր իր տեղը մեծ հրապարակում: Ցեղաժառությունը պատրաստ էր հնչեցնելու «Մարսելյոզը», բայց դեռ ազդարնակչությունը չէր հավաքվել:

Հրեաները դեմոստրատիվ կերպով փակվել էյին իրենց աներում և վոչ վոք փողոցներում չէր յերևում: Իսկ արաբներից յեկել էյին «սուրբը», իշխան Ել Զեմալը և Բեն Քարիմը, իսկ արաբ ժողովրդից վոչ վոք չկար:

Ընդհանուր հրամանատարը բարեությունից բխե-
րը կրծհոտելով, կատարեց ծխակատարությունը:

Ցեղապետ Բեն Ալիի պարզեմատրման անշուք ծիսա-
կատարության լուրը դղրդացրեց ամբողջ սփառված:
Հետեյալ որն արարները հավաքվել էյին սինադոգի դի-
մաց և զղջում էյին հայտնում իրենց վատ դործի հա-
մար: Վստիկանապետն անհապաղ գնալով ընդհանուր
հրամանատարի մոտ, մանրամասն զեկուցեց դրության
մասին և նոր հրահանգներ ստանալով, մեկնեց: Ընդհա-
նուր հրամանատարն իրեն շատ անհարմար եր գրում, նա
պարզ տեսնում եր, վոր «հավատարիմ» ցեղապետի պրես-
տիժն տրդեն անվերադառնալիորեն խորտակված և իսկ
Ֆրանսիայի պետական հիմքերը խախտված: Ընդհանուր
հրամանատարն անհանգիստ և ջղային դրության մեջ,
անհամբեր սպասում եր կոտորածների սկսվելուն: Որերն
անցնում էյին իրար հետեից, բայց վոչ մի կոտորած ի
ձայն չեր լսվում: Հրամանատարը զանազան լրտեսների
դործուղղեց շրջաններն, իմանալու բանն ինչում ե:
Յեվ ահա մեկ որ, յերբ սպայակուռոյ ժողովի յեր հա-
վաքված ընդհանուր հրամանատարի առանձնասենյա-
կում, աղմուկ լսվեց բերդի առաջին բախից: Վստիկա-
նապետը ներս մտավ. նա դուռնատ եր և շփոթված: Սպա-
յակույտ անմիջապես դուրս թափվեց: Ամբոցի դռան ա-
ռաջ ընկած էյին ցեղապետ Ել Զմչդի և ցեղապետ Ել
Մամուսի դիակները, իսկ կատաղած ամբոխը դորդո-
ւում եր:

— Ի՞նչ և պատահել, — հարցրեց ընդհանուր հրամա-
նատարը:

— Սրանք այն յերկու հրեշներն են, վոր ուզում էյին
մեր ցեղերն իրար զցել և մեկը մյուսի ձեռքով կոտորել
տալ մեզ: Իսկ մենք նախընտրեցինք իրենց սպանել, —
պատասխանեց ամբոխից մեկը:

Ընդհանուր հրամանատարը ցնցվեց, նայեց յերկու
այլանդակված դիակներին և յերեսը շուռ տալով, մտավ
ներս:

Աշիրաթներն սպանելով իրենց ցեղապետներին, վոտքներէից մի մի պարան եյին կապել և ամբողջ ճանապարհն ալաղի վրայից քարշ տալով, բերել ցել եյին Փրանսիական բուրժուազիայի գույների տակ: Իսկ զայնացած ամբողջ հարձակվել ևր դիակները վրա, կամենալով ցեղապետների դիակները շների առաջ նետել: Զինված պահակը, յերկար ընդհարումներից հետո, հաղթի կարողացաւ աղատել հռչակած դիակները և գերեզմանատուն փոխադրել: Բերդի բարձր աշտարակների վրա ծածանվում եյին Փրանսիական դրոշակները: Կատաղած ամբողջ, խռնված մեծ դարբասի առաջ վրեժ եր դուռում, իսկ քիչ հեռու, սլաքանդի պատի տակին կանգնած ևր հաղթանդամ մի արար, սպիտակ բուռնուսը ուսեւրին, ծխախոտը բերնին, մի աչքը կապած և ճանդարտ կերպով փափուկ ալաղն եր փոքրում իր յերկար դաւաղանի ծայրով: Դա Բեն Աբասն եր:

Ուխպիսի մեռած ու թմրած կյանքը կարծես հանկարծ կենդանություն ստացաւ: Արարներն ուրախ ժպիտները թուխ գեմքներին, զրոսնում եյին: Ուխպիսը փորոշել եր տոնել ցեղապետներ Եւ Զմշիւղի և Եւ Մամուսի աշիրաթների հաղթությունը: Յեւ քաղաքի արարները, յերբ հանդիպում եյին Եւ Զմշիւղի կամ Եւ Մամուսի մարդկանց, բռնում փողոցում համբուրում եյին և հյուրասիրում: Սրճարանները ծայրեծայր լիքն եյին, յերաժշտությունը նվազում եր ամեն տեղ: Ամբողջ ուխպիսը, մեծ թե փոքր, հրեա թե արար, տոնախմբության մեջ եր, իսկ ընդհանուր հրամանատարը վոստիկանապետին և լրտեսներին վորոշ հրահանգներ տալուց հետո, փակվել եր իր առանձնասենյակում և վիրավոր դաւանին նման մոնչալով, մտածում եր ինչպես հայանի ալգմասին կենտրոնական կառավարությանը: Սա նշանակում ե իրենց վարած քաղականության կատարյալ սնանկացումը, բայց պետք եր հայանել, ուրիշ վոշ մի հնար չկար: Մանավանդ, վոր շրջանները գործուղված լրտեսները դրությունը բավականին «անմխիթար» եյին ներկայացնում:

Յերկար առաջ ու յետ ճեմելուց հետո, վերջապես ընդհանուր հրամանատարը վորոշեց դեպքերը նկարագրել նույնությամբ և սպասել նոր կարգադրություններին: Յեղապետ Բեն Ալին ուվազիտում գրեթե չէր յերևում: Նա սաստիկ ազդվել էր ցեղապետ Նլ Զմչիդի և ցեղապետ Նլ Մամուսի խայտառակ մահվան դեպքից: Յեղապետ Բեն Ալին սոսկում էր, յերբ միտքն էր ընկնում՝ ինչպես վտարերիմ պարան կապած քաշ էյին տալիս ցեղապետներին դիակները: Նա արդեն կարծես իրեն էր տեսնում այդ վողբալի դրության մեջ: Յեվ նա արդեն իր աչիրաթից ստացել էր ամենից ուժեղ սպտակը: Դա մի ահապանիկ էր ցեղապետ Բեն Ալիի համար:

Փառամուլ ցեղապետը վիրավորված մինչև իր հոգու խորքը, կատաղի դադանի նման մոնչում էր և դանադան ծրագրեր կազմում վրիժառության համար: Բայց ինչպես, ահա այս միտքն էր, վոր ցեցի պես դանդաղ կրծում էր ցեղապետի սիրտը:

Սահարայի «դիանականը» նստած ավփրյան թանկադին գորդերի վրա, հենված մեռաքսե ասեղնադործրարձերին, մխիթարում էր ցեղապետ Բեն Ալին և իրար հետևից պարպում համեղ ու քաղցր ոչարակի դավաթը:

Ուվազիան իրարացնման մեջ էր: Զինված պահակը պազում է աջ ու ձախ. բարդու յերկար ծառուղու վրա նկատվել են 25 «կասկածելի» արաբներից մի քանիսը, վտարից մինչև գլուխ գինված:

Յերեկոյան այդ մասին վստիկանապետը մանրամասն դեկուցեց ընդհանուր հրամանատարին, բայց նրանցից վոչ վոքի չկարողացան ձերբակալել: Իսկ նրանք անհայտացան, առանց հետք թողնելու:

Անտանելի տաք մի ուր էր, շիկացած ավազի վրա վտաք դնել հնարավոր չէր. կարծես ամբողջ Սահարայի տակը վառվում էր, շիկացնելով չոր ոգը: Ամբողջ ուվադիսը կարծես անմարդարնակ մի կզգի յեր. վոչ մի ձայն, վոչ մի շուկ: Ամեն մարդ փակ-

վել եր իր ծածկի տակ, շնչում եր հազիվ հազ և այդ
ժամանակ Բալթազարը, ուրախ ժպիտը յերեսին, ձեռ-
քերը ծալած, հանդիստ քայլերով յետ ու առաջ եր գնում
իր սուսանձառնչակում, իսկ սեղանի մոտ նստած եր
Նյ Աբասը և յերկար մուշտուկից հանդարտ ծխում եր իր
պապիրոսը: Ապստամբ բանակն արդեն վորոչ համաձայ-
նության եր յեկել ըմբոստ դուարեգնների հետ. յերկար
ամիսների աշխատանքից հետո դուարեգնները ևս միացան
ապստամբ բանակին: Այս լուրն աշիրաթներում փրս-
փրսում և յին իրար տկանջի: Մարտկկոյի լեռներում ըրՖ-
ները սպասում էյին ապստամբ բանակի ներկայացուցիչ-
ներին: Մարտկկոյի սղպարնակչությունը գինվում եր
մեծ տենդով: Յերբ արարները հանդիպում էյին մի-
մյանց ծարավների աշխարհում, իրար ջուր մաղթելու
ձևականությունից անմիջապես հետո այս լուրերն եր,
վոր մեծ դադանապահությամբ հազորդում էյին իրար
և արատալաթոր աչքերով իրենց թուխ յերեսները քսե-
լով իրար, բաժանվում էյին, սպասելով նոր որերին:
Բեն Աբասը կրկին մեկնեց... Բալթազարը դրադված եր.
նա այնքան եր խորասուզված իր աշխատանքների մեջ,
վոր յերբեմն որերով նույնիսկ գրասենյակ չեր գնում,
հայտնելով ընդհանուր հրամանատարին, վոր հիվանդ է:

Ամեն գիշեր, յերբ Սահարայի արևը մայր եր մըա-
նում և յերբ ուլազիսը թաղված եր լինում խորը քնի մեջ,
Բալթազարը փաթաթված իր բուռնուսի մեջ, դուրս եր
գնում անից... Տուն եր վերադառնում սուսանձառն
փող, հանվում եր ու պառկում:

Ուլազիսը հետզհետե կենդանություն եր ստանում:
Այդ հանդամանքը չափազանց ջգախաջնում եր ընդհա-
նուր հրամանատարին: Մի որ նա իրեն մոտ հավաքեց
չըջանի բոլոր նշանավոր հողատերերին: Հյուրասիրեց
նրանց և պաշտոնապես հայտնեց, վոր «Փրանսիական
հզոր կառավարությունը, ընդառաջելով Փրանսիական
կալվածատերերի խնդրին, վորոչեւ և այս տարի նշան-
ցից վոչ մի սենթ հարկ չգանձել: Յեվ դո կլինի մի վոր-

բիկ նվեր նրանց, Ֆրանսիական կարվածատերերի կողմից, ի նշան համերաշխության և յեղբայրության: Կարվածատերերը չափազանց զգացված, խնդրեցին ընդհանուր հրամանատարին իրենց կողմից թարգման հանգիստ նալ և իրենց յերախտապարտ շնորհակալությունները հայտնել Ֆրանսիական կարվածատերերին: Ընդհանուր հրամանատարը չմոռացավ հայտնել նրանց, վոր ինքը վորոշել է միջնորդել կենտրոնական կառավարության առաջ, վորպեսզի իրեն թույլ տան կրկնապատկելու նրանց կարվածքները:

Արար հոգատերերը ցրվեցին, և մի քանի օրից հինգ հոգուց բաղկացած մի պատգամավորություն յեկավ «բարի» հրամանատարի մոտ, ծանրաբեռնված զանազան թանկագին նվերներով, խնդրելով, վոր ընդհանուր հրամանատարը շտապի ի կատար ածելու իր փորձումը: Հարցը վերաբերում էր կարվածատերերի հոգերը կրկնապատկելու խոստման:

Բալթազարը փակված այն սենյակում, վորտեղ տնքում էր Մուսան իր ծանր ցավերի մեջ, խորասուզված ինչ-վոր գրում էր: Սպասավորը զուրը բաղխեց: Բալթազարը դուրս յեկավ և դւան մոտ տեսավ Սյուզինն՝ ուսուցչուհուն: Բալթազարը շփոթվեց և խուլոյն իրեն զսպելով, խնդրեց ուսուցչուհուն ներս մտնել:

Սյուզին ժպտալով, սեղմեց Բալթազարի ձեռքը և նստեց գրասեղանի առաջ:

—Յեկել ևմ խնդրելու, վոր այսօր յերեկոյան մեզ մոտ դաք թեյի:

—Ուրախությամբ,—պատասխանեց Բալթազարը, նույնպես ժպտալով:

Սյուզին պատմեց, վոր Ալալիան չափազանց վատ է դպում իրեն, յոթ օր է, ինչ պառկած է, տառապում է անքնությամբ: Չնայած Բժշկի նշանակած դեղերին, Ալալիան չի կարողանում քնել:

Բալթազարը գունատվեց և ակամայից հայացքը դարձրեց դեպի այն լուսամուտը, վորտեղից յերեւում էր

Ալալիայի ամբոցը: Սյուզին լուռ եր: Լուռ եր նաև Բալթազարը, բայց չփոթված ու ջղային:

Յերիտասարդ և գեղեցիկ իշխան Ել Զեմալը նշանակված եր ցեղապետ և արդեն մեկնել եր իր աշխատավայրը: Իսկ մի քանի որ առաջ՝ անապատից յեկել եր ծերունի ցեղապետ Բեն Կասրմը՝ Ել Զեմալի հորյեղբայրը՝ ցեղապետ Բեն Ալիից խնդրելու իշխանուհի Ալալիայի ձեռքն իշխան Ել Զեմալի համար:

Սյուզինի դնալուց հետո Բալթազարը նորից ընկավ մտածմունքի մեջ, նա այնքան խճճված եր մտքերի մեջ, վոր դուրս գալու վոչ մի հնար չեր տեսնում: Բալթազարը մտավ Մուսայի սենյակը, վերջացրեց գրությունը, ամուր փակեց իր պահարանում. բանալին գրպանը դրեց և իջավ պարտեզ ու նստեց վարդերի ծառուղում գրված յերկար ու սպիտակ նոտարանի վրա, կրկին անձնատուր լինելով իր մտքերին...

Նա վորոշեց յերեկոյան չգնալ Թեյի Սյուզինի մոտ. կարող և պատահել, վոր Ալալիան այնտեղ լինի: «Ավելի յավ ե խուշա տամ նրան տեսնելուց: Ի՞նչ ոգուտ ունի այս բոլորը: Մի քանի որից կսկսվի Ալալիայի ամուսնության տոնակատարությունը, յոթ որ ու յոթ գիշեր կը թնդա ուխտիսը և հետո ամեն ինչ նորից կմատնվի լուության»...—մտածում եր նա, սակայն Ալալիայի պատիկերը շարունակ նրա աչքերի առաջ եր:

— Ալալիա, —մրմնջաց Բալթազարը, թողնելով պարտեզը:

Յերեկոյան, տոթ և անտանելի յերեկո: Բալթազարը փակված իր սենյակում, ակամայից վերհիշեց իր անցած կյանքը և իր անցյալի հորիզոնի վրա տեսնում եր իր մանկության սիլուետը: Մի վորք յերեխա, թշվառության անողորմ ճիրանների մեջ. հիվանդոտ մի քույր, վորի դեռ չփոթած փոքրիկ կուրծքը շարունակ չոր ու փոքրիկ հազն եր կրծում. և այլի մայրը՝ արցունքի խոչոր կաթիլները մարած աչքերից շարունակ կախված: Յերեք տանջվածներ տխուր ու տրտում, չորս անչուք

պատերի մեջ ամփոփված հեծում էյին ծանր թշվառության տակ ճնշված: Բալթաղարը շնչառապա եր լինում: Հանկարծ դուրս վազեց իր սենյակից, թարմ ոդ շնչելու: Նա խեղդվում եր, նրա աչքերի առաջ կանգնած եր մայրը, վոր թաց աչքերով նայում եր դեպի այն տունը, ուր ամեն ոք խրախճանք եր:

Բալթաղարի աչքերն ակամայեց դարձան դեպի Ել Զեմալի սաղարթախիտ պարտեզը: Նա ցնցվեց և արագ քայլերով առաջ անցավ: Նա փնտռում եր մեծ տարածություն, լայնածավալ հորիզոն, վորպեսդի կարողանար շնչել, շնչել լիառատ և ազատ: Ամեն ինչ ճնշում եր Բալթաղարի կուրծքը, ամեն ինչ հիշեցնում եր նրան իր խղճուկ մանկությունը և ամեն ինչ չեչտում եր իր յեղազների տխուր հուզարկավորությունը:

Բալթաղարն արդեն բլուրի վրա յեր. նա սրբեց քրտինքը և նստեց մի քարի վրա և սկսեց նայել հեռու, հեռու, դեպի լայնածավալ ավաղի անսահմանությունը: Բլուրի լանջում, իր վտոքերի տակ, տարածված եր ուվազիսը, պատած սաղարթախիտ ծառերով, լռի մեջտեղ ցցված եր մզկիթն իր կապույտ փերուզա մինարեյով և նրա կողքին՝ Ալալիայի դղյակը: Բալթաղարի աչքերը չեյին հեռանում այդ կետից. նա փորձեց մի քանի անգամ հեռացնել հայացքը, բայց իզուր... Հանկարծ Բալթաղարը ցատկեց տեղից և սկսեց իջնել բլուրից: Յերբ նա պետք ե անցներ դպրոցի դռան առաջից, մի ներքին ուժ նրան մղեց Սյուզիի մոտ:

Բացվեց դուռը, Բալթաղարը ներս մտավ, բայց վայր չընկնելու համար անմիջապես բռնեց դռան մոտ դրված աթուր և հազիվ լսելի ձայնով ասաց.—

— Ալալիա...

Ալալիայի գունատ դեմքն ավելի գունատվեց. նա փորձեց բարձրանալ աթուրից, բայց վայր պիտի ընկներ, յեթե Սյուզին անմիջապես չբռներ:—Ո՛հ, վորքան ե փոխվել Ալալիան...—մտածեց Բալթաղարը, ուղիղ նայելով Ալալիային:

Սյուդին խոհանոցում դրադված եր թեյի պատրաստութեամբ: Սենյակում մնացել եյին իշխանուհին և Բալթազարը, կոբ սեղանի շուրջը նստած: Հազիվ գլուխը բարձրացնելով, Ալալիան նայեց Բալթազարին և ձեռքը դրեց նրա վառվող ճակատին:

— Դու յե՞լ ես հիմանդ, — հարցրեց Ալալիան այնպիսի ձայնով, վոր Բալթազարը պատրաստ եր այդ բոսկիին գրկելու Սահարայի իշխանուհու ճկուն իրանը և սեղմելու իր բազուկներին մեջ: Բալթազարը դանդաղորեն բարձրացրեց իր աչքերը և հառեց Ալալիային:

— Ալալիա... — մրմնջաց Բալթազարը, իր դողող զոջուն բազուկները տարածելով դեպի իշխանուհին: Յերկու տանջված սրտեր այնքան արագ եյին բարախում իրար կպած, վոր մեկն զգում եր մյուսի սրտի բարախում մը... Ալալիան նստած Բալթազարի կողքին, իր թուխ ու դեղեցիկ ձեռքերով շոյում եր նրա վոսկեհեր և ալիքավոր մազերը: Իսկ Բալթազարը գլուխը թեքած Ալալիայի կրծքին մրմնջում եր.

— Ալալիա յես քեդ սիրում եմ...

Իշխանուհին հանկարծ սարսափած աչքերով յետ քաշեց ձեռքը, վիակեց աչքերը, շուռ տվեց յերեսը և հուզիվ լսելի ձայնով ասաց.

— Սե ոճր...

Այն որվանից, յերբ անտառում Բալթազարը և Ալալիան դրկախառնված եյին և նրանց մոտ սողաց սե ոճր, այդ որվանից Ալալիան հանգիստ չուներ: Սե ոճր շարունակ նրա աչքերի առաջ եր: Մոտոխապաշտ արարուհին չեր կարողանում հաշտվել այն մտքի հետ, վոր Աֆրիկան ոճերի աշխարհ ե և վոր ոճի կարելի յե հանդիպել ամեն տեղ և ամեն պարագաներում:

— Վեռ, ինչու հենց այն բույսին, յերբ յես իմ առաջին համբույրն եյի տալիս, յերբ յես իմ սիրո ուխտն քյի կնքում, յերբ յես իմ կուսական զգացմունքների նուրբ կծիկն եյի բացում:

Սե ոճր դառել եր մի աներևակայելի և ծանր կոշ-

մար Ալալիայի համար: Նա հետևում եր նրան ամեն տեղ. նա խլել եր Ալալիայի քունը, նա մարել եր Ալալիայի թուխ աչքերի մեջ պարող ժպիտը:

«Սև ոճը»... կրկնում եր հաճախ Ալալիան և ամբողջ մարմնով կծկվում, սառչում, կարծես նա արդեն խակապես կանգնած և սև ոճի առաջ և թունավոր սողունն իր ասեղանման լեզվով սպառնում եր Ալալիային՝ իր ուժեղ թուխը սրսկելու նրա յերակներն մեջ:

«Սև ոճը»... — աղաղակում եր հանկարծ Ալալիան լեղսապատառ և ընկնում եր պառավ դայակի գիրկն ու սարսափը փարատում արցունքներով: Պառավ դայակը դործադրեց այն բոլոր տնայնադործական միջոցները, ինչ վոր դոնվում եր Սահարայի կողեքսում, հեռացնելու այդ ծանր կոշմարը Ալալիայից, բայց չեր հաջողվում: Սև ոճը թուն եր դրել չքնաղ արարուհու կուսական կրծքի տակ և Ալալիան նրանից չեր կարողանում ազատվել: Սև ոճն իր սառը մարմնով սառեցնում եր Ալալիայի մարմինը...

Ուշ եր արդեն: Բալթագարը թողեց Սյուզիի սենյակը ու դուրս յեկավ: Պայծառ յերկինքը կարծես քաբացել եր. վոչ մի ամպ, վոչ մի դեփյուռ, իսկ չիկացած ավաղը շարունակում եր մթնոլորտը լցնել իր տաք շրնշով: Բալթագարը բանալով պարտեզի դուռը, ներս մտավ և կանգնեց վարդի թփերի մոտ, քաղեց մի անուշահոտ վարդ, ամենայն քնքշությամբ վարդն առավ յերկու ձեռքերի մեջ, հոտոտեց, հոսոտեց և ապա դառնալով դեպի Ալալիայի ամբողջը, մրմնջաց.

— Ալալիա, յես քեզ սիրում եմ...

Կենտրոնական կառավարութիւնը վերին աստիճանի դժգոհ էր արարական դործերից: Ովադիսից ուղարկված տեղեկութիւնները խիստ զայրացրել էր կենտրոնական կառավարութեանը: Ամբողջ անապատը գտնվում է ապստամբների ձեռքին: Մարտիկոն ղինվում է, դուռերը գնդերը ղինված անդլիական զինքերով, միացել են ապստամբներին: Թունիսն ալեկոծված է. Կոստանդինի քաղաքատունը հրդեհված է և քաղաքագլուխն սպանված: Ովադիսը չի կարողանում ղեկավարել աշխատանքները: Ուստի կենտրոնական կառավարութիւնը, չսպասելով ովադիսի ընդհանուր հրամանատարի հրաժարականին, ինքը պաշտոնից հանեց նրան, նշանակելով նոր հրամանատար՝ հաղաքապետ Մարտանին, վորին մի հզոր ռաւանակով անհապաղ ուղարկեց ովադիս: Նույն սաւառնակով ել ովադիսից մեկնեց նախկին ընդհանուր հրամանատարը: Յերիտասարդ լեյտենանտ Րիչն ուրախ էր, նա հաղթանակ տարած զորավարի պես ժպտում էր: Նա կարծում էր, վոր հանրապետական Ֆրանսիայի դիրքի պատճառն ովադիսում միայն ընդհանուր հրամանատարն է և վոր նրա հեռացումով շուտով դործերը կարգի կընկնեն և իրենց կհաջողվի վերականգնել նախկին պրեստիժը և կրկին հպատակեցնել զայրացած ամբոխին:

Նոր նշանակված ընդհանուր հրամանատարի ժամանումն անշուք անցավ: Արաբները դեռ չգիտեյին նրա դալու մասին: Սպայակուլտը վորոշեց մեծ մասսայական տոնակատարութիւն կազմակերպել և թնդանոթի 101 հարվածով հայտարարել Արաբիային նոր հրամանատարի ժամանումը:

Սպաները սապոիկ պաղված էյին: Լեյտենանտ Րիչը մասնավորապես: Բաղմաթիւ յեռագուն գրոշակնե-

բով զարդարում էյին ամբողջ բերքը, մաքրում էյին մեծ հրապարակն այնտեղ կուտակված ավազից: Կայա-
ղորը հրաման եր ստացել այդ որը դուրս դալ տոնական
համազգեստով, հատուկ սուրհանդակներ էյին ուղարկ-
ված անաստոր, լուր տալու ցեղապետներին, տոնա-
կատարության մասնակցել իրենց աշիրաթներով: Սըր-
ճարանները նույնպէս հրահանգ էյին ստացել տոնա-
մթերքներ ձեռք բերեցու: Ուլաղխի ամբողջ պետական
հիմնարկները զարդարված էյին յապտերներով, զորդե-
րով, ծաղիկներով և դրոշակներով: Նույնիսկ Սյուզին
հրահանգ եր ստացել այդ որը դպրոցը փակել և նախո-
րոք աշակերտության ղեկուցել արարների նոր «փրկի-
չի» ժամանելու մասին: Սպայակույսը փորոշել եր 24
ժամ անընդհատ ամբողջ հանդիսականներին զրադեցնել
տոնակատարությամբ և առատ կեր ու խումով: Ուլաղխ-
սը թնգում եր, բայց արթնացած ժողովուրդը հանդիստ
եր...

Լեյտենանտ Ռիչն ամեն ուր նոր-նոր ծրագիրներ եր
ներկայացնում. նա վոչ մի ջանք կամ ծախս չէր խնա-
յում, փորպեօղի տոնակատարությունը պատիւ բերի
Փրանսիական հանրապետության:

Յերիտասարդ Ռիչը վողեւորված եր, նրան թվում
եր, վոր իր հայրենքի խախտված պրեստիժը հետըզ-
հետե վերականգնվում ե, և բարձր աշտարկաների վրա
ծածանվող դրոշակները պատկառանք են աղբում:

Մինչ սպայակույսն զբաղված եր մեծ տոնակատա-
րության պատրաստությամբ, Բալթաղարը փակված,
իր վիլլայում, նույնպէս սաստիկ զբաղված եր: Բալ-
թաղարի մոտ թաղնվել էյին այն 25 «կառնածելիները»,
վորոնց վորոշված եր ձերբակալել և բանտում թունավո-
րել: Նլ Աբասը նրանց հետ եր: Նրանք անհրաժեշտ պատ-
րաստություններ տեսել էյին արդեն զենքերը բաժան-
ված էյին և խմբերը մարզված ու պատրաստ...

Դադտնի անցքերով բոլորը ցրվեցին անաստաի դա-
նազան կողմերը...

Նոր հրամանատար հաղաքապետ Մարտանը տիպիկ ֆրանսիացի լիբերալ հանրապետական էր: Նա հավատում էր իր հայրենիքի հզորությանը և անհաղթելիությանը: Նա մեկն էր նրանցից, վոր յերազում եյին ամբողջ Սահարան ամփոփել Վերսալի ապակյա դորժարանում շինված մի գավաթի մեջ: Նրա համար արարը մի մեծ յերեխա յե, բավական է նրա հետ վարվել կարողանաս, և կարող ես նրան փոխել այնպես, ինչպես ուղեւոր: Նա համոզված էր, վոր արարը խելք չունի, վոր տրիտոլը և կինն են միակ ցանկալի բաները. տուր նրան արկոհոլ ու կին առատությամբ և կտիրես Արարիային հեղուկությամբ:

Այս էր նոր հրամանատարի պլատֆորման Սահարան կառավարելու համար: Այդ ծրագիրը չափազանց դուր յեկավ սպայակույտին, մասնավորապես լեյտենանտ Բիշին, վորը նույնպես հանրապետական էր:

Տոնակատարությունն սկսվում էր: Անապատի դանազան ծայրերից գունդ-գունդ աշիրաթները, զարդարված ուղտերի վրա նստած, հրացանները կախած և բազկները ձեռքներին, հետևում եյին իրենց ցեղապետներին:

Մեծ հրապարակի վրա կանգնած էր դրոշակներով և դորդերով զարդարված ամբիոնը:

Հրամանատար Մարտանը չքեղ համազգեստով, վզից կախած ասպետական լեգիոնի բաճրազույն պատվանշանը, և արժիրյան կանաչ գույնի լայն ժապավենն ուսերին՝ կանգնած էր ամբիոնի վրա, չրջապատված իր սպայակույտով:

Այդ նշանավոր հանդեսն ըստ դիրքի և ըստ աստի-

ճանի, պիտի ղեկավարեր կապիտան Բալթագարը, բայց Բալթագարը խնդրեց ընդհանուր հրամանատարից հանդեսի ղեկավարութիւնը հանձնել լեյտենանտ Րիչին: Հազարապետ Մարտանը չստարկեց:

Առավոտյան ժամը 10-ին բերդի ամուր աշտարակներէից վորոտացոյի թնդանոթները, հայտնելու Սահարայի ամայութեանն իր նոր հրամանատարի ժամանումը: Լեյտենանտ Րիչը նստած արարական նժույգի վրա, բերդից վորոտացող թնդանոթների հարվածների տակ հպարտութեամբ դիտում եր իր շուրջը և կարծես ուզում եր ասել՝ «տեսնում եք, սա իմ հզոր հայրենիքն է»:

Բերդի աշտարակները մրցում եյին իրար հետ. վառողի ծուխն ամպի պես կանգնել եր բերդի վրա և թնդանոթի յուրաքանչյուր հարվածից ցնցվում եր ուլաղիսի ամեն մի տուն, կարծես ուզում եր հայտնել ամբոխին, վոր լեյտենանտ Րիչի «դեմոկրատական» Զրանսխան կանգուն է: Բայց թնդանոթի յուրաքանչյուր հարված անմիջապես, առանց վորևէ արձագանդի անհայտանում եր լայնածավալ և հպարտ Սահարայի ավազոտ ալիքների մեջ: Ամբիոնի առաջ աջ և ձախ կանգնել եյին 20 ազաններն, իրենց բաց վարդազույն բուռնուաներով և շքանշաններով: (Ազան 30 ցեղապետի պետն է): Իսկ ազաններից հետո գալիս եր ցեղապետների բանակը, կարմիր ծիրանին ուսերին, ադամանդակուտ սուրը ձեռքերին և կրծքերը զարդարած զանազան պատվանշաններով:

Նվազեց յերաժշտախումբը:

— Զգաստ...—հնչեց լեյտենանտ Րիչի գրավիչ ձայնը: Աչիբաթները ցնցվեցին և բոլորի յերակներից կարծես մի ինչ—վոր բան անցավ:

— Զգաստ...—բացականչեց յերկրորդ վաշտի հրամանատարը:

Բանակն եր գալիս, կայազորն եր գալիս իր հավատարմութիւնը հայտնելու Սահարայի նոր հրամանատարին: Բանակն անցնում եր Մարսելյոզի հնչյունների և բերդից վորոտացող թնդանոթների աղմուկի տակ:

Իսկ Մահարայի թագավորն ուղիղ զինվորական
դիրք ընդունած, սպասում և դրոշակին, վոր բերում
է յին տաջից 12 զինված զինվորներով: Թնդանոթները
վորոտում են անընդհատ. Մարտելլոզը հնչում է իր ամ-
բողջ ուժով և դրոշակը մոտենում է հաղարապետ Մար-
տանին:

Մահարայի թագավորը մի վոտքի վրա ծուլում և ա-
ռաջ, բռնում է Ֆրանսիական բուրժուազիայի դույները
և ջերմագին համբուրում ու անմիջապես զինվորական
դիրք ընդունում:

— Զգա՛տա...—գոչում և լեյտենանտ Բիշը:

— Զգա՛տա...—արձագանդում է յերկրորդ վաչախ
հրամանատարը:

Ցեղապետ իշխան Բեն Ալին և գալիս, նստած արարա-
կան սե սաթի գույնով նժույգի վրա, ամբողջապես սլա-
տած վստիկ արդուզարդով: Ցեղապետը հագել է մետաք-
սե դանդարան, կարմիր ծիրանին ուսերին և ազաման-
դակուռ սուրը ձեռքին: Արարական նժույգը յերկու վոտ-
քերի վրա ծառս կանգնելով և ուրախ խրխնջալով, բերում
էր ցեղապետ Բեն Ալին:

Նվագում են նաղարաները և ֆլեյտաները:

Ցեղապետից հետո անմիջապես գալիս են դրոշակա-
կիրները, վորոնց հաջորդում է բազենների խումբ, իսկ
նրանց հետևում է աշխրաթը քարացած դեմքերով և խո-
ժոռ հոնքերով: Յերբ ցեղապետը հասնում է Մահարայի
թագավորին, նրա բազմաթիվ ծառաներն անմիջապես
փռում է այդ դորզն իր դահլիճում և տեսնում է՝ ինչպես
ժիրյան դորդ:

Իշխանի ձին կանգ է առնում և ծառս և լինում. նա
ևս վողջունելով Մահարայի թագավորին, ուզում է նրա
ուշադրությունը հրավիրել թանկագին նվերի վրա: Յեւ
իսկապես, հաղարապետ Մարտանը չէր կարողանում իր
աչքերը հեռացնել այդ թանկագին նվերից: Նա մի րոպե
մոռանում է ամեն ինչ և մտքով տեղափոխվում է Փարիզ,
փռում է այդ դորզն իր դահլիճում և տեսնում է՝ ինչպես

չքնադ վարիդուհիներն իրենց բարակ ու նուրբ վռտքերով ճեմում են այդ զորդի վրա, իսկ ինքը պատմում է քույր այս անցուղարձն իր ամբողջ մանրամասնություններով, թե ինչպես, յերբ ինքը Սահարայի թափավոր եր...

Ֆեղապետ Բեն Ալիի աշիրաթից հետո անցավ յերիփասարդ ցեղապետ Ել Ջեմալը:

Ել Ջեմալի թարմ յերիտասարդական դեմքը մի արտասովոր ներդաշնակութուն եր ստեղծում իր լայն ուսերի վրա դրած կարմիր ծիրանու հետ:

Յեւ այսպես շարունակ անցնում էյին ցեղապետներն իրենց աշիրաթներով, նաղարաններով, Ֆլեյտաներով և բաղեններով վողջունելու Սահարայի նոր նշանակված հրամանատարին:

Ջինյորական հանդեսը վերջացավ և սկսվեց կեր ու խումը: Բերդի շուրջը խմբված հաղարավոր աշիրաթների համար բազմաթիվ վոջխարներ էյին մորթվում: Յեռում էյին մեծ-մեծ կաթսաները:

Բերդը Մեկկայի տափավորություն եր թողնում. կարծես հեռավոր վայրերից, աշխարհի բոլոր կողմերից հավաքվել էյին հավատացյալ մուսուլմանները Կարայի տաճարի շուրջը նամազ կատարելու, ուխտ անելու և մատաղ մորթելու: Այդ որը բազմաթիվ վոջխարներից բացի, ցեղապետները մորթեցին նաև 12 ուզտ, ի պատիվ Սահարայի թափավորի:

Ովաղիսի ազդարնակչությունը դրեթե վոջ մի մասնակցություն չունեցավ մեծ տոնին: Հրեաների ամբողջ մասնակցությունը միայն յեղավ այն, վոր մի հնացած և պատռտոված դրոշակ կախել էյին սինագոգի դռան վրա:

Աշիրաթները խումբ-խումբ նստած տաք ավազի վրա, սև ճեռքերով խառնում են մեծ և խորը ափսեների մեջ լցրած կերակուրները և ուտում մեծ ախորժակով:

Իսկ բերդի ներսում, մեծ դահլիճում, բացված է բանկետի սպիտակ սեղանը և շուրջը նստած են հրամանատարն իր սպայակույտով, ազանները և ցեղապետները:

Մահարայի թագաւորն ուղեց, վոր իր զինացը նստի թանկագին գորգ նվիրող ցեղապետ Բեն Ալին:

Ճաշը վերջացավ և սկսվեցին մատուցական պարերը: Ամբողջ ունեւորում նվագում էին ու պարում. սրճարանները ծայրեծայր լիքն էին:

— Մահարան զվարճանում է, — մտածեց Բեն Աբասը, յերկար վայար ձեռքին լուռ անցնելով ունեւորի փողոցներով:

Վոչ վոք այդ որն աշխարհն ուրախ էր և յերջանիկ, վորքան կապիտան Բալթաղարը: Նրա ուրախությունը անսահման էր, նա էր կարողանում մի բոսի միևնույն տեղը նստել, նա ժպտում էր, ծիծաղում, նույնիսկ յերգում: Նա աշխարհն ուրախ էր, վոր պատրաստ էր մագլցել միևնույն բարձր բարդի ծառերի գագաթը, քանզի լու Մահարայի թոշունների բներն, ինչպես մի չարածճի մտնուկ: Նա խոսում էր ամենքի հետ, սիրալիք բարեւում էր աջ ու ձախ: Յերբեք Բալթաղարն իր կյանքի մեջ աշխարհն ուրախ, աշխարհն յերջանիկ էր զգացել իրեն, ինչքան այդ որը, — նույնիսկ այն որը, յերբ առաջին անգամ նա համբուրեց Ալալիային, յերբ Ալալիայի նուրբ իրանը իր բազուկների մեջ էր, յերբ իր հոգնած գլուխը դրել էր Ալալիայի կրծքի վրա և Ալալիան իր թուխ ու ղեղեցիկ ձեռքերով շոյում էր իր վոսկեղույն և ալիքավոր մազերը:

Վոչ, վոչ. յերբեք Բալթաղարն աշխարհի ուրախությունն էր զգացել, ինչպես այդ որը. այդ որը կմնա անմոռանալի Բալթաղարի կյանքի մեջ, այդ որը նա ուրախ էր, անսահման ուրախ:

Այդ որը Բալթաղարը նամակ էր ստացել Մորիսից...

Պար, յերգ յերաժշտություն, ուրախ ծիծաղ, կատակ, — այդ բոլորը խառնվել էին իրար, այդ բոլորը միացած, աշխատում էին բազմաչարչար ու վշտահար արարներին ղեթ արհեստական կերպով քիչ ուրխացնելու, քիչ մոռացնել տալու իրենց անհուն ցավերը:

Արարի տանից սուղն անպակաս եւ և արարի ուղից արդունքն ունապակաս ե... .

Կենսութեան և զվարճանք արարը, Փրանսիական բուրժուազիայի գույների ծանրութեան տակ, հետզհետե կորցնում եր իր կենսութեան բնավորութեանը և դառնում մեկամղձոտ ու արուր:

— Սահարան զվարճանում եւ, Սահարան ուրախանում եւ, — մընջալով անցավ Բեն Արատը մի խումբ պարզ արարների կողքից:

Բազները պահողները հրահանգ ստացան անապատ դուրս գալու վորսի, Սահարայի նորընծա թագավորին զվարճացնելու համար: Հարյուրավոր արարներ բաց գեղնապուշ համադրեստներով, ձեռքներին ամուր և հաստ կաշի ձեռնոց հագած, արծաթ չղթալով կապած բազների վրտըն ու ամբացրած իրենց գոտուն, դուրս յեկան անապատ:

Բազները բաց թողեցին առաջին յերեացող թռչնի յետևից: Բազեն սավառնում եր վորսի վրա և ամուր բռնում իր դիշտախիչ սուր և կոր ճանկերի մեջ: Յերբ թռչուն չեւ լինում, նրանք հատուկ աղախիններ եյին բաց թողնում, վորպեսզի Սահարայի թագավորը զվարճանա, տեսնելով ինչպիսի վայրագութեամբ բազեն պատառ-պատառ եւ սնում անողնական ու թռչլ աղավառն:

Վորսը մեծ հաճույք պատճառեց արարների նոր «փրկչին»: Վորսին հաջորդեց ձիեր վազեցնելով հրացանից կրակելը՝ արարների համար չափազանց սիրելի վայրժութեանը: Հիսուն արար նստած կատաղի նոռայգների վրա, միասին վազեցնում եյին ձիերն այնպես, վոր վեջ մեկը մյուսից մի սանտիմետր առաջ չպիտի ընկնի: Ձիերը սրընթաց արշավում են և հեծյալները, աղգանշանի վրա, կրակում են հրացաններն այն պայմանով, վոր հիսուն հոգին եւ միաթամանակ կրակեն. մեկը մյուսից յետ ու առաջ կրակելն արգելվում ե:

Արարները բարձրացրած վզից կապած գանդուրանների թևերը, բաց եյին թողնում կատաղած նոռայգներն ու

կրակում: Ամբողջ աշիրաթը եքստազի մեջ, հետևում էր խաղացողներին, խիստ քննադատելով նրանց, ովքեր տխարվում էին: Իսկ լեյտենանտ Բիշը՝ այդ որը կարելի չեր համարել Բիշի տոնը՝ ուրախ էր և հպարտ: Անապատ դալուց ի վեր առաջին անգամ նա հաղթել էր զինվորական պատվանշանները: Արաքների կերուխումը, պարը, նվազը, զվարճությունը նրան անսահման ուրախություն էր պատճառում: Նա համոզված էր, զոր այս շքեղ և փառքի մոտերը ամբողջ Սահարան կմոտեցնի Փրանսիային և նրանք ամելի և ամելի կսիրեն իրենց հայրենիքը և ամելի անձնվեր կծառայեն մայր հայրենիքին, կվերացնեն կոտորածները, կաշխատեն քաղաքավարի վարձի արաքների հետ և ամեն ինչ լավ կգնա և ամեն ինչ կհարթվի: Իսկ արաքը լուռ ու մունջ, հեղ ու համեստ կանցնի իր աշխատանքներին և զոչ մի գնով նա չի խանդարել իր խաղաղ կյանքը, նա չի միանա ապստամբներին:

— Սահարան զվարճանում և, Սահարան ուրախանում է, — շնչաց Բեն Արասը, անցնելով լեյտենանտ Բիշի մոտից:

Հաղթանդամ Բեն Արասը մի աչքը կապած, յերկար դալազանը ձեռքին, ամեն տեղ էր: Նա հսկում էր, նա կարգադրում էր, նա հրամայում էր և նա մի աչքով տեսնում էր ամեն ինչ և ամենին:

Բեն Արասն ամեն տեղ էր և ամենի հետ, բայց նա բացառապես միայն Սահարայի թաղավորի պատվին: Խաղաղ տոնակատարությունից: Իսկ Բեն Իսմայիլը՝ Մուսայի առեւանգված աղջկա նշանածը Բեն Արասի սովերն է: Վարտեղ և ուր լինեք Բեն Արասը, անպայման աշխտեղ, հեռվում պետք է լինեք Բեն Իսմայիլը: Բեն Իսմայիլը սովորում էր, նա վարժվում էր ովազիսը վրաքի հանելու գործին: Նա բացառապես և հրեհեհ էր սովորում մի աչքը կապած Բեն Արասից:

Ցեղապետները վերադառնալով քաղենների վրոտից ու ձիարշապից, կրկին անձնատուր յեղան կերուխումին: Ա-

դաներն այլևս չկարողանալով պահել իրենց հալածա-
րակչութիւնը ամփոռների վրա, վազուց տեղափոխել
էյին հատակին և շարունակում էյին խմել ու զվարճա-
նալ:

Յեղապետները նույնպէս հետ դշաժ կարմիր բուռ-
նուսներէ փեշերը, խմում էյին և զվարճանում:

Ուշ էր, բայց ամբողջ դեռ զվարճանում էր...

Տոնակատարութիւնը շարունակվեց և հետեյալ
որը: Ազնվական կալվածատերերը բեռնավորված դանա-
դան թանկագին նվերներով, բարի գալուստի էյին յեկել
ընդհանուր հրամանատարի մոտ, և ի միջի այլոց հիշեց-
նելու նախկին «բարի և առատածիտն» հրամանատարի
խոստումն իրենց: Նրանք ամբլորդ չհամարեցին և դառ-
նաղին լալ իրենց «գօբախտ» գրութիւն վրա:

— Ի հարկե, ի հարկե, Ծրանսիան, վոր բոլորիս
մայրն է, միթե՞ կհանդուրժի, վոր իր թանկագին զա-
վակները գօբախտ լինեն և այն հսկա զոհողութիւնը,
վոր հանձն և առել մեր մայր հայրենիքը, այդ բոլորը
ձեր բարեկեցութիւն համար և,—արջայական տոնով ա-
ռաց հազարապետ Մարտանը, հանապազ գնելով աղ-
նըվական կալվածատերերին:

Անմիտ կերութեամբ շարունակվում էր: Ուրախ էր
Մահարան, ուրախ էյին բոլորը, ուրախ էր սպայակույ-
տը: Բայց ամենից ուրախը կապիտան Բալթազարն էր:

Տոնակատարութիւնը վաղուց վերջացել էր, բայց Մահարայի փոթորկալից կյանքը դեռ նոր եր սկսվում։ Աւետեանաւ Րիչի ցանկութիւնները չիրականացան. վոչ մի թնդանութեանութիւն և վոչ մի կերութեամբ չեր կարող Աֆրիկայի շահաւործված ու կեղեքված ազգաբնակչութեան միացնել լեւտեանաւ Րիչի հայրենիքին։

Հազարապետ Մարտանը շարունակ սպառնալու յափ ժողով եր հրավիրում։ Հարցերը դրվում եյին իրենց ամբողջ մերկութեամբ, սպառնալու յերկար վիճում և ծրագրեր եր դծում, բայց արդշունքը՝ վոչինչ։

Կենտրոնական կառավարութիւնը ջղային և անհամբեր սպասում եր, վոր վերջ դրվի Մահարայում բռնկվող սպառնալութիւններին, բայց ի՞նչպէս։ Ապրտամբութեան դադարաւորը Մահարայի հեռավոր անկշունքներից արդեն յեկել եր մինչև բերդի տակը։ Աշիրաթները հետզհետե ավելի և ավելի բմբոստ եյին դառնում։

Կոտորածների քաղաքականութիւնը ծայրահեղորեն անհրաժեշտութիւն եր դառնում Ֆրանսիական արշունդուշտ բուրժուազիայի համար։

Տեղապետներն որերով մնում եյին բորջում, ժամերով փակվում եյին հրամանատարի առանձնասենյակում։ Վոսկին հոսում եր ջրի պես։ Ամեն ցեղապետ թողնում եր հրամանատարի առանձնասենյակը, ծանրաբեռնված վոսկիներով, բայց վոչ մի կոտորած տեղի չեր ունենում։ Մահարայի ազգաբնակչութիւնը շատ եր տեսել նոր հրամանատարներ, շատ եր լսել 101 թնդանութի հարվածներ, շատ անգամ եր նա որերով կերութեամբների մասնակցել, հետեալեւ նա շատ լավ գիտեր, վոր այդ բոլոր փոփո-

խուժյունները մազաչափ անդամ փոփոխություն չեն մտցնելու հարկերի և պարտքերի առիկ Խաղված արարների կյանքի մեջ: Ամբողջ Մահարայում միայն հանրապետական յերկտասարդ Բիշներն ելին կարծում, վոր հրամանատարների փոփոխումը կհեռացնի այն միտանդը, վոր դամոկլյան սրի պես կախված եր իրենց բուրժուական հայրենիքի գլխին:

Իշխան Բեն Ալին նստել եր ընդհանուր հրամանատարի կարմնետում: Հազարապետ Մարտանը նրան խոստանում ե 30 աշիրաթների պես նշանակել «ազա» սիրադուստի, անսահման դանձ, վորպեսպի նա անմիջապես կազմակերպի կոտորածն այն յերկու աշիրաթներում, վորոնք այլևս իրենց դժգոհությունը խույ անկյուններում չեն արտահայտում, այլ հրապարակով: Յեվ արդեն նրանք մերժել են հարկեր վճարել: Բայց փառամոլ և շահամոլ ցեղապետը չեր կարողանում խոսք տալ, հակառակ իր ջերմ ջոհկության:

Ծախսերը մի քանի անդամ ավելացել են. դեֆիցիտը ծածկելու համար կենտրոնական կառավարությունը պահանջում ե հարկերն ավելացնել և անհապաղ գանձել, բայց արարները մերժում են վորեն հարկ վճարել: Աշիրաթներում դժգոհություն ե տիրում, ժողովուրդն արթնացել ե, իսկ ցեղապետները սարսափի մեջ են գտնվում:

Հազարապետ Մարտանը չեր ծածկում իր տարակուսանքները և դրությունը ներկայացնում եր կենտրոնական կառավարության ախպես, ինչպես վոր նա կար, իսկ կենտրոնական կառավարությունը պահանջում եր «արյան մեջ խեղդել» վորեն շարժում:

Լեյտենանտ Բիշը հետզհետե կորցնում եր իր ուրախ ժպիտը և նրա յերկտասարդական դեմքի վրա արդեն յերևում եր «հայրենասիրական» թախիծը: Նա հաճախ մտաբերում եր կապիտան Բալթազարի ասածը, թե «խեղիքը հրամանատարի փոփոխման մեջ չե, այլ սխալում ի»:

Սպանները բացորոշ նկատում եյին, վոր արարներն իրենց վերաբերմամբ նույնը չեն, ինչ վոր եյին մի քանի տմիս առաջ: Սպայի ներկայությունը փողոցում կամ այլուր այլևս սարսափ չեր ազդում և այն «հարգանքը», վոր դադութի ազդարնակչությունը պարտաւոր եր մատուցել սպաններին, արդեն գլանում են: Ըստ որենքի, յերբ սպան անցնում և փողոցով, ժողովուրդը պարտաւոր և վտաքի կանգնել, խոնարհւիլ և ճանապարհ տալ նրան: Սպաներն զգում եյին այդ բուռն ատելությունը, վոր որեցոր դարգանում եր իրենց հանդեպ:

Մի որ վոստիկանապետը սպայակույտի ժողովում դեկուցեց քաղաքի արկիոծոված դրության մասին և ներկայացրեց 15 մարդու անուն, վորոնց պետք եր անմիջապես վերացնել ալաղխոյ: Սպայակույտը համաձայնություն տվեց և խիստ կերպով պատմիրեց վոստիկանապետին անմիջապես գործի անցնել և շուտափույթ կերպով հետևանքների մասին մանրամասն դեկուցել հրամանատարին:

Վոստիկանապետը գլխովորական բարե տալով, դուրս յեկավ, յերկաթապատ լախտը ձեռքին:

Սպայակույտի նիստը փակված եր. դուրս յեկավ և Բալթազարը: Բալթազարն արդեն իր սենյակումն եր. նա ձեռքերը ծալած կրծքին, հանդարտ ձեմում եր, իսկ սեղանի մոտ նստած եր Բեն Արասը, իր յերկար ծխամորճը ընթանին:

— Զպետք և թույլ տալ, վոր վոստիկանապետը ձերբակալի այն 15 «կասկածելիներին»: Նրանք մերոնք են: Հետևապես հենց այսոր ևեթ պետք և արմատական միջոցներ ձեռք առնել, քանի նրանց անունները դեռ հայտնի չե հասարակության, —ասաց Բալթազարը:

— Լսում եմ, իմ կապիտան, —ասաց Բեն Արասը և պարտեզի յետևի դռնից դուրս գնաց:

Մի աչքանի Բեն Արասը յերկար դաժազանը ձեռքին և սպիտակ բուռնուար ուսերին, գնում եր մտախոհ, իսկ նրա յետևից՝ յերիտաաարդ Բեն Իսմայիլը:

Բեն Իսմայիլը դեռ մանուկ տարիքից դիտեր Ֆրանսիական «դեմոկրատիայի» դաժան լուծը: Նա այդ դժգոհել եր շատ վաղ իր ընտանիքի կաշվի վրա:

Բեն Իսմայիլի հայրը՝ Բեն Քյարիմը հողագործ գյուղացի յեր: Նա ապրում եր «Եւ Դեմնա» ծովափնյա պողարեր հողամասում: Այնտեղ մեծ թվով արտեներ եյին ապրում, վորոնք մշակելով իրենց «մեղիք» (հողը), հանդիստ ու խաղաղ կյանք եյին վարում: Բայց Ֆրանսիացի կաթվածատերերի աչքն այդ շրջանի վրա յեր: Նրանք հանդիստ սրտով չեյին կարողանում տեսնել արարների ունեցած պարարտ հողամասերը:

Չանազան պատրվակներով Ֆրանսիական հողատիրական ընկերությունն առաջարկել եր ծովափնյա այդ քոզարնակչությանն իրենց ծախել այդ հողամասերը, հեկտարին առաջարկելով 40 Ֆրանկ, (մինչդեռ հեկտարը մի քանի հազար արժեք):

«Եւ Դեմնայի» գյուղացիությունը մեքժում ե կալվածատերերի առաջարկը: Սակայն հողագործական ընկերությունը չի հրաժարվում իր մատուցությունից և աշխատում ե Չանազան պատրվակներով դատարանի միջոցով վորեւ կերպ իրադործել իր ցանկությունը և այդ հողերն իր ձեռքը դցել:

Ֆրանսիական քաղաքացիական դատարանը շինծու և մտապածին «հանցանքների» համար ծանր տուգանքներ ե դնում «Եւ Դեմնայի» մեղիքի վրա:

Եւ Դեմնայի աղքատնակչությունը գտնվում ե ծանր և անիրավացի պարտքերի ու հարկերի տակ, բայց և այնպես իր հողը չի զիջում:

Չնայած այդ ամենին, Ֆրանսիական կալվածատե-
րերը չեյին հանդատանում. նրանք անպայման կամենում
եյին տիրանալ «Նլ Դեմնայի» հողերին, ինչ զնով ել լի-
նի: Մի գեղեցիկ որ «Նլ Դեմնա» յե գալիս զինվորական
մասի լիազորը և հրահանգում ե Նլ Դեմնայի ազգաբնա-
կությանն անմիջապես դատարկել շրջանը և հեռանալ,
վորովհետև «Նլ Դեմնայում» «ռազմական նշանակություն
ունեցող կայաններ պետք ե կառուցվեն»: Հետևապես
հողատերերին առաջարկվում ե հեկտարին 60 Ֆրանկ
հաշվելով, ստանալ իրենց հողերի արժեքը և հեռանալ:

«Նլ Դեմնայի» ազգաբնակչությունը զայրացած այս
բացարձակ համաշխարհային, ցույցեր ե կազմակեր-
պում ու բողոքում ե Ֆրանսիական կառավարությանը,
բայց այդ բողոքների և ցույցերի հետևանքը լինում ե
այն, վոր դրահակիրներից «Նլ Դեմնայի» վրա թնդա-
նոթներ են վորոտում:

Ֆրանսիական հողատերերի դադութային զորքը
ներս ե խուժում, սրի քաշում ազգաբնակչությունը,
գրավում ե նրանց ամբողջ հոտերը, բռնաբարում ե
կանանց:

Ամբողջ «Նլ Դեմնան» հողակույտի յե փոխվում,
ազգաբնակչությունը սարսափահար փախչում ե Սահա-
րայի անհյուսիսային խորքերը, իսկ «Նլ Դեմնան» հանձ-
նվում ե յերկու Ֆրանսիական հողադորժական ընկերու-
թյան:

Բեն Իսմայիլի հայրը մեկն եր այն բազմահազար
արաբներից, վոր կողոպտվելով Ֆրանսիական բուրժուա-
զիայից, մնացել եր մերկ և անապատան իր բազման-
դամ ընտանիքով Ալժիրի մեծ մզկիթի դռան առաջ
կանգնած:

Բայց կողոպտված ազգաբնակչությունը դրանով չա-
դատվեց Ֆրանսիական խստաբարո դադութային որենք-
ներից. նրանք պարտավոր եյին մեծ գլխահարկ վճարել,
և Բեն Իսմայիլի հայրը բոլորովին չարտասվեց այն որը,
յերբ համաճարակը խլեց նրանից իր յերկու յերեսանե-
րին, վորովհետև դրանով նա ազատվում եր նրանց հա-
մար գլխահարկ վճարելուց:

Սև թշվառությունը ֆրանսիական դադութներում արար անգլաբնակչության անբաժանելի ընկերն է, վորը նրան ուղեկցում է մինչև ամաղոտ գերեզման:

Ծանր հարկեր, անտեղի տուգանքներ, պարտադիր աշխատանքներ, հողագրկություն, համաճարակներ, արհամարհանք, հալածանք, բռնի դիմորադրում, կտնանց բռնաբարում, մատաղահաս աղջիկների բռնի պոռնկացում,—ահա յերևութներ, վորոնց առատությամբ յենթակա յե արար գյուղացին:

Արար գյուղացին թշվառացել է հենց այն ուրից, յերբ Աֆրիկա ներխուժեց ֆրանսիական դադութային գործը: Նրանք ամբողջ Ալժիրից, Մարոկկոյից և Թունիսից դուրս ջնեցին բոլոր գյուղացիներին դեպի անապատը, իսկ նրանց հողերը գրավեցին զանազան ընկերություններ:

Շատ հաճախ հողագործ գյուղացիներին նրանք բռնի տանում և տեղավորում են անմշակ հողերի վրա: Արար գյուղացին այդ չոր ու կոշտ հողի վրա բացում է իր գգադված վրանը, յեղունկներով հերկում է հողը, քրախնձով ջրում նրան, և յերբ արդեն պատրաստ է լինում մշակության համար, գալիս են ֆրանսիական կալվածատերերը, կրկին տեղահան անում թշվառ գյուղացուն և գրավում պատրաստ հողը:

Իեն Իսմայիլի հայրը, զրկված իր հողից և հոտից, ստիպված յեղալ հանձն առնել իրբն բեռնատար ուղևորվելու հասարակածային Աֆրիկա, ֆրանսիական մի ընկերության մոտ աշխատելու: Հատուկ հանձնաժողով եյին ուղարկում յերկրի հասարակածային անտառներում կաուչուկ գտնելու:

Այդպիսի ճանապարհորդությունները վերին աստիճանի վտանգավոր են և անտանելի: Ուղտերն անգամ չեն դիմանում այդ ծանր ճանապարհորդությանը: Այդ պատճառով ընկերություններն ուղտերի փոխարեն վարձում են մարդկանց և նրանց մեջքին բառնալով ուղտի բեռը, ստիպում ամիսներով ծանր բեռան տակ անապատը կտրել:

Ֆրանսիական ընկերության 200 հոգուց կազմված ուղտ-մարդկանց քարավանը պատրաստ եր. ծանր բեռների տակ կծկված, ջրտինքով վողողված, մերկ ու ճաք-մրկած վտաքերով քարավանը անապատ մտավ...

Յերկար ամիսներ շարունակ քարավանը անհավասար պայքար մղելով ընտւթյան կատաղի արհավիրքների դեմ և 20-ի չափ գոհեր տալով, վերջապես կանգ առավ տրեւադարձային անտառի մոտ:

Տաք և ալրոդ ամառի յերկար ու ճիւղ ճանապարհորդությունից հետո սաղարթախիտ անտառը ուղտ-մարդկանց չափազանց ուրախություն պատճառեց: Բայց այդ ուրախությունը յերկար չտևեց:

Անտառն անսնցանելի յեր: Հսկա ծառերն իրար դրկախառնված, ալնպիսի ամուր ու խիտ պարիսպ ելին կաղմել, վոր անցնելն անհնարին եր: Բեռնակիրներին ստիպում ելին կացիններով հաստաբուն ծառերը դեռին տապալել՝ ճանապարհ բաց անելու համար:

Կուտական անտառներում բազմաթիւ թունավոր սողուններ և դիշատիչ դադաններ ելին վխտում: Վայրի կատուները դարան մտած խիտ սաղարթների մեջ, հանկարծ ցատկում ելին բեռնակիրներին վրա և ճանկոտում նրանց յերեսը: Որ չեր անցնում, վոր դժբախտ քարավանը կատաղի դադաններին մի քանի գոհ չտար. ճանապարհը շարունակել այդ պայմաններում անհնար եր:

Քարավանից արդեն կեան եր մնացել, և նրանք խիտ բողոքելով Ֆրանսիական ընկերության ներկայացուցիչներին, վորոչեցին վերադառնալ:

Ձուր անցան շահագործող ընկերության լիազորների սպառնալիքները: Քարավանը վերադարձավ: 16 ամիս դժոխային պայմաններում 200 մարդ-ուղտերից կենդանի վերադարձան միայն 60 հոգի, վորոնց մեջ եր Բեն Իամայելլի հայրը՝ Բեն Քյարիմը: Ընկերությունն անմիջապես դատի տվեց բեռնակիրներին, և Ֆրանսիական դատարանը վոճ միայն վորոչեց նրանց դրկել աշխատա-

վարձից, այլև յուրաքանչյուրին 3 տարով պարտադիր աշխատանքի դատապարտեց:

Դատապարտվածները ժողովրդականության հակոցության տակ ճանապարհ ընկան կրկին դեպի հասարակածային դուռը՝ աշխատելու Մայուբու յերկաթգծի վրա: Բեն Քյարիմն անապատի հովերին հանձնելով իր զգողված վրանը և անխնամ թողնելով իր բաղձամարդ ընտանիքը, լռենց աջոտրի ճանապարհը: Մայուբու—դա Բրադավիլ գաղութային կենտրոնական քաղաքից նոր կառուցվող գիծն էր, ծածկված խիտ անտառներով և ահռելի ճահճներով: Այնտեղ աշխատել անհնարին էր, խի՛ մահն անխուսափելի: Տենդը, խոնավ և հեղձուցիչ տոթը, թունավոր սողունները, սննդի կատարյալ բացակայությունը և ընկերության գազանային վերաբերմունքը գեպի աշխատավորները, հարկադրեցին բանվորությանն ապրտամբվել: Նրանք կոտորելով բոլոր պահակներին ու հսկիչներին, փախան դեպի անտառի խորքերը:

Բեն Քյարիմը փախտապան էր... Նա վոչ մի կերպ չէր կարող վերադառնալ իր անապատան, անխնամ ու թշվառ ընտանիքի մոտ: Բեն Քյարիմը յերկար ժամանակ մի խումբ նեգրերի հետ թափառում էր հասարակածային գոտում գտնվող կուսական անտառներում:

Ֆրանսիական գրչատիչ բուժուհիյան սողունիի պես ամուր էր կախել հասարակածային դատում ապրողների պրկված մկաններին: Դրությունն անհանդուրժելի չէր: Տեղի ունեցավ նեգրերի ապստամբությունը, վորը տենց մի քանի տարի:

Բեն Քյարիմը միացած նեգրերին, իր ամբողջ եյությամբ պայքարում էր բռնակալների դեմ:

Ուրանդի չըջանը ալեկոծված էր. ամբողջ ազգաբնակչությունը մի մարդու պես դուրս էր յեկել Ֆրանսիական կառավարության դեմ:

«Կարգը վերականգնվեց»: Բեն Քյարիմը ձերբակալված քվեց աջոտր՝ կրկին պարտադիր աշխատանքի: 5 տարի պարտադիր աշխատանքը վերջացնելուց հետո, Բեն Քյարիմը հյուծված, տարիներով վուժով կտրելով

լայնածախալ Աֆրիկան, հաղիմ հալ կարողացաւ գտնել իր սև թշվառութեան մատնված ընտանիքը:

Սահարային հատուկ մի տաք որ, հարկահաւաքներն իջան Բեն Քյարիմի վրանի առաջ:

Բեն Քյարիմը թշվառություններից կորացած մեջքով և ալեղարդ մորուքով մտնեցաւ «Հյուրերին» ու մտնած աչքերը հառեց նրանց:

— Հա՛րիդ, —ասաց հարկահաւաքների պետը յերկաթապատ լախտը ձեռքի մեջ պտտեցնելով:

Բեն Քյարիմը լուռ եր:

— Հա՛րիդ, —կրկնեց պայրացած հարկահաւաքը:

Բեն Քյարիմը դողաց իր ամբողջ մարմնով և սառած հայացքը հառեց հարկահաններին աղերսազին, ու հաղիմ լսելի ձայնով մըմնջաց:

— Չունեմ...

— Հա՛րիդ, —կատաղի գազանի պէս մռնչաց հարկահաւաքը:

Կրկին դողդոջ շարժվեցին Բեն Քյարիմի սարսափից կապտած շրթունքները, ասելով.

— Չունեմ, ժամանակ տվեք...

Բեն Քյարիմը դեռ չէր վերջացրել իր խոսքը, մօր յերկաթապատ լախտն իջաւ թշվառ ծերունու փոսկրացած գեմքին:

Բեն Քյարիմը փռված տաք ավաղի վրա, խոխոացնում եր հոգեվարձի մեջ և նրա ջարդված ծնոտից դուրս եր ժայթքում հորդ արյունը:

— Հա՛րիդ, քեյք*), —մռնչում եր հարկահաւաքը և իրար հեռեւից ծանր լախտը իջեցնում Բեն Քյարիմի արդեն լախտի առաջին հարվածից անչնչացած կողերի վրա:

Հարկահանները գնացին, իրենց հետ հարկի փոխարեն տանելով Բեն Քյարիմի աղջկան: Յեւ այդ որվանից Բեն Իսմայիլը վրեժ ուխտելով, թափառում եր լայնածախալ անապատում, հեղափոխական արվեստը սովորելու:

*) Բեյք — նշանակում է շուն:

Մզկիթի յետևում, ծառերի մօտ կանգ առաւ Բեն Աբասը: Բեն Իսմայիլը մոտեցաւ նրան: Բեն Աբասն ինչ վեր բան չընջաց Բեն Իսմայիլի ախանջին, և նրանք շաբունակեցին իրենց ճանապարհը, բայց տարբեր ուղղությամբ:

Յերեկոյան շատ ուշ եր, բայց մեծ սրճարանում կյանքը յետում եր: Այնտեղ եր և Բեն Իսմայիլն իր անհայտ ընկերներով: Նրանք խորատուզված թուզթ եյին խաղում: Այնտեղ եր և վոստիկանապետը, վորն իր սովորութեան համեմատ նստած ալժիրական դորզի վրա, ուտում եր արաքներէ հաշվին:

Ինչպես պատահեց, վոչ վոք վոչինչ չհասկացաւ, հանկարծ մի սոսկալի կոխի ծագեց: Ամբոխը խառնվեց իրաւր, դաշույնները պսպղացին: Վոստիկանապետը միջամտեց կռիւղ ամբոխին, բայց շատ չանցած նա սարսափած ճիչ արձակեց և իր հակա հասակով դեռին փրկվեց:

Ամբոխը դարձացած և սարսափած յետ-յետ քաշվեց, իսկ կեղտոտ հատակի վրա իր կապույտ բուռնուտով փռված եր անշնչացած վոստիկանապետը:

Արաքներն անմիջապես փախան: Սրճարանում մնացել եյին միայն սրճարանապետն իր ոգնականներով և վոստիկանապետի դիակը՝ դաշույնի վերքը սրտին:

Վոստիկանապետի մահվան լուրն անմիջապես հասաւ սպայակույտին: Պրադարանի դահլիճում, ուր նըստած եյին նրանք և յուսւմ եյին կապիտան Բալթապարի պիկուցումը հաքիերի դրութեան մասին:

Հաղարտապետ Մարտանը դունաավեց և հայացքը հստեղ լեյտենանտ Րիչին: Լեյտենանտ Րիչն անմիջապես, գինված պահանքերով, զնաց դեպքի վայրը, դիակը փոխադրեց հիվանդանոց և սրճարանապետին իր ոգնականներով ձեռքակալեց, հրաման արձակելով հետադիմել մարդասպանին:

Իսկ Բեն Արաքը, յերկար գավազանը ձեռքին, փափուկ ավազը փորձեցնելով գավազանի սուր ծայրով, մի աչքը կապած, անցնում էր ովազխի փողոցներով, իր անրաժան սովերի հետ...

Վոստիկանապետի փողբերդական և խորհրդավոր մահվան լուրն ովազխի աղբարնակչությունը ընդունեց մեղմ ժպիտը չրթունքներին:

Ովազխը յեռում էր, ովազխը արթնացել էր: Յեվ ովազխը շնչում էր ազատ, վարովհեաև նրա կրք՝ քիչ ընկել էր արճճանման մի ծանրություն:

Սպայակույտը մտահոգված էր, իսկ լրտեսների տված տեղեկությունները սոսկայի ելին: Սպայակույտը վոստիկանապետի սպանությունը համարում էր ապրտամբության առաջին նախաքանը: Հաղարտապետ Մարտանը պարզ տեսնում էր, վոր ապստամբությունը մոտայուտ է և վոր Սահարայի ապստամբների վագին արդեն բուն է դրել նաև ովազխում:

Բոլոր ցեղապետները կրոնական աղոթքներ մղնջալով լեցին վոստիկանապետի մահվան լուրը և ոարսափահար, ավելի դողդողացող չրթունքներով, սկսեցին ալլահին իրենց ոգնության կանչել:

Ցեղապետ Բեն Ալին արդեն յերկու սր էր, վոր վոչ մի տեղ չէր յերևացել: Ցեղապետ Բեն Ալիի փառամուրությունը և շահասիրությունը հանգիստ չէր տալիս իրեն: Հաղարտապետ Մարտանը նրան խոստացել էր 30 աչիրաթի պեսի պաշտոնը, «ազա» տիրադուր և անտահման դանձ, բայց ի՞նչ անի, յերբ աչիրաթը վորևե կոտորածի մասին լսել չէր ուզում:

Ցեղապետ Բեն Ալին Սահարայի «գիտնականի» խոր-

հուղողով, վորոշեց իր մաս կանչել իր մի քանի «հալա-
տարիմ» մարդկանց և նրանց խոստանալ մեծ դամար,
յեթե նրանք կարողանան մի կերպ հաջողացնել, վոր-
պեսդի աշխրաթը համաձայնվի «թշնամու» վրա հար-
ձակվել:

Յեղապետը նստած եր թանկագին դորդի վրա, իսկ
գլխիցը կանգնած ելին վեց արար՝ իր «հալատարիմ-
ներից»: Յեղապետը խոստանում եր նրանց ամեն ինչ ա-
ռատությամբ, յեթե կարողանան կոտորածը կաղժա-
կերպել: «Հալատարիմները» մերժեցին և խորհուրդ
տվեցին այդ խնդրի մասին այնպե՛ս չխոսել, վորովհետե
աշխրաթը չափազանց դայրացած և մասնավորապես իր
դեմ:

— Ի՞նչ դեմ, — մոնչաց ցեղապետ Բեն Ալին: Յեղա-
պետն արդեն վաղուց դիտեր, վոր իր աշխրաթն ատում
ե իրեն, դիտեր, վոր հարմար առիթի յեն սպասում՝
վրեժխնդիր լինելու:

Յեղապետ Բեն Ալին տեսնում եր, վոր աշխրաթն
այլևս իրեն չի յենթարկվում, ուստի իր «ապերախտ»
հպատակներին պատժելու դավեր եր նյութում:

Կապիտան Բալթաղարը լուր եր ստացել Ալալիայից,
իրեն այցելելու ուշ գիշերին: Հատուկ մի կլին առաջնոր-
դելու յեր Բալթաղարին: Իսկ ընդհանուր հրամանատա-
րը հայտնել եր Բալթաղարին, վոր ցեղապետ Նլ Կասրմը
խնդրում և իր քիջնորդությանը, վորպեսդի ցեղապետ
Բեն Ալին չմերժի իր աղջիկը ցեղապետ Նլ Ջեմալին կնու-
թյան տալու:

Այդ լուրը ծանր ազդեց Բալթաղարի վրա, և միա-
ժամանակ նա չափազանց դարձացավ, վոր ցեղապետ
Բեն Ալին մերժել և Ալալիայի ձեռքը յերիտասարդ իշ-
խանին տալ:

Բալթաղարն սպասում եր պայմանավորված ժամին:
Պառկած մետաքսե սոֆայի վրա, մտածում եր այն մա-
սին, թե ինչու ցեղապետ Բեն Ալին պեսք և մերժեց Նլա-
լիայի ձեռքը յերիտասարդ իշխան Նլ Ջեմալին:

Իշխան Եւ Ձեմալը գեղեցիկ, հարուստ ցեղապետ եր
և Սահարայի ամենից հին և հայտնի իշխանական տոհ-
մից: Բալթաղարը չեր ել կարող պատկերացնել, վոր ցե-
ղապետը մերժել և, վորովհետև Ալալիան չի ցանկացել
Եւ Ձեմալի կինը դառնալ: Սահարայում կնոջ ձայնը կամ
ցանկությունը արժեք չունի: Այդ շատ լավ գիտեր Բալ-
թաղարը, հետևապես չեր կասկածում, վոր այստեղ ան-
պայման մի գաղտնիք է լինելու: Չկար նաև լայնածա-
վալ այդ շրջանում այնպիսի մեկը, վոր մրցակից հան-
դիսանար Եւ Ձեմալին:

Տոթ գիշեր եր: Արծաթանման յերկնակամարում
փայլում էլին անհամար սասողեր: Ուլաղխը խորը քնի
մեջ եր: Միայն սպանների վիլլաններից շարունակում եր
հնչել արտա հարճերի յերաժշտության և յերգի ձայնե-
րը: Բալթաղարն Ալալիայի համատարիմ նաժիշտներից
մեկի ուղեկցությամբ գնում եր ցեղապետի ամբողջ: Յերբ
անցան մղկիթի հրապարակը, նաժիշտը նշան տվեց կա-
պիտանին թաղնվելու, իսկ ինքն անհայտացավ բոլորո-
վին այլ ուղղությամբ: Բալթաղարը բռնունուով ծածկեց
գլուխը և մտավ մղկիթից վոչ հեռու խիտ պարտեզը:

Մեծ թղենու յետևը թաղնված, Բալթաղարն սպա-
սում եր նաժիշտի վերադարձին: Արդեն մի ժամ եր, վոր
Բալթաղարն սպասում եր մեծ թղենու տակ, բայց նա-
ժիշտը չկար:

Կարմիր արշալույսն իր մենամարտն եր սկսել գի-
շերվա արծաթանման խավարի գեմ: Հորիզոնն ալ կար-
միր գունով եր ներկվել, յերբ հանկարծ Բալթաղարի
կողքին հայտնվեց Բեն Իսմայիլը: Բալթաղարը շատ
դարձացավ, սակայն Բեն Իսմայիլը նշան տվեց անմիջա-
պես տուն վերադառնալ և սպասել Բեն Արասին:

Բալթաղարն շտապեց տուն և սպասում եր Բեն Ա-
րասին:

Մարարուն իր թախծոտ ձայնով համատացյալնե-
րին աղտթքի յեր հրավիրում բարձր կապույտ փիղու-
ղայով նաչխած մինարեյից, յերբ ներս մտավ Բեն Ա-
րասը Բեն Իսմայիլի հետ:

— Խոսիր, Բեն Աբաս,—ասաց Բալթազարը, ցատկելով վոտքի:

— Իմ կապիտան, թույլ տուր զեկուցելու, վոր ցեղապետ Բեն Ալին գաղանի հարաբերության մեջ ե Շեյխ Ուլ-Իսլամի հետ,—ասաց Բեն Իսմայիլն իր յերկար մուշտուկը հանելով:

— Իսկ դու այդ վո՞րտեղից իմացար,—հարցրեց Բալթազարը զարմացած:

— Շեյխ Ուլ-Իսլամի մարդէկ այս գիշեր ցեղապետի մոտ ելին:

— Դա անհնարին ե,— կասկած հայտնեց Բալթազարը:

— Հաստատ ե, իմ կապիտան, յես մի աչք ունեմ, բայց ամեն ինչ տեսնում եմ:

— Բայց ի՞նչ նպատակով:

— Դեռ ինձ համար պարզ չէ: Յեթե հնարավոր լիներ Բեն Իսմայիլին այս գիշեր մտցնել ամբողջ, շատ բան կիմանայինք, բայց չհաջողվեց:

Նոր հրամանատարի անապատ ժամանելու առթիվ կազմակերպված տոնակատարության որը Բալթազարը Մորիսից նամակ եր ստացել: Այդ նամակում Մորիսը խոսում եր Շեյխ Ուլ-Իսլամի մասին: Շեյխ Ուլ-Իսլամը մեծ քանակությամբ մարդ ե հավաքել իր շուրջը և թույլ չի տալիս Սահարայի ազդարնակչությանը միտնալու հեղափոխական ապստամբ բանակին, միաժամանակ նա կրոնական պատերազմ ե ուղում հայտարարել Քրանսիական կառավարությանը, նպատակ ունենալով իսլամական յերկիրն ազատել դյավուրներից և իրեն թաղավոր հռչակել:

«Բայց ի՞նչ կապ կարող ե լինել Շեյխ Ուլ-Իսլամի և ցեղապետ Բեն Ալիի մեջ: Ձե՞ վոր ցեղապետ Բեն Ալին Քրանսիական բուրժուազիայի ամենից հավատարիմ մարդն ե այս անապատում» մտածում եր Բալթազարը:

Մորիսն իր նամակում պահանջել եր Բալթազարից հայտնել իրեն, յեթե վորեւե բան գիտե Շեյխ Ուլ-Իսլամ

մի մասին, ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, վոր Շեյխ Ուլ-Իսլամն իրենց համար լուրջ խոչնդոտ ե, քանի վոր նա վորպէս կրօնապետ, մեծ հեղինակություն ե վայելում արաբ ժողովրդի մեջ:

Ֆրանսիացիները շատ եյին աշխատում Շեյխ Ուլ-Իսլամին իրենց կողմը թեքել, բայց այդ նրանց չեւ հաջողութեամբ: Շեյխ Ուլ-Իսլամն անպայման ուզում եր թագաւոր դառնալ Ֆրանսիացիներից միանգամայն անկախ:

Լեյտենանտ Րիշը վերադարձել եր անապատից, ուր նա գնացել եր ուսումնասիրելու դրությունը: Նա գեկուցում եր ընդհանուր հրամանատարին, յերբ ներս մտաւ Բալթազարը: Հրամանատարը մտամոլոր եր, իսկ Լեյտենանտ Րիշն ընկճված:

— Դրությունը վատ ե, չափազանց վատ, — ասաց ընդհանուր հրամանատարը Բալթազարին:

— Պետք ե խիստ միջոցներ ձեռք առնել, յեթե վոչ՝ մենք կորած ենք, — ասաց «Հանրապետական» լեյտենանտ Րիշը:

— Այսինքն ի՞նչ միջոցներ, — հարցրեց Բալթազարը:

— Յես յեկա այն յեղրակացութեան, վոր կան այնպիսի աշիրաթներ, վորոնց պետք ե առանց բոպե կորցնելու սրի քաշել, — պատասխանեց լեյտենանտ Րիշը:

— Սրի՞ քաշել, — հարցրեց Բալթազարը յերիտաւորդ լեյտենանտին, ուղիղ նայելով նրա աչքերին:

Րիշը շփոթվեց, բայց իրեն զսպելով, ավելացրեց.

— Յես ել այժմ համոզված եմ, վոր ուրիշ հնար չկա: Բալթազարը լռեց:

— Բայց ինչպե՞ս, — հարցրեց ընդհանուր հրամանատարը: Բոլոր ցեղապետներն արդէն հայտնել են, վոր իրենց աշիրաթները միանգամայն մերժում են վորեւե այլ աշիրաթի վրա հարձակվելու: Իմ նրանց տված մեծամեծ

խոստումներն անգամ չկարողացան ցեղապետներին ստի-
պել կոտորածի քաղաքականութիւնը շարունակելու:
Մենք այժմ գտնուում ենք յերկու կրակի մեջ. մի կող-
մից Շեյխ Ուլ-Իսլամի կրօնական Փանատիկ բանակը,
մյուս կողմից ապստամբների բանակը: Յեւլ յես համող-
ված եմ, վոր մեր բոլոր աշիրաթները վտանգի բալեյին
կամ Շեյխի կողմը պիտի տնցնեն, կամ ապստամբները
և մեզ հետ վռչ վռք չպիտի մնա:

Բալթաղարը ժյուլետայից նամակ ստացավ: Նա գրում եր.

«... Գեղեցիկ Ալֆիր քաղաքն անհանդիստ ե. նավահանգիստը սլաշտպանված ե ուժեղ ղինվորական պահակներով. նույնպես և պահեստները: Պահեստները հրդեհելը դառել ե սովորական յերևույթ: Անհայտ մարդիկ հրկիզել են նավթի ու բենզինի պահեստները, փորձել են ողջ հանել Որանի յերկաթուղու գիծը: Առաջին անգամ չեն հաջողեցրել, բայց յերկու որ առաջ կայարանը ամբողջապես ողն ե ցնդել: Կան հարյուրավոր սպանվածներ և վիրավորներ: Յերկաթուղին դադարել ե Ալֆիրի և Որանի մեջ, իսկ քաղաքում վոչ մի ավառ չի աշխատում, բենզին չլինելու պատճառով: Փոխարքան հայտնել ե, վոր իր ստացած տեղեկությունների համաձայն այս բոլորը կատարվում ե Մորիսի և Նիմոնի հրամաններով: Վերջերս քաղաքներում նկատվում են մեծ քանակութամբ նախկին ղինվորներ, վորոնք յեկել են այստեղ ուղադիսից: Փոխարքան հրամայել ե ձերբակալել բոլորին և խիստ քննության յենթարկել նրանց: Ձերբակալությունները սկսվել են: Դրա հետևանքով մեծ իրարանցում ե առաջացել քաղաքում. արարներն ի նշան բողոքի, մզկիթները փակել են և ծխակատարությունից հրաժարվում են: Յերկաթի և պղնձի արդյունաբերության բանվորները գործադուլ են հայտարարել: Ֆրանսիայից ամեն շաբաթ նոր բանակներ են դալիս: Կոստանդինի նահանգում դեռ կարգը վերականգնված չե: Մայրաքաղաքի թերթերն այժմ արդեն բացորոշ խոսում են

Մորիսի «դավաճանության» մասին և նրան են համարում ապստամբության պատճառը:

Յես սոսկում եմ, յերբ կարդում եմ այս լուրերը: Բնազդս ինձ համոզում է, վոր յես այլևս Մորիսին չեմ տեսնելու: Կարո՞ղ ես յերևակայել, թե վորքան ծանր է ինձ հաշտվել այդ հրեշային մտքի հետ»...

Բալթազարը դեռ ժյուլետայի նամակը չեր վերջացրել, յերբ բերդի չավուշը հայտնեց, վոր ընդհանուր հրամանատարը կանչում է:

Բալթազարն անմիջապես գնաց:

Ընդհանուր հրամանատարը ջղային քայլերով սլուրտում եր իր առանձնասենյակում, նամակների և լրսփերի տհազին կույտը թափած սեղանի վրա:

— Ի՞նչ է պատահել, — հարցրեց Բալթազարը, նստելով:

— Շեյխ Ուլ-Իսլամը հսկա բանակով սլատրաստվում է հարձակվել բերդի վրա, — առաց հրամանատարը, նույնպես նստելով: — Ձեզ հայտարարվում է հակադրոհի ծրագիր մշակել և շուտափուլթ գեկուցել սպայակույտին:

— Լսում եմ, — պատասխանեց Բալթազարը, դուրս գալով հրամանատարի մոտից:

Բալթազարը տուն վերադառնալով, փակվեց իր առանձնասենյակում և ընդարձակ նամակ գրեց Մորիսին, հայտնելով Շեյխի և ընդհանուր հրամանատարի նպատակների մասին, խնդրելով անմիջապես հայտնել, թե ինչ դիրք պետք է բռնել:

Բալթազարը կարդադրել եր Բեն Աբասին իմանալ, թե ի՞նչ հողի վրա յե կատարվում Շեյխ Ուլ-Իսլամի և ցեղապետ Բեն Ալիի մեջ տեղի ունեցող բանակցությունը:

Վերջին անհաջող փորձից հետո, յերբ Բալթազարը չկարողացավ Ալալիային տեսնել, անցել եր արդեն յոթոր: Բալթազարը չափազանց անհանգիստ եր, Ալալիայի մասին վոչ մի լուր չունենալով: Բալթազարի կասկածը և անհանգստությունն ավելի յեր կրկնապատկվում, վո-

բովհեաե ցեղապետ Բեն Ալին անից դուրս չեր գալիս, հայանելով ընդհանուր հրամանատարին, վոր հիվանդ է:

Բեն Իսմայիլի բոլոր փորձերը՝ իշխանի ապարանքը մտնել անհաջող անցան: Ապարանքն այժմ պահպանվում էր հատուկ պահապաններով և վոչ վոք չեր համարձակվում մոտենալ:

— Պետք է ամբողջի պահակները մեր մարդկանցից նշանակել, — ասաց մի որ Բալթաղարը Բեն Արասին:

— Լսում եմ, իմ կապիտան, — ասաց Բեն Արասը և յերկար փայտը ձեռքին դուրս յեկավ: Բեն Արասը նստած մեծ սրճարանի մի անկյունում իր անբաժանելի ստվերը՝ Բեն Իսմայիլի հետ, խորասուզված էլին իրենց մտքերի մեջ:

«Ի՞նչ անել»... — մտածում է յին նրանք:

Մի որ Բեն Արասը հանդիպեց սրճարանում պահակներից յերեք հոգու, վորոնք իր հին ծանոթներն էլին: Բեն Արասը հատուկ սիրալիություն ցույց տալով, նրանց հրավիրում է ճաշի: Խմում են մինչև ուշ գիշեր: Պահակները հարբելով, մնում են գիշերը սրճարանում: Բեն Արասը հարբածների հետ ինքն էլ մնում է սրճարանում: Բայց յերբ ամբողջ ովաղիսն արդեն խորը քնի մեջ եր, Բեն Արասը հրահանգով Բեն Իսմայիլը մի քանի ընկերներով ցեղապետի ապարանքի մոտ մեծ իրարանցում են առաջացնում, ասրճանակներ կրակելով ու փախչում են:

Ցեղապետը վախեցած վեր է թռչում և անմիջապես մարդիկ ուղարկում ստուգելու, թե ի՞նչ է պատահել և իր մոտ կանչեն պահակներին: Սակայն պահակները չկային: Ցեղեկանալով ապարանքի մոտ տեղի ունեցած գիշերային իրարանցման մասին, ընդհանուր հրամանատարը, Բալթաղարի խորհրդով, առաջարկում է իշխանին բորջից յերեք հոգի տրամադրել նրան:

Իշխանն ուրախությամբ և յերախտապարտությամբ ընդունում է ընդհանուր հրամանատարի առաջարկը:

Ցեղապետ Բեն Ալիի ամբոցն այժմ գտնվում էր Բալթաղարի մարդկանց ձեռքին:

— Դա չափազանց կարեւոր է, — ասաց Բալթազարը
Բեն Աբասին:

— Այժմ ցեղապետը մեր ձեռքումն է և նրան փրկու-
թյուն չկա, — ավելացրեց մի աչքը կապած Բեն Աբասը:

Լրտեսական ցանցի մեջ կային յերեք հոգի, վորոնք
վորոշ կասկածներ ունեյին դեպի Բեն Աբասը: Մի որ
լրտեսների այդ խումբը, յերբ ղեկուցում եր կապիտան
Բալթազարին ընդհանուր դրության մասին, հեռավոր
ակնարկներ եյին արել Բեն Աբասի հասցեյին: Վորպեսզի
նրանց կասկածը միանգամայն փարատվի, Բալթազարը
նրանց հայտնել եր, վոր Բեն Աբասը նույնպես գտնվում
է լրտեսների ցանցի մեջ:

Բալթազարի խորամանկության շնորհիվ Բեն Աբասը
վորոշ ժամանակ հեռու յե մնում լրտեսների հսկողու-
թյունից, բայց վերջին ղեկուցման ժամանակ դարձյալ
այդ նույն խումբը կրկնում է իր կասկածն, այս անգամ
ավելի վորոշ և հաստատ:

Բալթազարը նպատակահարմար գտավ դրանց չե-
զոքացնել, այդ մասին հրահանգելով Բեն Աբասին:

— Լսում եմ, իմ կապիտան, — ասաց մի աչքը կապած
Բեն Աբասը:

— Վոչ ովազիսում, աշխատեք, վոր այդ լինի անա-
պատում, — ավելացրեց Բալթազարը:

— Լսում եմ, իմ կապիտան, — ասաց Բեն Աբասը և
յերկար փայտը ձեռքին դուրս յեկավ:

Շատ չանցած, յերեք լրտեսներն ել անապատի դա-
նազան անկյուններում անհայտացան: Ձգտնվեցին ան-
դամ նրանց դիակները: Սահարայի խորհրդավոր ամա-
յությունն այդպիսի բաներ շատ է տեսել, նրա համար
այդպիսի յերևույթներն զգայնացունց չեն և վոչ ել սոս-
կալի:

Հետքերը բոլորովին կորցնելու համար, Բեն Աբասն
իր մարդկանց բերանով լուր տարածեց, իբրև նրանք փա-
խել են Շեյխ Ուլ-Իսլամին միանալու: Լուրը հասավ ընդ-
հանուր հրամանատարին: Նա չափազանց զայրացել եր

Նրանց «փախուստի» համար, մանավանդ, վոր նրանք շատ դադանիքներ գիտեյին:

Բոլոր այս «անհաջողությունները» սոսկալի չփութության եյին մատնել սպայակույտին և պարոնայք սպաներն արդեն սկսել եյին կորցնել իրենց պաղարյունությունը: Սպաների ներկայությամբ Բալթազարն իրեն նույնքան ջգային եր ցույց տալիս, վորքան և մյուսները:

Բալթազարի ձեռքումն է այժմ Սահաբայի իշխանությունը, նույնպես և ցեղապետ Բեն Ալիի դշակը, բայց նա անհամբեր սպասում եր Մորիսի նամակին: Իսկ հրամանատարը հաճախ հիշեցնում եր կապիտան Բալթազարին իր զեկուցադրի մասին՝ Շեյխ Ուլ-Իսլամի դեմ կատարելիք ուղերայի մասին: Իսկ Բալթազարը միշտ սպասառարանում եր, վոր հատուկ մարդիկ ե ուղարկել ուսումնասիրելու այդ շրջանը և սպասում ե լրտեսների ընդարձակ տեղեկություններին:

Բալթազարին անհանգստացնում եր այն, վոր նա չի կարողանում տեսնել Ալալիային:

Ալալիան այժմ քան յերբեք, մի տարորինակ պահանջ եր դառել Բալթազարի համար: Նրա մեջ արդեն ծագում եյին սոսկալի մտքեր: Նրա համար վորոշ եր, վոր ինքը վերջ ի վերջս ուժեղ բաղիւսում ե ունենալու Ալալիայի հոր հետ:

Ցեղապետի լանակցությունները Փրանսիական կառավարության հայտնի թշնամի Շեյխ Ուլ-Իսլամի հետ կարող եր նրան թանգ նստել: Շեյխը լուրջ խոչընդոտ եր նաև հեղափոխական շարժման համար, հետևապես ապստամբ քանակը դործ եր ունենալու նմանապես ցեղապետի հետ: Բացի դրանից, ցեղապետի աշիրաթը դժգոհ լինելով նրանից, հարմար բոլեյին այդ հայտնի կեղեքող բռնակալին պատառ-պատառ եր անելու: Այդ բոլորի վրա ավելացրած նաև Բեն Իսմայիլի վրեժխնդրությունը, կարելի չեր միանգամայն վստահ կերպով ասել, վոր իշխան Բեն Ալի ցեղապետի որերը համարված եյին:

Մտածում եր այս բոլորի մասին Բալթազարը և չեր
կարողանում մտքի մեջ այս դրաման հաշտեցնել Ալա-
լիայի այնքան գեղեցիկ աչքերի հետ:

«Ոոտել Ալալիայի հետ... նախապատրաստել
ներան... Թե թողնել, վոր խնդիրները լուծվեն իրենց
բնական ճանապարհով...» Բալթազարը սիրում եր Ա-
լալիային. բայց սիրում եր ավելի և այն գործը, վորի
համար մահվան եր դատապարտված Մորիսը: Ալալիան
չքնաղ եր, գեղեցիկ եր, Ալալիան իր ամբողջությամբ
սեր եր սերերի մեջ, նա իր նուրբ մարմնով ու խորը սև
թավշյա աչքերով միակն եր ամբողջ Սահա-
րայում: Իշխանուհի յեր Ալալիան իր ամբողջ
կյությամբ: Փառք, հարստություն, մեծու-
թյուն, այդ բոլորը չափազանց խորը կերպով ելին
ներծծվել նրա մեջ: Յեվ նրան սիրում եր Բալ-
թազարը... Բալթազարը սիրում եր Ալալիային, բայց
և Բալթազարը, ինչպես մի անողոք դատաւոր, Ալալիայի
իշխանական տոհմի մահվան դատավճիռն ունեւ իր ձեռ-
քում: Իշխան Բեն Ալին, Ալալիայի հայրը, պետք և մեռ-
ներ, վորովհետև նրա արյունն անհրաժեշտ եր հեղափո-
խության համար:

Յեղապետ Բեն Ալին պետք և մեռներ, դուքս և նա
արյունաքամ գետին տապալվեր հենց Բալթազարի ձեռ-
քով: Բալթազարը մի ըոպե անգամ չեր տատանվի իր
ձեռքերն արյունոտել գազան ցեղապետի արյունով... և
հետո այդ արյունոտ ձեռքերով Բալթազարը պետք է
գրկեր Ալալիայի սքանչելի իրանը:

Կարո՞ղ եր այդ դրության հետ հաշտվել Ալալիան:

Բալթազարն որերով մտածում եր այս մասին: Բալ-
թազարի սերը մաքուր եր դեպի գեղեցիկ Ալալիան, Ալա-
լիան ոգի չափ անհրաժեշտություն եր դառել Բալթազա-
րի համար, բայց ինչպե՞ս հաշտեցնել այս յերկու ծայ-
րերը, վոր իրարից շատ հեռու ելին գտնվում:

Շատ հաճախ Բալթազարը մտածում եր կտրել իր
բոլոր կապերը Ալալիայի հետ, մոռանալ նրան, չմտածել
նրա գոյության մասին, հանել նրա ուրվականն իր մտա-

պատկերից, համողել ինքն իրեն, ներշնչել, վոր մոռանա Սլաւիային: Յերբեմն նա սաստիկ զայրանում եր իր դեմ, վոր այդպիսի կարեւոր մոմենտում, յերբ ամբողջ Սահա-
րայի «լինել չլինելու» հարցն ե դրված, ինքը տարվել եր Սլաւիայի սիրով: Սակայն անցնում ելին առողջ մտա-
ծության բուսկները ե կրկին Սլաւիան տիրապետում եր նրա սրտին:

— Սլաւիա... — մրմնջում եր, հառաչելով Բալթազարը ե անճնատուր լինում իր քաղցր յերազների շարանին:

Սլաւիան ել իր հերթին տանջվում եր բառիս բուն ի-
մաստով. այդ մասին մանրամասն պատմել եր Սյուզին: Սլաւիան սիրում եր Բալթազարին, սիրում եր իր զգա-
ցումների ամբողջ բովանդակութեամբ:

Սլաւիան սիրում եր ե լաւիս... Նա գիտեր անապա-
տի սրենքները, դիտեր մահմեդական շարիաթի խստու-
թյունը, սակայն Սլաւիայի սերն այլևս չեր ճանաչում.
վոչ որենք, վոչ դորան կամ շարիաթ:

Արարական կեռ դաշյունի սարսափը Սլաւիան վա-
զուց եր մոռացել, դազան հոր վրեժխնդրութեան գաղա-
փարը նույնպէս այլևս չեր ազդում Սլաւիայի մտքերին: Որերով Սլաւիան մնում եր կանգնած այն լուսամուտի
առաջ, վորտեղից յերևում եր Բալթազարի վիլլան: Նա-
րում եր նա, նայում ե շնչում եր հեռու պարտեզի մեջ
ընկած վիլլայի սղը:

Սլաւիան ապրում եր միայն Բալթազարի համար:

Ել Զեմալը դեռ հույսը չեր կորցրել: Ծերունի իշ-
խան Բեն Կասըմը վերջին անգամ ահագին հարստու-
թյուն եր խոստացել իշխան Բեն Ալին, վորպեսզի վեր-
ջինս համաձայնվի դեղեցիկ Սլաւիային իր հանգուցյալ
յեղգոր տղային տալու: Սակայն իշխան Բեն Ալին մնաց
անդրրդվելի:

«Բայց ինչո՞ւ...» — ահա այս միտքն եր, վոր կըր-
ծում եր Բալթազարի ուղեղը:

Վերջապես յեկավ Մորիսի սուրհանդակը:

«Շեյխ Ուլ-Իսլամն այժմ գտել է իր հավատարիմ ընկերը,—գրում էր Մորիսը:—Դա ձեր ովագիսի ցեղապետ Բեն Ալին է: Շեյխը ցեղապետին խոստացել է ապագա կրոնական կայսրութեան մեջ գտնվող Որանի նահանգը, իսկ ցեղապետը նրան խոստացել է իր աղջկան: Շեյխը և Բեն Ալին վորոշել են նախ հարձակվել բերդի վրա, դրավել և հետո միացյալ ուժերով դիմադրել մեզ:

«Պետք է ոգտվել ընդհանուր հրամանատարի տրամադրությունից և անմիջապես հարձակվել Շեյխի բանակի վրա: Յեթե դու կարողանաս Շեյխի բանակը ջախջախել, դրանով ապահոված կլինես մեր հաղթությունը Մարոկկոյում: Մենք ուժեղ թափով կազմակերպվում ենք, բայց մեկ համար չափադանց դժվար կլինի կռվել յերկու ճակատում. հետևապես պետք է միջից հանել կրոնապետին...»

— Ահա թե ինչու ցեղապետ Բեն Ալին մերժում է Ալալիային տալ իշխան ել Ջեմալին,—մտածեց Բալթագարը, նամակը վերջացնելով:—Նա Ալալիային պահում է Շեյխ Ուլ-Իսլամի համար, վոր նրանից ստանա Որանի նահանգը:

Հետևյալ որը խորհրդի դահլիճում Բալթագարը մանրամասն զեկույցեց իր ծրագիրը, պահանջելով անմիջապես դուրս գալ անապատ և ջախջախել Շեյխ Ուլ-Իսլամին: Ծրագիրն ընդունվեց և գործողությունը հանձնարարվեց Բալթագարին:

Նույն գիշեր Բալթագարը յերկար խոսեց Բեն Արաթի

հետ, վորոշելով ընկերներ խորհրդակցություն հրավերել:

Մութ գիշեր եր. այնպիսի գիշեր, վորի նմանը Սահարայում հազվագյուտ է լինում: Ամբողջ շուրջը համբարայերով պատում եյին «հավատարիմ» պահապանները, մերթ ընդ մերթ իրենց սուլոցներով աղբարարելով քնած ցեղապետին, վոր ամբողջ շուրջը խաղաղ է: Բեն Աբասը յերկար փայտը ձեռքին, նույալես հսկում եր ամբողջին պահպանների հետ, իսկ Բեն Իսմայիլը հսկում եր այն ճանապարհը, վորով Բալթագարը պետք է գնար իշխանուհի Ալալիայի մոտ:

Մութ ու նեղ գետնափոր անցքերից անցնելով, վերջապես Բալթագարն իշխանուհու սենյակումն եր. Ալալիան այնքան եր հուզված և ուժասպառ, վոր հազիվ կարողացավ մի քանի քայլ անել և իրեն նետել Բալթագարի բազուկների մեջ:

... Յերկար ժամերն անցան ինչպես ըռակներ, բայց Բալթագարը գեռ. վոչինչ չեր տեսել Ալալիային: «Ասե՞լ թե վոչ,—մտածում եր Բալթագարը:—Թե՞ ավելի լավ է թողնել խնդիրները լուծվեն իրենց բնական ուղիով: Ինչպես յերևում եր, Ալալիան վոչ մի տեղեկություն չունի իր փառամուհու հոր ծրագրերի մասին:

«Վոչ, չպետք է տեսլ,—վճռեց Բալթագարը:—Յեթե հայրն իմանա, վոր աղջիկը գիտե իր գաղտնիքը, նա ընդունակ է անմիջապես կապտտել չքնաղ Ալալիային և գիշերով ուղարկել Շեյխին»:

Արշալույսը բացվում եր, յերբ Բալթագարը վերադարձավ իր վիլլան և առաջին գործը յեղավ Մորիսին հայտնել Շեյխի վրա հարձակվելու մասին:

հետ, վորոշելով ընկերներ խորհրդակցություն հրավերել:

Մութ գիշեր եր. այնպիսի գիշեր, վորի նմանը Սահարայում հազվագյուտ է լինում: Ամբողջ շուրջը համբարայն լույս չկար: «Հավատարիմ» պահապանները, մերթ ընդ մերթ իրենց սուղոցներով աղբարարելով քնած ցեղապետին, վոր ամբողջ շուրջը խաղաղ է: Բեն Աբասը յերկար փայտը ձեռքին, նույալես հսկում եր ամբողջին պահպանների հետ, իսկ Բեն Իսմայիլը հսկում եր այն ճանապարհը, վորով Բալթագարը պետք է գնար իշխանուհի Ալալիայի մոտ:

Մութ ու նեղ գետնափոր անցքերից անցնելով, վերջապես Բալթագարն իշխանուհու սենյակումն եր. Ալալիան այնքան եր հուզված և ուժասպառ, վոր հազիվ կարողացավ մի քանի քայլ անել և իրեն նետել Բալթագարի բազուկների մեջ:

... Յերկար ժամերն անցան ինչպես ըռակներ, բայց Բալթագարը գեռ վռնեց, չեր տեսել Ալալիային: «Ասե՞լ թե վա՛չ,—մտածում եր Բալթագարը:—Թե՞ ավելի լավ է թողնել խնդիրները լուծվեն իրենց բնական ուղիով: Ինչպես յերևում եր, Ալալիան վա՛չ մի տեղեկություն չունի իր փառամուհի հոր ծրագրերի մասին:

«Վա՛չ, չպետք է տեսլ,—վճռեց Բալթագարը:—Յեթե հայրն իմանա, վոր աղջիկը գիտե իր գաղտնիքը, նա ընդունակ է անմիջապես կապուտել չքնաղ Ալալիային և գիշերով ուղարկել Շեյխին»:

Արշալույսը բացվում եր, յերբ Բալթագարը վերադարձավ իր վիլլան և առաջին գործը յեղավ Մորիսին հայտնել Շեյխի վրա հարձակվելու մասին:

Բանակը մեծ պատրաստութեան մեջ էր: Լշնում ելին չրի տիկերը, մաքրում ելին դաշտային թնդանութները և պատրաստում վրանները: Գումակի առաջին շարանն արդեն ճանապարհ էր ընկել. մեկնել էր և հետախույզ վաշտը: Բալթագարը պիտի մեկնէր հետևյալ ուրը: Բեն Արասը և Բեն Իսմայիլը մնալու էին ուխդիսում, հսկելու ցեղապետին: Բալթագարը մեկնելուց առաջ ընտրել էր ռազմահեղափոխական կոմիտե և գործը հանձնել նրանց: Նա վստահ էր, վոր իր բացակայութեանը չի ազդի գործի ընթացքի վրա:

Բալթագարը բանակի գլուխ անցած, նոր էր դուրս գնել ավազիսից, վոր հանկարծ նկատեց բարդի ծառերի տակ Ալալիային, իր նախնիներով: Նա կանգնած բարձր ծառի տակ, արտասովթոր աչքերը հառել էր Բալթագարին: Բալթագարը մի րոպե կորցրեց իրեն. բայց անմիջապես զգաց և իր ժպտուն հայացքը դարձրեց Ալալիային: Յերաթշտութեան նվազի տակ բանակն առաջ էր շարժվում, իսկ Բալթագարը հայացքը հառած Ալալիային՝ գնում էր բանակի առաջից:

Հանկարծ Ալալիան բարձրացրեց ձեռքը, Բալթագարին թվաց, վոր նա ամբողջ ուժով իրեն է կանչում, սակայն թույլ ճիչ լսվեց և Ալալիան գետին փռվեց...

Յերաթշտութեանը նվազում էր, բանակն առաջ էր շարժվում և Բալթագարը գնում էր բանակի առաջից մերկացրած սուրը ձեռքին, իսկ հայացքը դեպի այն բարձր բարդին, վորի տակ ուշաթափ ընկած էր Ալալիան:

Բանակը մեծ պատրաստութեան մեջ էր: Լշնում ելին չրի տիկերը, մաքրում ելին դաշտային թնդանութները և պատրաստում վրանները: Գումակի առաջին շարանն արդեն ճանապարհ էր ընկել. մեկնել էր և հետախույզ վաշտը: Բալթագարը պիտի մեկնէր հետևյալ ուրը: Բեն Արասը և Բեն Իսմայիլը մնալու էին ուխդիսում, հսկելու ցեղապետին: Բալթագարը մեկնելուց առաջ ընտրել էր ռազմահեղափոխական կոմիտե և գործը հանձնել նրանց: Նա վստահ էր, վոր իր բացակայութեանը չի ազդի գործի ընթացքի վրա:

Բալթագարը բանակի գլուխ անցած, նոր էր դուրս գնել սվադիսից, վոր հանկարծ նկատեց բարդի ծառերի տակ Ալալիային, իր նախնիներով: Նա կանգնած բարձր ծառի տակ, արտասովթոր աչքերը հառել էր Բալթագարին: Բալթագարը մի րոպե կորցրեց իրեն. բայց անմիջապես զգաց և իր ժպտուն հայացքը դարձրեց Ալալիային: Յերաթշտութեան նվազի տակ բանակն առաջ էր շարժվում, իսկ Բալթագարը հայացքը հառած Ալալիային՝ գնում էր բանակի առաջից:

Հանկարծ Ալալիան բարձրացրեց ձեռքը, Բալթագարին թվաց, վոր նա ամբողջ ուժով իրեն է կանչում, սակայն թույլ ձիջ լավեց և Ալալիան գետին փռվեց...

Յերաթշտութեանը նվազում էր, բանակն առաջ էր շարժվում և Բալթագարը գնում էր բանակի առաջից մերկացրած սուրը ձեռքին, իսկ հայացքը դեպի այն բարձր բարդին, վորի տակ ուշաթափ ընկած էր Ալալիան:

Բանակը մեկնելուց հետո ցեղապետն իսկույն իր մոտ կանչեց Սահարայի «գլխահականին»։ Բեն Ալին յերբեք չէր կարող յերևակայել, վոր զորքն այդքան շուտ կարող էր ճանապարհ ընկնել։ Նա նույնիսկ ժամանակ չունեցավ այդ մասին նախորոք հայտնելու Շեյխին։

— Պետք է անմիջապես լուր տալ Շեյխին, — ասաց «գլխահականը» ցեղապետ Բեն Ալինին։

Նույն գիշեր սուրհանդակը Շեյխի անունով գրած նամակը ծոցում, համբուրեց ցեղապետի ձեռքն ու ճանաչարհ ընկավ։ Բայց նա շատ հեռու չգնաց։ Բեն Աբասի մի աչքից խույս առալը դժվար էր։ Սուրհանդակի գլխից տաք ուլազիսում խորը թաղելուց հետո, Բեն Աբասը հանգիստ կերպով նամակը տեղավորեց իր ծոցում և յերկար փայտի ծայրով փխրուն ավազը փորփորելով, ել Իսմայիլի և յերեք այլ ընկերների հետ վերադարձան ուլազիս։

Բեն Աբասը պաշարել էր ցեղապետի ամրոցը. նա աշալուրջ հետևում էր բոլոր նրանց, ովքեր գնում և գալիս էին ցեղապետի մոտ։ Մի գիշեր շատ ուշ ժամանակ, յերեք հոգի կամենում էին ցեղապետի ամրոցը մտնել։ Պահակը հարցաքննում է, բայց նրանք չեն պատասխանում։ Բեն Աբասը գլխի ընկնելով նրանց ով լինելը, անմիջապես վորոշում է ընդունել։

— Ցեղապետը քնած է, — ասում է նա նրանց, — բայց ինձ պատվիրել է, վոր յեթե դուք գաք, ձեզ հյուրասիրեմ և թաղցնեմ, մինչև ինքը ձեզ ընդունի։

— Բայց շատ կարևոր է, մենք պետք է նրան տեսնենք հենց այս րոպեյիս, — ասում են յեկվորները։

— Իսկ ձեզ հրահանգել է, վոր ինքը հիմադ է և ի-

Բանակը մեկնելուց հետո ցեղապետն իսկույն իր մոտ կանչեց Սահարայի «գլխահականին»։ Բեն Ալին յերբեք չէր կարող յերևակայել, վոր զորքն այդքան շուտ կարող էր ճանապարհ ընկնել։ Նա նույնիսկ ժամանակ չունեցավ այդ մասին նախորոք հայտնելու Շեյխին։

— Պետք է անմիջապես լուր տալ Շեյխին, — ասաց «գլխահականը» ցեղապետ Բեն Ալինին։

Նույն գիշեր սուրհանդակը Շեյխի անուշով գրած նամակը ծոցում, համբուրեց ցեղապետի ձեռքն ու ճանապարհ ընկավ։ Բայց նա շատ հեռու չգնաց։ Բեն Աբասի մի աչքից խույս տալը դժվար էր։ Սուրհանդակի գլխից տաք ուլազիսում խորը թաղելուց հետո, Բեն Աբասը հանգիստ կերպով նամակը տեղավորեց իր ծոցում և յերկար փայտի ծայրով փխրուն ավազը փորփորելով, ել Իսմայիլի և յերեք այլ ընկերների հետ վերադարձան ուլազիս։

Բեն Աբասը պաշարել էր ցեղապետի ամրոցը. նա աշալուրջ հետևում էր բոլոր նրանց, ովքեր գնում և գալիս էին ցեղապետի մոտ։ Մի գիշեր շատ ուշ ժամանակ, յերեք հոգի կամենում էին ցեղապետի ամրոցը մտնել։ Պահակը հարցաքննում է, բայց նրանք չեն պատասխանում։ Բեն Աբասը գլխի ընկնելով նրանց ով լինելը, անմիջապես վորոշում է ընդունել։

— Ցեղապետը քնած է, — ասում է նա նրանց, — բայց ինձ պատվիրել է, վոր յեթե դուք գաք, ձեզ հյուրասիրեմ և թաղցնեմ, մինչև ինքը ձեզ ընդունի։

— Բայց շատ կարևոր է, մենք պետք է նրան տեսնենք հենց այս րոպեյիս, — ասում են յեկվորները։

— Իսկ ձեզ հրահանգել է, վոր ինքը հիմադ է և ի-

ընն նեղութիւն չարմի գիշեր ժամանակ, այլ քաղաքէ
մինչև առաւոտ: Մենք արդեն ձեզ համար պատրաստել
ենք ամեն ինչ. կարող եք գալ ինձ հետ, — հայտնեց մի
աչքանի բեն Աբասը, ուղիղ նայելով յեկվորներին:

Յեկվորները տատանվում էին:

— Դուք շտապեցեք, շուտով լուսը կբացվի և շատ
անհաճո բան կլինի, յեթե ընդհանուր հրամանատարի
յրտեսները ձեզ տեսնեն:

Լրտեսներն հետ հանդիպելու հեռանկարն, բայց յե-
րեմիւթին, նրանց չեր ժպտում, ուստի նրանք տեղի
տվեցին, և արդեն հալատացած բեն Աբասին, հետևե-
ցին նրան:

Նույն ուրը եթէ պատգամավորներն անհայտացան և
բեն Աբասը նրանց բերած կարևոր գրութիւնները՝ Շեյ-
խի կողմից ցեղապետ Բեն Ալինն գրած՝ անհապաղ հասցե-
րեց Բալթաղարին: Իսկ ցեղապետ Բեն Ալին անհամբեր
սպասում եր Շեյխ Ուլ-Իսլամի հաղորդագրութեան, իբր
հետագա անելիքը վորոշելու համար:

Ալալիան հիմանդ եր: Բալթաղարի մեկնելու ուր
ուշաթափվելուց հետո, նա անկողին եր ընկել և այլևս
չեր վեր կենում:

Սահարայում կանանոցը փակ ե նույնիսկ բժիշկնե-
րի համար, բայց այս անգամ ցեղապետը՝ Սյուդիի և ու-
րիշների ճնշման տակ, համաձայնվել եր բժշկի այցելու-
թեան:

Սահարայի բժշկի դեղերն իզուր էին տնցնում:

Ալալիայի միակ միթիարութիւնն այդ լայնածա-
վալ անսահմանութեան մեջ Սյուդիին եր, վորովհետև նա
միայն Սյուդիի հետ կարող եր աղատ խոսել Բալթաղարի
մասին:

Աշիրաթը վերջերս տարորինակ կերպով հանդիստ
եր. վոչ մի բողոք և վեճ զոյություն չուներ: Այդ հան-
գամանքը չափազանց զարմացնում եր ընդհանուր հրա-
մանատարին:

«Ի՞նչ ե պատահել...» — շարունակ հարց եր տալիս
ընդհանուր հրամանատարն ինքն իրեն:

ընն նեղութիւն չարմի գիշեր ժամանակ, այլ քաղաքէ
մինչև առաւոտ: Մենք արդեն ձեզ համար պատրաստել
ենք ամեն ինչ. կարող եք գալ ինձ հետ, — հայտնեց մի
աչքանի բեն Աբասը, ուղիղ նայելով յեկվորներին:

Յեկվորները տատանվում էին:

— Դուք շտապեցեք, շուտով լույսը կբացվի և շատ
անհաճո բան կլինի, յեթե ընդհանուր հրամանատարի
յրտեսները ձեզ տեսնեն:

Լրտեսներն հետ հանդիպելու հեռանկարն, բայց յե-
թեմուլթին, նրանց չեր ժպտում, ուստի նրանք տեղի
տվեցին, և արդեն հալատացած բեն Աբասին, հետևե-
ցին նրան:

Նույն ուրը եթե պատգամավորներն անհայտացան և
բեն Աբասը նրանց բերած կարևոր գրութիւնները՝ Շեյ-
խի կողմից ցեղապետ Բեն Ալինն գրած՝ անհապաղ հասցե-
րեց Բալթաղարին: Իսկ ցեղապետ Բեն Ալին անհամբեր
սպասում եր Շեյխ Ուլ-Իսլամի հաղորդագրութեան, իբր
հետագա անելիքը վորոշելու համար:

Ալալիան հիմանդ եր: Բալթաղարի մեկնելու ուր
ուշաթափվելուց հետո, նա անկողին եր ընկել և այլևս
չեր վեր կենում:

Սահարայում կանանոցը փակ ե նույնիսկ բժիշկնե-
րի համար, բայց այս անգամ ցեղապետը՝ Սյուդիի և ու-
րիշների ճնշման տակ, համաձայնվել եր բժշկի այցելու-
թեան:

Սահարայի բժշկի դեղերն իզուր էին տնցնում:

Ալալիայի միակ միթիթարութիւնն այդ լայնածա-
վալ անսահմանութեան մեջ Սյուդիին եր, վորովհետև նա
միայն Սյուդիի հետ կարող եր աղատ խոսել Բալթաղարի
մասին:

Աշիրաթը վերջերս տարորինակ կերպով հանդիստ
եր. վոչ մի բողոք և վեճ զոյություն չուներ: Այդ հան-
գամանքը չափազանց զարմացնում եր ընդհանուր հրա-
մանատարին:

«Ի՞նչ ե պատահել...» — շարունակ հարց եր տալիս
ընդհանուր հրամանատարն ինքն իրեն:

Սահարայի արյունոտ պատմութեան մեջ յերեւել տեսչիսի դեպք չե՛ր յեղեւ, վոր Ֆրանսիացիք կռւի դուրս գային հայտնի կրօնապետի դեմ, վորը «սուրբ» դորանը ձեռքին սրբազան պատերազմ եր հայտարարել և ժողովուրդն աշխարհն անտարբեր մնար այդ յերեւելթի հանդեպ:

Յեղապետները մեկը մյուսից անկախ, աշխատում եյին ժողովրդի այդորինակ անտարբերութիւնը դեպի «սրբազան» պատերազմը, վերագրել այն անդուլ աշխատանքներին, վոր իրենք տարել են աշխրաթներում, խորացնելով իրենց հավատարմութիւնը: Ընդհանուր հրամանատարը լսում եր այդ բոլորը, սակայն նա չե՛ր հանդիստանում: Նա զգում եր, վոր ինչ-վոր մի բան ե կատարվում, վորի մասին չգիտե ինքը, չգիտեն նույնպէս յեղապետները:

Բալթաղարի բանակն անապատում խորտաւորներ եր
փորում, ամբացնում փշալարերն ու վրաններ բացում:

Շեյխ Ուլ-Իսլամը հանկարծակիի յեր յեկեւ. նա յեր-
բեք չեր սպասում, վոր թշնամին այդքան շուտափույթ
անապատ դուրս կգար:

Հետախույզ խումբը լեյտենանտ Րիչի առաջնորդու-
թյամբ ուսումնասիրեց Շեյխի բանակի դիրքերը:

— Սկսենք,—ասաց լեյտենանտ Րիչը:

— Սկսենք,—պատասխանեց Բալթաղարը:

Կռիվն սկսվեց: Վարդապետն դաշտային թնդանոթ-
ները: Շեյխի բանակն սկզբում չփոթվեց, բայց շուտով
ուշքի գալով կատաղի կրակ բացեց: Շեյխի բանակի ա-
ռաջին դուռնն համարյա փոջնացավ: Տաք ավազի վրա
թափված եյին հարյուրավոր վիրավորներ և սպանված-
ներ: Բայց մնացածները կռվում եյին արտակարգ վոդե-
փորությամբ:

— Մահամեդը ուսուլ: . . —բացականչում եր կրո-
նապետ հրամանատարը և նրան արձագանդում եր ամ-
բողջ բանակը, վռնալով:

«Մահամեդը ուսուլ» . . . և գրոհում եյին, սակայն
դեռ մի քանի քայլ հարած, հնձվածի պէս փռվում եյին
տաք ավազի վրա: Յեւ շարունակ նորերն եյին գալիս
սպանվածների տեղը բռնելու, կարմրած աչքերով ու
կրոնական աղոթքներ մրմնջալով:

— Կրա'կ. չ. —հրամայում եր Բալթաղարն իր բա-
նակին: Դաշտային թնդանոթներն արյուն եյին փսխում:

Շեյխի բանակը գտնվում եր Բալթաղարի թնդա-
նոթների տակ. նա վոչ մի կերպ առաջ չարժեւել չեր կա-

րող: Բայց կրօնապետ Շեյխը համառ եր և ինքնավճարաւ:

Ահա դալիս են նոր խմբեր, առջևից բռնած ղորանը և Մահմեդի կանաչ դրոշակը: Գալիս են նրանք հիպնոսփած և վերացած, կրօնական աղոթքներ յերգելով: Գալիս են նրանք աչքերն հառած դեպի յերկինք և անդայացած: Գալիս են նրանք Մահմեդի անունը փառաբանելով:

Բալթագարը դիտում ե այդ մարդկային հզոր վանդլածը հեռագիտակը ձեռքին և յերբ մոտենում են նրանք, հրամայում ե.

— Կրա'կ...

Թնդանոթները կրկին վորտում են, իրենց մահաշունչ ձայնով դղրդացնելով անապատի անսահմանությունը:

Շեյխը պարտված ե. նա նահանջի նշան ե տալիս: Թնդանոթները լռում են: Շեյխը յետ ե նահանջում և կարգի յե բերում իր նոսրացած բանակը, նոր ճակատամարտի համար: Բալթագարը նույնպես դասավորում ե իր բանակը, հետախույզների միջոցով հետեւելով Շեյխի պատրաստություններին:

Ողտվելով գիշերվա խավարից, Շեյխը կրկին հարձակողականի յե դիմում ավելի ստվար բանակով ու ավելի մեծ յեռանդով: Բայց իզուր:

Ղորանը և Մահմեդը չեն կարողանում լռեցնել վոչ Թնդանոթները և վոչ ել զնդացիրները: Շեյխը հսկա զոհեր տալով, աշխատում եր Բալթագարի թիկունքն անցնել, վորպեսզի կտրի նրա հազորակցությունն ընդհանուր բաղայի հետ:

Շեյխի ուժը թուլանում եր, յերբ նրանց ողնության հասան իրենց կանայք, վորոնք առաջ եյին դալիս իրենց ամուսինների հետ, շարունակ վողեւորելով նրանց: Բալթագարը մի բոպե շփոթվեց: Լեյտենանտ Րիչը նույնպես, տեսնելով կանանց բազմաթիվ խմբերը, մի բոպե կանգ առավ: Բալթագարի մեջ մի վայրկյան արթ-

նացալ մարդասիրութիւնը: Կանանց խնայելը և նման հին բուրժուական լիբերալիզմը մի բոլոր շփոթեց Բալթադարին, բայց հիշեց Մորիսին, հիշեց, վոր Շեյխի սլաքաութիւնից ե կախալած Մորիսի վարած հեղափոխական կռիւլը և սթափիւնը:

— Կրա՛կ... — բացականչեց Բալթադարը:

Կռիւլը կատաղի յեր յերկու կողմից, զոհերի թիւն անթիւ: Նրանք մեռնում եյին աննպատակ, բայց հերոսաբար:

Շեյխը չեր հուսահատւում. նա կրկնում եր հարձակումները, մերթ աջ, մերթ ձախ թևի վրա, մերթ կենտրոնից:

Շեյխը մտածում եր զոհերի թիւով թուլացնել Բալթադարի ուժը:

Ուշ դիշեր եր: Շեյխի բանակը յետ նահանջեց: Բալթադարի թնդանոթները և զնդացիները լռեցին: Տիրեց խաղաղութիւն: Անապատը կրկին մատնիւնց իր խորհրդավոր լռութեան:

Յերեք որ եր՝ թշնամին լուռ եր: Անապատում, տաք ավազի վրա թափւած դիակները տարրալուծւում եյին և դարչահոտ եր կանգնած չորս բոլորը: Հարյուրավոր վիրավորներ մնացել եյին անխնամ և նրանց աղեկտուր ոգնութեան կանչեր մնում եյին անպատասխան:

Բանակները ճակատել եյին միմյանց դեմ և լուռ սպասում եյին, ուշադիր զննելով միմյանց շարժումները: Պատրաստւում եյին վճռական գրոհի:

Շեյխ Ուլ-Իսլամի համար այդ կռիւն ամենից վճռական եր, վորովհետև հաղթվելու դեպքում նա գիտեր, վոր կորցնելու յե ամեն ինչ. վոչ միայն իր ծրագիրը, վոչ միայն թագավորութիւնը, այլ և իր կյանքը: Այսպես ե Սահարայի որենքը. հաղթվողը ներում չունի: Ուստի նա մանրամասն ռազմական նոր ծրագիր եր մշակում Փրանսիական բանակը չորս կողմից շրջապատելու, վորպեսզի ամեն կողմից միաժամանակ գրոհելով, հարկադրի Բալթադարին անձնատուր լինելու:

Յեւի այն ժամանակ, յերբ Փրանսիական բանակում
վիսափորներին հալածելու գործով եյին դբադւմած և
շտապ կարգի բերած դաշտային հիվանդանոց եյին փո-
խադրում նրանց, Շեյխ Ուլ-Իսլամը վերսկսեց իր հարձա-
կումը, այս ագամ չորս կողմից: Բալթագարը նույնպես
սրտտրաստ եր, սակայն յեթե պաշարողական գրությունը
յերկար տևեր, ջրի պաշարը չեր բավականացնի: Բայց
մյուս կողմից ել ալդպիսի ցրված գրությամբ հակա-
գրոհի դիմել, նշանակում եր պատահականության
մատնել և Շեյխի հաղթության հնարավորություն-
ներն ամլելացնել: Մնում եր սպասել, մինչև թշնամին
ամլելի-մոտ դա, նեղացնելով ողակը, յերբ վճռական
հարձակումով հնարավոր կլինի յետ շարտել նրան և ճա-
նապարհ բացել դեպի ումադիս և կապվելով բաղայի
հետ, ջուր և ոգնական ուժ ստանալ: Այդ ծրագիրը լեյ-
տենանտ Բիշին թեպետ խելամիտ եր թվում, սակայն
ջրի պահպանության պատճառով ապագան նրան ամլելի
վատ գուշներով եր պատկերանում:

Շեյխ Ուլ-Իսլամը հետզհետե սեղմում եր ողակը և
ամլելի ու ամլելի յեր մոտենում Բալթագարին: Շեյխի
բանակի մեջ պարզ նկատվում եր վոզեորություն և ու-
րախություն՝ մոտալուտ հաղթանակի համար:

Փրանսիական բանակի շրջապատվելու լուրը դադտ-
նի չչուկով պտտում եր ումադիսում: Լուրերը հասան
նաև Ալալիային, վորը դեռ չեր վեր կացել անկողնուց:
Բալթագարի կյանքը վտանգված է,—այս միտքը խորը
տառապանք եր պատճառում Ալալիային և նա մեկը
մյուսից սոսկալի պատկերներ եր յերևակայում: Նրա
հուսահատությունը ծայրահեղության եր հասել:

— Տես, Սյուզի,—ասաց մի որ Ալալիան ուսուցչու-
հուն, ցույց տալով մի փոքրիկ և գեղեցիկ դաշույն,—
յերդվում եմ այս դաշույնով, վոր յեթե Բալթագարին
մի դժբախտություն պատահի, յես կպատռեմ սրանով իմ
սիրտը:

Իշխանի պալատում զանազան լուրեր եյին պտտում
Շեյխի «փառահեղ» հաղթանակի մասին: Իշխանի պա-

լատը խրախճանում եր մոտալուտ այդ հաղթանակի սլատվին։ Ալալիան ոտար եր այդ խրախճանքին։ Ալալիային թվում եր, վոր իր հոր ամբողջը Բալթաղարի դիակի շուրջը պար ե բռնել և հրճվում ե, նայելով նրա անշունչ դիակին, վոր ընկած ե անսպասուում։

Ալալիայի տանջանքներն առավել ևս մեծացան, յերբ նա Բալթաղարի հավատարիմ Բեն Խամայիլից իմացավ այն գաղտնիքը, վորը Բալթաղարը չկամեցաւ հաղորդել նրան, գուցե չվստահելով նրան իշխանական հանդամանքներէ պատճառով։

Ալալիան այժմ դիտեր ամեն ինչ։ Նա այլևս կասկած չուներ, վոր Բալթաղարը Շեյխի դեմ կռվում եր իր պատճառով։

Բալթագարի բանակը պաշարված էր: Շեյխն ավելի ու ավելի սեղմում էր ողակը: Լեյտենանտ Րիչը վաղուց կորցրել էր հույսը:

Զուրն արդեն սպառվելու վրա յեր: Բալթագարը ևս սկսեց անհանդստանալ, վորովհետև բոլոր փորձերը՝ սուրհանդակ ուղարկել ուժաղիս, ապարդյուն անցան: Մնում էր գործադրել վերջին յեղը՝ ամբողջ ուժով վճռական դրոհի դիմել:

Յերկու կողմերը բաղխվեցին անգիշող ուժով:

Սոսկալի յեր կռիվը: Ահեղ ճակատամարտում խառնվել էր ամեն ինչ: Թնդանոթների և ձեռքի բռնակների վորստից, զնդացիների ու հրացանների ճայթյուններից, մեռնողների ու վիրավորների վերջին ճիչերից անապատը մի աննկարագրելի քառսի յեր փոխվել, վորի մեջ գերիշխում էր միայն մի միտք, մի ձգտում—սպանել, կոտորել, վռնչացնել: Փանատիկ ամբոխը «սրբազան» պատերազմի յերանություններից և ապազա թաղավորի լիառատ խոստումներից վոգևորված, առաջ էր նետվում, ապավինած «ալլահի ու դուրանի» պաշտպանության:

Բայց չողնեցին վոչ դորանը և վոչ էլ «սրբազան» պատերազմի համար նրանց անձն էր անխոցելի: Ֆրանսիական թնդանոթներն ու ձեռքի բռնակները, զնդացիների հետ միասին հնձում էյին նրանց:

Յերկու կողմերն էլ թուլանում էյին, սակայն ողակը Բալթագարի բանակի համար թուլացել էր և լեյտենանտ Րիչին հաջողվել էր թշնամու թիկունքն անցնել: Յերբ Րիչի ջոկատը մրբկային գրոհով հարվածեց

Թիկունքից, Շեյխի բանակը ցնցվեց և ասես մի մանկական իաղաքուրդ խորտակվեց:

Շեյխի բանակը փախուստի դիմեց:

Սկսվեց անյերևակայելի խուճապ: Ֆրանսիական բանակը կրնկակոխ հետապնդում եր փախչողներին:

Կատաղած և հուսահատված ֆանատիկ բանակը փախչում եր առանց յետ նայելու, միմյանց կոխկրտելով: Յեւ փախչող այդ ամբոխը կատարեց իր վերջին նախնիքը:

Հաղիմ զսպելով իր արտասուքները, Բալթազարը գրկախառնվեց իր հալածարիմ մի աչքանի Բեն Աբասի հետ...

Աննկարագրելի յեր Բալթազարի բանակի վողեւորությունը. Բեն Աբասի բերած ջուրը փրկեց բանակը. հաղթությունը լիակատար եր:

Բաղմահազար աննպատակ զոհեր տալուց հետո, զայրացած խաժամուժը, իր կյանքը փրկելու համար, բրունեց իր առաջնորդ Շեյխին, կտրեց նրա գլուխը և ի նշան հաշտության, ուղարկեց Բալթազարին:

Բանակի հաղթության լուրը հատուկ սուրհանդակով ովաղիս հասավ: Ամբողջ ովաղիսը թաղվել եր առատ կեր ու խումի մեջ: Յերեք որ ու յերեք դիշեր ընդհանուր հրամանատարի կարգադրությամբ տոնակատարություն եր տեղի ունենում ովաղիսում:

Ամբողջ ովաղիսը զարդարված եր գորգերով, ծաղիկներով, մոմերով և դրոշակներով: Ովաղիսը տոնում եր Բալթազարի հաղթանակը:

Տոնում եր և Ալալիան... Բայց խորը վշտի և սգի մեջ եր ցեղապետ Բեն Ալիի ամրոցը: Յեղապետն ու Սահարայի «գիտնականը» նաբսափահար էին:

Ուրախ եր Ալալիան, հպարտ և յերջանիկ. չկար այլևս ծեր Շեյխը, նրա գլուխն ընկած եր Բալթազարի վոռքերի տակ:

Բալթազարի առաջին գործը յեղավ սուրհանդակ ուղարկել Մորիսին հայտնելու Շեյխի բանակի ջախջախումը:

Մորիսի բանակը պատրաստ եր: Նա սպասում եր Բալթագարի սուբհանդակին, ճանապարհվելու դեպի Մարոկկո:

Եղմունը Մորիսի մոտ եր. նրանք հավաքվել էյին վերջին անգամ ուսումնասիրելու դրուժյունը:

Բալթագարից բաժանվելով, նա դնաց դուարեղների մոտ, դեկավարելու նրանց շարժումը: Դուարեղների շարժումը հաջող վերջավորություն եր ունեցել, Փրանսիական զաղութային բանակը դուրս եր չպրտվել դուարեղների սահմաններից:

Եղմունն այդտեղից անապատի միջով անցնում ե Մարոկկո:

Մարոկկոն մեծ պատրաստություն եր տեսնում, ադատամբելու իսպանացիների և Փրանսիացիների դեմ: Մանրամասն ծանոթանալով դրության հետ, Եղմունը վերադարձավ Մորիսի մոտ, Մարոկկոյի վրա արշավելու պատրաստություններն արագացնելու: Բայց Մարոկկոյի վրա դնալու համար նրանք ճանապարհին ունեյին յերկու խոշոր խոչընդոտ. առաջինը կրոնապետ Շեյխ Ուլ-Իսլամի Փանատիկ բանակն եր: Ահհնար եր անցնել անապատն առանց ընդհարվելու Շեյխի հետ, իսկ Շեյխը հսկա բանակ ուներ: Այդ մեծ դժվարությունը պիտի վերացներ Բալթագարը, վորը մեծ հաջողությամբ կատարեց և ճանապարհն այժմ սուղատ եր: Սակայն մնում եր յերկրորդ խոչընդոտը. դա ուվադիսի բերդն եր: Հեղափոխական բանակը Մարոկկո դնալու համար առանց Փրանսիացիների հետ կռիվ բռնվելու, չեր կարող անցնել:

Ցեղապետ Բեն Ալին կրկին փակվել եր իր ամրոցում. նա «հիվանդ» եր: Ընդհանուր հրամանատարն արդեն զիտեր, վոր անվերականգնելիորեն կորած ե ցե-

ղապետի դիրքը, և աշխրաթն այլևս մերժում է յեն-
թարկվել Բեն Ալլի հրամաններին: Բալթաղարը մտա-
ծում էր ցեղապետի գաղտնիքը բաց անել, մանավանդ,
վոր ընդհանուր հրամանատարը հաճախ աշխատում էր
այսպես թե այնպես արդարացնել ցեղապետին: Սակայն
Բալթաղարը հապաղում էր:

Ցեղապետը նոր ծրագիր ուներ. նա պարտվել էր,
վորովհետև Շեյկ-Ուլ-Իսլամն այլևս դոյուլթյուն չու-
ներ, և իր «մեծ» հույսերը վոչնչացել էյին: Մնալ այդ
արհամարհված դոյուլթյան մեջ՝ նա հանդուրժել չէր
կարող:

Ցեղապետի մեջ արթնացավ մի դադանային ատե-
լություն դեպի Բալթաղարը: Բալթաղարն էր պատճա-
ռը, վոր ինքն Որանի թաղավոր չէր, Բալթաղարը յե-
ղավ պատճառը, վոր պարտվեց իր արքայական բարե-
կամը և նրա գլուխը կտրեցին:

Պատահած ցեղապետը գիշեր ցերեկ այս մասին էր
խոսում և դառնագին դանդառովում իր բարեկամներին՝
բարձր մինարեյի վրա որեկան յերեք անգամ վոռնացող
մարաբուլին և Սահարայի «դիտնականին»:

Բալթաղարի հաղթությունը պատճառ յեղավ, վոր
Սահարայի բոլոր ծայրերից դուռնդ-դուռնդ աղաները և
կայիղները դան բորջ, իրենց ուրախությունը հայտնե-
լու այդ փառահեղ հաղթության համար: Պարմիր ծի-
րանիներն ուսերին, ցեղապետներն անընդհատ գնում
էյին ու գալիս, բայց ցեղապետ Բեն Ալլին իր մեծ դա-
լիճից դուրս չէր գալիս:

Ցեղապետն իր դառն որերն էր վողբում, յերբ մի որ
մարաբուն շատ խորամանկ կերպով փափաց ցեղապե-
տի ախանջին, վոր Ալալիան մտերիմ հարաբերության
մեջ է Բալթաղարի հետ:

Ցեղապետը սաստիկ կատաղեց: Ցեղապետը մարա-
բուլին կնության էր տվել իր նաժիշտներից մեկին: Մա-
րաբուլի նոր կինն այդ գաղտնիքը հայտնել էր ամուս-
նուն, իսկ նա յեւ, առանց բոպե կորցնելու, շտապել էր
այդ «վոճիրը» բանալու:

Յեղապետի, մարաբուլի և Սահարայի «գլխնահան»-ի կրօնական զգացմունքները խորը կերպով վիրավորված ելին:

Մի «գլխավուր», մի անհավատ քրիստոնյա պղծում և Մահմեդի «սուրը» կրօնը: Այդ անհանդուրժելի յե:

Յեղապետը դորանի վրա, «գլխնահանի» և մարաբուլի ներկայութեամբ, ուխտեց վրեժխնդիր լինել թե Ալալիայից և թե Բալթագարից:

Յեղապետը բարկութունից խեղդվում եր, նա հագիւմ եր կարողանում չնչել. քաղցր շարբաթը և հաշիշի թանձր ծուխը չեյին աղբում:

Յեղապետն իր մոտ կանչեց մարաբուլի կնոջը և նրան յերկար հարցաքննեց Ալալիայի և Բալթագարի կապի մասին:

Մարաբուլի կինը պատմեց բոլորը: Յեղապետը լսում եր կարմրած դեմքով և դուրս ընկած աչքերով:

— Ալալիան միայն իր մահով կարող ե մաքրել այս արատն իմ ընտանիքից, — ասաց ցեղապետը թղթի մեջ փաթաթած մի փոշի տալով մարաբուլի կնոջը:

— Դու այս թուշնով պետք ե թունամորեա Ալալիային: Նրա մահից հետո խոստանում եմ քեզ տալ Ալալիայի ամբողջ արդ ու դարդը, — ավելացրեց ցեղապետը խոժոռած:

Մարաբուլի կինը դուրս դնաց թուշնը ձեռքին, ցեղապետի հրամանը կատարելու:

Բեն Իսմայիլն ել դուրս յեկավ իր թաղատից և շտապեց Բեն Աբասի մոտ:

Նոր եր իր տունը հասել մարաբուլի կինը, վոր նրան ձերբակալեցին թուշնը ձեռքին...

Այդ նույն օրը Բալթագարը ցեղապետի պետական դավաճանութեան բոլոր փաստերը ղեկուցեց սպայակույտի նիստին:

Սպայակույտը վորոշեց անմիջապես հանել նրա վրայից կարմիր բուռնուսը և նրան զինվորական ատյանին հանձնել:

Յեղապետին կանչեցին բորջ: Սպայակույտը լուռ նստած եր սպասողական, յերբ ներս մտավ ցեղապետ Բեն Ալին կարմիր ծիրանին ուսերին:

Ընդհանուր հրամանատարը խիստ զայրացած, ցեղապետին ցույց տվեց այն դրուժյունը, վոր նա գրել եր Շեյխ Ուլ-Իսլամին:

Յեղապետը ցնցվեց: Ընդհանուր հրամանատարը վռտքի կանգնեց. սպայակույտը հետևեց նրան:

— Հանուն Փրանսիական ժողովրդի և հանուն Փրանսիական հանրապետության նախագահի, քեզ գրիւմ եմ կարմիր ծիրանի կրելու իրավունքից, յետ եմ վերցնում քո բոլոր պատվանշանները և քեզ հանձնում եմ զինվորական ատյանին, վորպէս պետական դավաճանի, — ասաց ընդհանուր հրամանատարը հանդիսավոր:

Վոստրիկանապետն անմիջապէս մոտեցավ ցեղապետին և նրա ուսերից վերցրեց կարմիր ծիրանին: Յեղապետը գունատ եր, ինչպէս դիակ. նա հազիվ եր վռտքի վրա կանգնել և վոչ մի բառ չարտասանեց:

— Տարեք, — ասաց հրամանատարը:

Ձինված պահակը, շրջապատած ցեղապետին, ու վազիսի միջով տարավ բանտ, առանց բռնուռուսի, առանց պատվանշանների: Յերբ անցնում եյին շուկայից, ժողովուրդը հրճմանքի ցույց սարքեց և նույնիսկ փորձեց խլել զինված պահակից կեղեքող և բռնակալ ցեղապետին, վորպետդի նրա դատավճիռն ինքը կարդա: Զայրացած ամբոխը քարեր եր նետում ցեղապետի վրա և հայհոյում:

Հանկարծ ցեղապետն որորվեց, ճիչ արձակեց և իր ամբողջ հասակով փռվեց ավազի վրա:

Յեղապետ Բեն Ալին մեռել եր...

Յեղապետի մահվան լուրը չտեսնված արագութեամբ տարածվեց ամբողջ անապատում: Հրեշ-ցեղապետն այլևս չկար, իսկ բանտի խուցերում փակված եյին Սահարայի «գիտնականը», մարարուն և իր կլինը, մեղադրվելով վորպէս մեծ վոճիրի մեղսակիցներ:

Ալալիան գլխին դրած սև ու յերկար քողը, իշխան
Բեն Ալիի սուգն եր պահում։ Ամբողջ որերով նա կանգ-
նած եր բարձր աշտարակի այն պատուհանի առաջ, վո-
տեղից յերևում եր Բալթաղարի վիլլան։ Մենակ եր մնա-
ցել Ալալիան լայնածախալ Մահարայում։

Մենակ եր ու վորբ։ Յեւ նրա միակ յերջանկությու-
նը Բալթաղարն եր։

Մութ մի դիշեր Բալթաղարը նոր եր վերադարձել
ցեղապետ Բեն Ալիի ապարանքից և պատրաստվում եր
անկողին մտնելու, վոր հանկարծ բաղխեցին իր դուռը։
Յերբ դուռը բաց արեց, յերեք անծանոթ արաքներ ներս
մտան։ Բալթաղարը շփոթված և զարմացած նայում եր
մերթ սրան, մերթ նրան։

— Մի՞թե այնքան փոխվել եմ, վոր չես ճանաչում, —
ասաց արաքներից մեկը, հանելով կեղծ մազերը։

— Շղմո՞ն, — բացականչեց Բալթաղարը, գրկախառ-
նը վերով Շղմոնի հետ։

Մորիսն ուղարկել եր Շղմոնին տեսնվելու Բալթա-
ղարի հետ և այնտեղից Մարոկկո դնալու։ Շղմոնը և Բալ-
թաղարը նստած դեմ առ դեմ խոսեցին յերկար։ Ամեն
ինչ պատրաստ եր։ Բալթաղարը և Շղմոնը համաձայն
եյին բոլոր կետերում։ Մորիսի բանակը կարող ե առաջ
շարժվել, Բալթաղարի բանակը կմիանա նրան։

Դեռ լույսը չբացված, Շղմոնը և Բալթաղարը կրկին
գրկախառնվեցին և Շղմոնն անմիջապես դուրս դնաց իր
ընկերներով ու անհայտացավ անսպասելի անսահմանու-
թյան դրկում։

Հետևյալ որը Բալթազարը խորհրդակցեց կոմիտեյի ընկերներին հետ:

Յերկու որից խմբերը պետք է կենտրոնացած լինեյին վորոշված կետերում:

Վճռական բոլորները մոտենում էյին: Բալթազարը վերջապես պետք է պատուեր կեղծիքի թանձր քողը և հրապարակով պատերազմ հայտարարեր իր «ցեղակից» բուրժուազիային: Բեն Արասը՝ մի աչքը կապած, յերկար փայտը ձեռքին, իր անբաժանելի ստվերի հետ, Բալթազարի մոտ էյին: Բալթազարը տալիս է վերջին հրահանգները: Ամեն ինչ նախատեսված է նաև Ալալիայի համար. և այդ դործը հանձնված է Բեն Խամայիլին: Բեն Խամայիլը դուրս գնաց: Ծանր և խորհրդավոր բոլորներ: Բալթազարը և Բեն Արասը լուռ կանգնած էյին դեմ առ դեմ: Յերկուսն էլ կարծես անհամբեր մի վորևէ բանի էյին սպասում: Բալթազարը նայեց ժամացույցին: Ժամը առավոտյան յերեքն էր: Անցավ մի քանի բոլե և դուռը բաղկեցին: Բալթազարը ցնցվեց, նայեց Բեն Արասին: Բեն Արասն ուսը բարձրացրեց, բուռնուսն ուղղելով:

Բալթազարը կապեց ատրճանակը, վերցրեց հեռագրատակը և փաթաթվելով բուռնուսի մեջ, նայեց շուրջը, ստուգեց ամեն ինչ ու դառնալով Բեն Արասին, ասաց.

— Գնանք...

Լուռ և հանգիստ դուրս յեկան վիլլայից: Բալթազարը պարտեզի մեջ մի բոլե կանգ տալով, նայեց դեղեցիկ վիլլային, վարդի ծառուղիներին և արագ քայլերով դուրս գալով պարտեզից, անհայտացավ անապատի անսահմանության մեջ, Բեն Արասի հետ...

Բալթազարի «դավաճանության» լուրը ցնցեց կենտրոնական բերդը: Իբրար յետևից հեռագրեր տեղացին կենտրոնական կառավարության գրասենյակը:

Բերդի թնդանոթները վսրոտում եյին. բանակը, ընդհանուր հրամանատարի ղեկավարութեամբ, անապատում կռւում եր Մորիսի ապստամբ բանակի դեմ: Բալթազարն իր բանակով շտապում եր Մորիսին ողնութեան:

Կռիվը դեռ մճռական փուլին չեր հասել: Յերկու կողմից ել կատաղի դիմադրում եյին: Բերդի թնդանոթները վսրոտում եյին իրենց ամբողջ ուժով, չափազանց մեծ զոհեր խլելով Մորիսի բանակից:

Բալթազարը մոտ ե. նա գրոհում ե ընդհանուր հրամանատարի բանակի վրա: Կռիվը սաստկանում ե: Լեյտենանտ Րիչն իր վաշտով շրջապատում ե Մորիսին: Հանկարծ ահուկի մի պայթյուն... և փոշին ու ծուխը միախառնւում են միմյանց ու ծածկում յերկինքը:

Հրամանատարը կռւում եր Բալթազարի դեմ: Հանկարծ հնչում ե Բալթազարի խիստ ճայնը.

— Առա՛ջ... .

Բալթազարի բանակը կատաղած վազրի պես վրա յե ընկնում թշնամու բանակին: Շփոթ ու իրարանցում թշնամու բանակում...

Փախուստ...

Նահանջ...

Ընդհանուր հրամանատարի ղեկին ընկած ե ավազի վրա...

Բերդն ողն ե հանված, Ֆրանսիական բանակը պարտված ե: Կռվից հետո Բալթազարն իր բանակը համախմբեց առաջ շարժվելու, սակայն Մորիսը չկար:

Մորիսը վերափորված, դերի յեր ընկել լեյտենանտ

Րիշի ձեռքը: Մի րոպե շիտթվեց Բալթազարը, հարցա-
կան հայացքը դեցելով Բեն Արասի վրա:

—Մենք շարունակենք, իմ կապիտան,—ասաց Բեն
Արասը, յերկար փայտով տաք ախազը փորկերելով:

Վշտահար Բալթազարն իր վրեժխնդիր հայացքը մի
անգամ ել հառեց ողջ հանված բերդի փլատակներին և
հիշեց Մորիսի խոսքերը. «Ֆրանսիա, յես վրեժխնդիր կլի-
նեմ ըս դորժած վոճիքների համար. Ֆրանսիական աշ-
խատավորությունը յերկար չի հանդուրժի ըս դաժան
լուծը: Ֆրանսիա, դու արդեն մահամերձ ես և դու կմեռ-
նես, կրկին ծնվելու համար, դու նորից աշխարհ կդաս,
և ըս ներկան իր ամբողջությամբ դերեզման կիջնի»:

Թիարեթի կայազորը շտապով հասավ խորտակված
բերդը: Բայց Բալթազարն արդեն շատ հեռու յեր: Իսկ
Մորիսը վիրավոր, պառկած եր Գաստոնի հիվանդանո-
ցում:

Գաստոնը Մորիսի մանկական ընկերն եր. նա տխուր
նստած եր մահվան դատապարտված իր ընկերոջ մահճա-
կալի մոտ: Պատրաստվում էյին Մորիսին Ֆրանսիա տա-
նելու: Ֆրանսիական բուրժուազիան ցանկություն եր
հայտնել «դավաճան» Մորիսի դատավարությունը կա-
տարել ֆարիզում:

Վերջին ժամերն էյին... Գաստոնը լուռ դիտում եր
Մորիսի հանդարտ դեմքը: Նրանք լուռ նայում էյին մի-
մյանց, ասես ինչ-վոր բան էյին ասում...

— Դու պարտավոր ես,—ասաց Մորիսը մեղմ:

Գաստոնը ցնցվեց: Կայազորը ռազմական պատրաս-
տությամբ սպասում եր հիվանդանոցի առաջ...

Մորիսը հենված Գաստոնի ուժեղ ուսին, դուրս յե-
կավ հիվանդանոցից: Դռան առաջ Գաստոնը կրկին
դրկեց Մորիսին, համբուրեց ջերմադին, աննկատելի նրա
ձեռքի մեջ սողացնելով փոքրիկ մի փաթեթ... Գաստոնը
այլևս անկարող եր մնալ Մորիսի հետ. ներս վազեց և
ընկավ Մորիսի դատարկ մահճակալի վրա, փակեց ար-
ցունքով լցված աչքերը:

Մորիսը դանդաղ և հանգիստ իջնում եր հիվանդա-

նոցի սանդուղքներից, գգուչությամբ գրպանում տեղա-
վորելով ընկերոջից ստացած թուղթը: Մորիսը գնում էր
դանդաղ, բայց հպարտ, չորս կողմից իրեն ուղղած հրա-
յաններով շրջապատված... Յերկար ու տաղտկալի անա-
պատը կտրելով, կայազորը հասավ Բելաբեսի բորջը:

Մորիսին ձեռքակալելու լուրը վայրկենապես տա-
րածվեց «Յերկնային դրախտում»: Ալֆա քաղոդ բան-
վորները հուժկու ցույց կազմակերպեցին, բայց նրանք
անզոր ելին մերկ ձեռքերով կայազորից խլելու Մորի-
սին:

Յերեկոյան ցույցը կրկնվեց, այս անգամ ավելի կա-
տաղի ու համառ: Կայազորը զենքի դիմեց և ալֆայի
թիկերի տակ բազմաթիվ վիրավորներ և սպանվածներ
մեռեց:

Դեռ արշալույսը չբացված, կայազորը ճանապարհ
ընկավ, ալֆայի դաշտերն արյունով ներկելուց հետո:

Յնծում էր Փարիզը, ցնծում ելին Որանն ու Ալֆիրը:
«Դավաճան» Մորիսը ձեռքակալված էր, նա շուտով կլի-
նի Ալֆիթ և ապա Փարիզ: Որանի կայարանը յերկու կի-
լոմետր տրամադծով շրջապատված էր զորքով:

Մորիսի գնացքն անցում էր... Մորիսն արդեն Ալֆիր
էր... Ամբողջ կայարանը շրջապատված էր, իսկ քաղաքի
փողոցների անկյուններում ամրացրել ելին զնդացի-
րներ, ուժեղ զինվորական խմբերով:

Մորիսին քաղաքից ծածկված ավտոյով և զինվորա-
կան բանակով շրջապատված տանում են քաղաքի մի-
ջով:

— Ո՛ւտա՛... — կանչում էր ամեն կողմից խռնված
ամբոխը և ծաղիկներ չալրտում Մորիսի ավտոյի վրա:

Կատաղած վոստիկանությունը հաղիվ էր զսպում
իր պաղարյունությունը:

Նավահանգստում...

«Վիկտոր Հյուգո» զրահակիրը խարխիսը քաշած,
պատրաստ սպասում էր: Նավահանգստում զինվորական
դրուժյուն էր...

Մորիսը յերկու ժանդարմի ուղեկցությամբ օան-
դուղքներով նավ է բարձրանում:

— Ո՛ւռա՛...

— Կեցցե՛՛ Մորիսը...

— Կորչի Փրանսիական բուրժուազիան... — թնդացնում են բանվորները նախահանգիստը:

Վոստրիակոնուլթյունը ձեռքը դնում և ատրճանակիլն և աջ ու ձախ նայում ջղային:

— Ո՛ւռա՛...

— Կեցցե՛՛ Մորիսը...

— Կորչի Փրանսիական իմպերիալիզմը... — բացականչում և բազմությունն ամեն կողմից...

Պայթում են վոստրիակոնների ատրճանակները:

Պատասխանում և բանվորությունը...

«Վիկտոր Հյուգոն» սուլում և և դուրս սողում նեղ նախահանգստից, ընդունելով Փրանսիայի ուղղություններ, իր յետևում թողնելով նախահանգստի մայթների վրա թռտված բանվորների դիակները:

Նավի վրա յեր և Ժյուլետտան: Նա վերոշել եր անպայման հետևել Մորիսին:

Մորիսը բանադրված եր նավի յերկաթե խցում, իսկ դռան առաջ կանգնած եր զինված պահակը:

Նավը գնում եր արագ ընթացքով. ծովը հանդիստ եր ու խաղաղ: Ժյուլետտան հենված նավի ճաղերին, տեսնում եր կապույտ ծովը, թաղված իր խորը վշտերի մեջ: Ժյուլետտան սիրում եր Մորիսին, իսկ Մորիսը նույնիսկ չգիտեր այդ: Ժյուլետտան այլևս հույսի նշույլ անգամ չուներ, վոր Մորիսը կ'իրկվի. Մորիսը դատապարտված եր գնդակահարության, նա պետք ե մեռներ և յերբեք չեր իմանա Ժյուլետտայի սիրո մասին...

Ժյուլետտան հենված ճաղերին, տեսնում եր ծովի անսահմանությունը և մտքով թռչում Փարիզ: Ահա Մորիսին իջնցնում են Լիոնի կայարանում: Փարիզի կայադորը նրան չըջապատած, տանում և բանտ, իսկ այնտեղից՝ զինվորական ատյան:

Նխտը բացվում և. մի խումբ ծերացած, հնացած և դունատված ծերունիներ դրավում են դատավորների

բազկաթոռները, նախորոք Մորիսի մահվան դատա-
վճիռը կայացրած:

Թղթերի մեջ թաղված, ակնոցների տակից նայում և
շուրջը հասարակական մեղադրողը: Ահա խոսում է նա
և Գրանսիայի ամբողջ «մեղքերը», սկսած մեծ հեղափո-
խությունից մինչև այսօր, բարդում է Մորիսի վրա:

Ահա և Մորիսը. լուրջ ու անտարբեր նստած մեղա-
պարտի աթոռին, չըջապատված գինված պահակով:
Ռատապաշտպանը մի քանի անկապ խոսքեր և մի անկա-
ռունակ սրաշտպանողական է արտասանում... Դատա-
վորներն անցնում են խորհրդակցության դահլիճը, «վի-
ճելու» Մորիսի մեղքերի կշռի մասին: Լուկ ձևականու-
թյուն... Ահա նրանք դուրս յեկան և կարգում են անո-
ղաք դատավճիռը.

— Գնդակահարել...

Տանում են Մորիսին շրջապատած...

— Ա՛խ, Մորիս, Մորիս... — սարսափահար ճչաց
ծյուլեռան և ուշաթափ բնկավ նալի տախտակամածի
վրա...

Նալը սլանում եր իր ամբողջ թափով և յերկաթե
ամբոցն առաջ եր շարժվում, ինչպես սաշեղի փոքր կտո-
րը ծովի վրա...

Արշալույսը բացվում եր. կարմիր հորիզոնը միա-
խառնվել եր ծովի կապույտին և ստացել մի չքնադ
դույն:

Նալը արթնանում է: Սկսվում է շարժում, յեռու-
ղեռ: Մեծ գդուշությամբ բաց են անում Մորիսի յերկաթե
բանափ դուռը և սարսափած յետ նահանջում. Մորիսը
մեռած եր... Ներս է մտնում նավապետը:

Մահը վավերացնում են բժիշկները:

Մեռած...

Թունավորված...

Յե՛վ մի նամակ սեղանի վրա: Նավապետը բացում է
նամակը իր կարբինետում և կարգում հետևյալը. «Պա-
հանջում եմ արևելքի ջրերում իմ դիակը ծովը նետեք:

Անիծում եմ ամեն հողը, վար Ծրանսիա յե կոչվում: Ապրել
եմ ազատության համար և մեռնում եմ ազատության
համար»: Մարիս:

Հրամանատարը նամակի բովանդակությունը հե-
ռադրով հայտնում և փաբիղ և ռոտնում և լակոնական
պատասխան՝ «հարգել»...

Ուշ գիշեր եր, նալը թաղվել եր խորը քնի մեջ:
Հրամանատարական կազմը հալաքվել եր դրահակերի յե-
տեվի մասում: Ծաղերի վրա թեք դիրքով սմբացված եր
մի լայն տախտակ: Մովային գինվորները շրջապատել
էին տախտակը, հրացաններն ուղիղ բռնած: Բերում են
Մորիսի դիակը բրեզենտի տոպրակի մեջ, դնում են թեք
տախտակի վրա, վոտքերին ահագին ծանրություններ
կապելով: Փողերն հնչում են, նալը մի ակնթարթ կանդ
և առնում: Կրկին հնչում են փողերը, հրամանատարը
գլխով նշան և տալիս: Բարձրացնում են տախտակը և
Մորիսի դիակը սահելով, ջուրն և ընկնում...

Գալիս և Ժյուլետտան հերարձակ, սև քողը ուսերին:
Մովի ուժեղ քամին ծածանում և սև քողը, ինչպես մի
աղյուսամբ դրոշակ: Նալն ընդունում և իր ընթացքը,
իսկ Ժյուլետտան ծանկելով սմուր բռնած դրահակերի ճա-
ղերը, հայացքը հառել և այն կետին, ուր, ծանր տր-
ճիճը վոտքերից կապած, խորատուգվեց Մորիսի
դիակը...

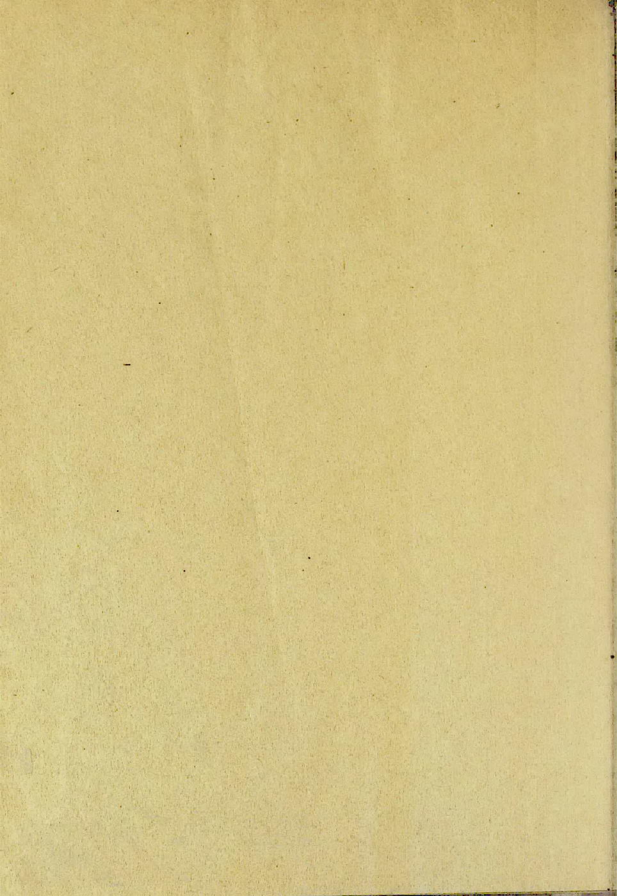
Փչում և ուժգին քամին և իբրև սգո բողոքի դրոշակ,
ծածանում և Ժյուլետտայի ուսերին դցած սև քողը...

Г.П.Б. в Лигу

А. 1933 г.

Акт № 219

СТ. БАГДАСАРЯН
В СТРАНЕ ЖАЖДУЩИХ
ГНЗ ССР- Армения Эривань

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220027102

A $\frac{\bar{u}}{27102}$